

**ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNDE
TEKSTİLKENT İLE ORTAYA ÇIKAN
DIŞSALLIKLAR VE SOSYAL İLİŞKİLERİN
DIŞSALLIKLAR ÜZERİNDE ETKİSİ: ERZURUM
TEKSTİLKENT ÖRNEĞİ**

Kasım ULUDAĞ

**İktisat Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN
Erzurum – 2022
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNDE TEKSTİLKENT İLE
ORTAYA ÇIKAN DIŞSALLIKLAR VE SOSYAL İLİŞKİLERİN
DIŞSALLIKLAR ÜZERİNDE ETKİSİ: ERZURUM TEKSTİLKENT
ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kasım ULUDAĞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN

ERZURUM-2022

ONAY

Kasım ULUDAĞ tarafından hazırlanan Organize Sanayi Bölgelerinde Tekstil Kent İle Ortaya Çıkan Dışsal Etkiler ve Sosyal İlişkilerin Dışsal Etkiler Üzerinde Etkisi: Erzurum Tekstil Kent Örneği adlı bu çalışma 07.07.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN	
(Eş Danışman)	Erzurum Teknik Üniversitesi	imza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN Erzurum Teknik Üniversitesi	imza
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ Atatürk Üniversitesi	imza
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi İkrâm Yusuf YARBAŞI Erzurum Teknik Üniversitesi	imza
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKO Erzurum Teknik Üniversitesi	imza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 07/07/2022

Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

07/07/2022

İmza

Kasım ULUDAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
TABLolar LİSTESİ	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞSALLIKLAR VE SOSYAL İLİŞKİLER

1.1. KAVRAM OLARAK DIŞSALLIK	4
1.1.1. Dışsallık Tanımı ve Teorisi	5
1.1.2. Çeşitli Dışsallık Sınıflandırmaları	11
1.1.2.1. Pozitif Dışsallıklar ve Negatif Dışsallıklar	11
1.1.2.2. Ağ Dışsallıkları	15
1.1.2.3. Bilgi Dışsallıkları	15
1.1.2.4. Parasal ve Teknolojik Dışsallıklar	16
1.1.2.5. Yığılma ve Kümelenme Ekonomileri Açısından Dışsallıklar	17
1.1.2.5.1. Statik Dışsallıklar	21
1.1.2.5.2. Dinamik Dışsallıklar	22
1.1.2.6. Yeni Ekonomik Coğrafya Açısından Dışsallıklar	25
1.2. BÖLGESEL KALKINMA	27
1.2.1. Endüstriyel Bölgeler ve OSB	29
1.2.1.1. Endüstriyel Bölgeler	29
1.2.1.2. Organize Sanayi Bölgesi	31
1.3. SOSYAL İLİŞKİLER KAVRAMI	32
1.3.1. Sosyal İlişki Türleri	33
1.3.1.1. İlişkinin Niteliğine Göre Sosyal İlişkiler	34
1.3.1.1.1. Birincil İlişkiler	34
1.3.1.1.2. İkincil İlişkiler	35
1.3.2. Sosyal İlişkilerin Belirlenmesi	36
1.3.2.1. Sosyal Ağlar ve Örgütler	36
1.4. EKONOMİ VE SOSYAL İLİŞKİ.....	40

1.4.1. Sosyal Sermaye	44
1.5. SOSYAL İLİŞKİLERİN DIŞSALLIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	45

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜRE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. LİTERATÜRE DAİR BAZI TEORİK VE AMPİRİK ÇALIŞMALAR.....	49
2.1.1. Yığılmaya ve Yer Seçimine Etkisine Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları.....	49
2.1.2. Yığılma Türleri ve Bilgi Dışsallıklarına Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları	55
2.1.3. Bilgi Yayılmalarına Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları	67
2.1.4. Kümelemenin Dışsallık Etkilerine Dair Yapılan Çalışmalar	70
2.1.5. Kalkınmaya Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları	73
2.1.6. Sosyal İlişkiler Literatürü.....	75
2.1.7. Sosyal İlişkilerin Dışsallıklar Üzerindeki Etkisi Literatürü	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL İLİŞKİLERİN DIŞSALLIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA: ERZURUM TEKSTİLKENT ÖRNEĞİ

3.1. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ	79
3.2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	79
3.3. ÇALIŞMANIN EVRENİ VE VERİ SETİ.....	80
3.3.1. Erzurum 2. OSB ve Tekstil Kent Projesi	80
3.3.2. Evren ve Veri Seti	82
3.3.3. Veri Toplama Araçlarının Geliştirilmesi ve Nitelikleri	84
3.3.3.1. Anket Formu	84
3.3.3.2. Mülakat Formu	85
3.4. MATERYAL VE YÖNTEM	85
3.4.1. Bir Nitel Bağlanım Modeli: Probit Model	85
3.4.2. Probit Modelin Tahmini.....	86
3.4.3. Probit Modelde Uyum İyiliği ve Sapma Ölçütleri	87
3.4.3.1. Sapma Ölçütü (Deviance).....	87
3.4.3.2. Model Geçerlilik Testi	87
3.4.3.3. Uyum Ölçütleri	87
3.4.4. Probit Modelde Katsayıların Anlamlılık Testleri.....	88
3.4.4.1. Wald Testi.....	88
3.4.4.2. Olabilirlik Oran Testi (Likelihood Ratio Test)	88

3.4.5. Probit Modelde Marjinal Etkilerin Hesaplanması.....	89
3.4.6. Birden Çok Açıklayıcı Değişkenle Probit Regresyon.....	89
3.5. AMPİRİK BULGULAR	90
3.5.1. Nicel Veri Analizi Sonuçları	90
3.5.2. Nitel Veri Analizi Sonuçları.....	95
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	108
EKLER	126

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNDE TEKSTİLKENT İLE ORTAYA ÇIKAN
DIŞSALLIKLAR VE SOSYAL İLİŞKİLERİN DIŞSALLIKLAR ÜZERİNDE
ETKİSİ: ERZURUM TEKSTİLKENT ÖRNEĞİ

Kasım ULUDAĞ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN

Eş Danışman: Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN

2022, 130 sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN

Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN

Doç. Dr. Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi İkrâm Yusuf Yarbaşı

Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKÖ

Endüstriyel bölgelerde birçok nedenden kaynaklı dışsallıklar ortaya çıkabilmektedir. Ancak endüstriyel bir bölgenin gelişip başarı sağlaması için ilgili bölgenin bir bütün olarak sosyal ilişkilerden faydalanması gerekmektedir. Sosyal ilişkilerin endüstriyel bölgeler açısından önemi, Dei Ottati ve Becattini gibi araştırmacılar tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bundan dolayı çalışmada Erzurum 2. Organize Sanayi Bölgesi'nde kurulan tekstil firmalarının ortaya çıkaracakları dışsallıklar ve sosyal ilişkilerin bu dışsallıklar üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tekstil firmalarının çalışanlarından anket ile idari ve uzman personellerden ise mülakat tekniği ile veriler toplanmıştır. Ayrıca organize sanayi bölgesinde bulunup da tekstil üreticisi olmayan firmalardan da yine mülakat tekniği ile veriler toplanmıştır. Anket ile toplanan veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş ve uygun model olarak seçilen probit modeli tahmin edilmiştir. Probit modeli tahmini sonucunda hesaplanan marjinal etkiler incelendiğinde sosyal ilişkiler değişkeninin dışsallıklar üzerinde anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Mülakat tekniği ile toplanan verilerin analizi sonucunda ise sosyal ilişkilerin bilgi alışverişini kolaylaştırma, üretimdeki aksaklıkları önleme, müşterilerle iletişimi ve işçi alışverişini kolaylaştırma gibi konularda avantaj ve fayda sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dışsallıklar, Sosyal İlişkiler, Organize Sanayi Bölgeleri, Tekstilkent

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
EXTERNALITIES OCCURED WITH TEKSTİLKENT IN ORGANIZED
INDUSTRIAL ZONES AND THE EFFECT OF SOCIAL RELATIONS ON
EXTERNALITIES: THE CASE OF ERZURUM TEKSTİLKENT

Kasım ULUDAĞ

Advisor: Assist. Prof. Dr. Adem TÜRKMEN

Co-advisor: Assoc.Prof.Dr. Hüseyin DAŞTAN

2022, 130 pages

Jury: Assist. Prof. Dr. Adem TÜRKMEN

Assoc. Prof. Dr. Hüseyin DAŞTAN

Assoc. Prof. Dr. Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ

Assist. Prof. Dr. Üyesi İkrâm Yusuf YARBAŞI

Assist. Prof. Dr. Üyesi Esra Sena TÜRKÖ

Externalities may arise in industrial areas due to many reasons. However, for an industrial region to develop and achieve success, the region should benefit from social relations as a whole. The importance of social relations for industrial regions has been frequently mentioned by researchers such as Dei Ottati and Becattini. Therefore, in this study, it is aimed to examine the externalities that the textile companies established in Erzurum 2nd Organized Industrial Zone will reveal and the effect of social relations on these externalities. In the study, data were collected from the employees of textile companies by questionnaire and from the administrative and expert personnel by interview technique. In addition, data were collected from companies located in the organized industrial zone, which are not textile manufacturers, by interview technique. The data collected by the questionnaire were analyzed using the SPSS program and the probit model selected as the appropriate model was estimated. When the marginal effects calculated as a result of the probit model estimation were examined, it was determined that the social relations variable had a significant positive effect on the externalities. As a result of the analysis of the data collected by the interview technique, it was concluded that social relations provide advantages and benefits in facilitating information exchange, preventing disruptions in production, facilitating communication with customers and worker exchange.

Keywords: Externalities, Social Relations, Organized Industrial Zones, Tekstilkent

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Dinamik Dışsallık Türleri	23
2	Coğrafi Yoğunlaşmayı Etkileyen Kuvvetler.....	26
3	Birincil Gruplar ve İkincil Gruplar	36
4	Yığılamaya ve Yer Seçimine Etkisine Dair Yapılan Diğer Dışsallık Çalışmaları.....	53
5	Yığılma Türleri ve Bilgi Dışsallıklarına Dair Yapılan Diğer Dışsallık Çalışmaları.....	61
6	Kümelenmenin Dışsallık Etkilerine Dair Yapılan Diğer Çalışmalar.....	72
7	Değişkenlere ait Frekans ve Yüzde Bilgileri	91
8	Döndürülmüş Faktör Analizi Sonuçları	92
9	Probit Regresyon Modeli Tahmin Sonuçları	94
10	Probit Regresyon Modeli Marjinal Etkiler	95

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil No</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Pigou'cu Vergi	9
2	Pozitif Dışsallık	12
3	Negatif Dışsallık.....	13
4	Yığılma Ekonomileri Açısından Dışsallıkların Sınıflandırılması	21
5	Sosyal Sermayenin Ekonomik Etkileri	45
6	Dışsallıklar Aracılığıyla Sosyal İlişkilerden Başarılı Endüstriyel Bölgelere Akış Diyagramı.....	48
7	Kelime Bulutu	96
8	NVivo Model Şeması.....	97

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
BT	: Bilgi Teknolojisi
CMDP	: Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı
DOM	: Doğrusal Olasılık Modeli
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EKK	: En Küçük Kareler
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
KMO	: Kaiser-Mayer-Olkin
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
LR	: Olabilirlik Oran (Likelihood Ratio)
MAR	: Marshall-Arrow-Romer
MSA	: Büyükşehir İstatistik Alanları (Metropolitan Statistical Areas)
NACE Rev	: Avrupa Birliği'nde Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması Revizyon (Nomenclature des Activités Économiques dans la Communauté Européenne Revision)
NEG	: Yeni Ekonomik Coğrafya (New Economic Geography)
OLS	: Sıradan En Küçük Kareler (Ordinary Least Squares)
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
OSBÜK	: Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu
SPSS	: Sosyal Bilimler için İstatistik Programı (Statistical Package for the Social Sciences)
SV	: Silikon Vadisi
TFP	: Toplam Faktör Verimliliği (Total Factor Productivity)
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Tekstil Kent ile ortaya çıkan dışsallıkları ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini Erzurum’da kurulan Tekstil Kent örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatürde daha önce teorik olarak sıkça dikkate alınan sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini uygulamalı olarak analiz etmektedir. Çalışma bilindiği kadarıyla sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini araştıran ilk uygulamalı çalışmadır. Bunun yanında bu çalışma, Erzurum 2. Organize Sanayi Bölgesi’nde yapılan ilk çalışmadır ve ayrıca Tekstil Kent fabrikalarının OSB’lerde kurulmasından sonra ortaya çıkaracağı dışsallıklar konusunda da öncü nitelik taşımaktadır. Tüm bunlardan dolayı bu çalışmanın literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü dışsallıkları, sosyal ilişkileri ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini teorik olarak ortaya koymaktadır. İkinci bölüm tezin literatür taraması kısmını oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm ise sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisine yönelik yapılan uygulamaları içermektedir.

Tez çalışmam süresince sabır ve ilgi gösteren başta danışman hocam Adem TÜRKMEN ve eş danışman hocam Hüseyin DAŞTAN olmak üzere bu süreçte desteklerini esirgemeyen tüm hocalarıma ve sanayi danışmanıma verdikleri emeklerden ötürü teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam süresince finansal destek sağlayan “Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)”na teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma TÜBİTAK-BİDEB 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı (2210-D Yurt İçi Sanayiye Yönelik Yüksek Lisans Burs Programı) tarafından desteklenmiştir.

Kasım ULUDAĞ

Erzurum-2022

GİRİŞ

20. yy. (Yüzyıl) ortalarında iktisat literatürüne giren bölgesel kalkınma kavramı iktisadi ve sosyal faaliyetlerin gelişmesi açısından mekânsal boyutun dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bölgesel kalkınmanın önemli bir aracı olarak belirtilen endüstriyel bölgelerin geçmişi ise 19. yy. sonlarına kadar götürülebilmektedir. Endüstriyel bölgeler beraberinde getirdiği avantajlardan dolayı bir bölgenin kalkınmasının temel belirleyicisi olarak görülmektedir. Marshall (1920), endüstriyel bölge kavramını açıklamak adına uzmanlaşmış işgücü, ileri ve geri bağlantılar ve bilgi yayılmaları gibi dışsallıklardan bahsetmektedir. Bahsedilen bu dışsallıklardan faydalanabilmek için coğrafi açıdan firmaların yığılması gerekmektedir.

Hart (1996), Marshall'ın endüstriyel bölgelerde hem içsel ekonomilerin hemde dışsal ekonomilerin bir arada bulunduğunu ve endüstri ölçeğinin artışının dışsal ekonomileri genişleterek büyümesini sağladığını ifade ettiğini belirtmektedir. Yani endüstriyel bölgeleri avantajlı kılan, firmaların belirli bir bölgede yığılması sonucunda ortaya çıkan dışsallıklardan kaynaklanan faydalardır. Endüstriyel bölgeye yerleşen firmalar bölgede ortaya çıkan dışsallıklar sayesinde rekabet avantajı elde etmekte bu durum da daha çok firmanın yığılması gerçeğiyle sonuçlanmaktadır.

Pozitif dışsallıklar olduğu sürece yığılma devam etmekte ve negatif dışsallıkların pozitif dışsallıkları aştığı noktadan sonra yeni mekân arayışlarına geçilmektedir. Firmaların yeni bölge seçiminde yine pozitif dışsallıklar dikkate alınmaktadır. Yani firmaların endüstriyel bölge seçiminin döngüsünün pozitif dışsallıklar tarafından belirlendiği söylenebilir.

Endüstriyel bölgelerin modern versiyonu olarak ortaya çıkan yeni endüstriyel bölgeler kavramı ise coğrafi olarak yığılmanın getirdiği avantajların yanında, bölgenin bir bütün olarak etkileşiminin endüstriyel bölgeleri başarıya götüreceği noktasını vurgulamaktadır. Becattini (2004), Marshall'ın endüstriyel bölgelerde ortaya çıkan ve içsel ölçek ekonomiler ile açıklanamayan avantajların nüfusun yoğunlaşması ile ortaya çıkan "endüstriyel atmosfer"den kaynaklandığını belirtmektedir.

Firmaların dışsallıklardan faydalanmasının rekabet avantajı gibi birçok avantajı beraberinde getirdiği gerçeği belirtilmekte ancak bunun bir endüstriyel bölgenin başarıya ulaşması açısından yeterli olmadığı da ifade edilmektedir. Firmalar birçok maliyetten pozitif dışsallıklar sayesinde kurtulabilmektedir. Ancak endüstriyel bölgelerin bölgesel kalkınmayı

gerçekleştirmesi için bazen daha çok avantajın bir arada bulunması gerekebilir. Bu avantajlar ise bölgenin bir bütün olarak etkileşiminden, yani bölgede küçük ve büyük işletmelerin birbirleriyle ve yerel toplumla gerçekleştirdiği sosyal ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

En genel haliyle sosyal ilişkiler, birden çok kişinin oluşturduğu anlamlı ilişkilerin tümüdür, denilebilir. Dışsalıklar ise karar birimlerinin gerçekleştirdikleri faaliyetlerin bir sonucu olarak herhangi bir ödeme almadan ya da maliyete katlanmadan birbirlerini olumlu ya da olumsuz etkilemeleri durumunu ifade etmektedir. Karar birimlerinin birbirlerini etkilemesi durumu gelişen sosyal ilişkilerle daha da artabilir. Dolayısıyla bu durumun incelenmesi kayda değer bir önem taşımaktadır. Literatürde, sosyal ilişkilerin endüstriyel bölgeler açısından önemi ele alınmış ancak bunun teorik olarak ifade edilmesinden öteye geçilmemiştir. Sosyal ilişkilerin endüstriyel bölgeler açısından önemli olması durumu düşünüldüğünde bunun dışsalıklar kanalıyla ortaya çıkacağı ve endüstriyel bölgeleri başarıya götüreceği söylenebilir.

Sanayi devriminin başlangıcından günümüze kadar kalkınmanın öncü sektörlerinden olan tekstil sektörü, kurulup ve geliştiği bölgelerde emek yoğun bir sektör olduğundan dolayı istihdam avantajı başta olmak üzere daha birçok konuda avantajlar sağlamaktadır. Bundan kaynaklanmalıdır ki son zamanlarda Türkiye'nin özellikle az gelişmiş bölgelerine Tekstil Kent Projesi adı altında devlet teşviki birçok tekstil firması kurulmaktadır. Tekstil firmalarının kurulum yeri olarak OSB'ler seçilmektedir. Bu yüzden Tekstil Kent'in kurulduğu bölgelerde yığılmanın sonucu olarak ortaya çıkan dışsalıklardan faydalar elde edilebileceği düşünülmektedir.

Tam da bu noktada çalışmada endüstriyel bölgelerde "endüstriyel atmosfer" in ana kaynağının gelişen sosyal ilişkiler olduğu düşüncesinden hareketle bir endüstriyel bölge şekli olan OSB'lerde Tekstil Kent kurulması ile ortaya çıkan dışsalıklar ve sosyal ilişkilerin dışsalıklar üzerindeki etkisinin incelenmesi önem arz etmektedir. Tekstil Kent, Erzurum 2. OSB'de kurulmuş ve 2019'da faaliyete başlamıştır. Dolayısıyla henüz yığılma ekonomileri doğrultusunda bir dışsalık ortaya çıkaracak kadar gelişmemiştir. Fakat aynı anda birden fazla tekstil firmasının bölgeye kurulmasının bir endüstriyel atmosfer ortaya çıkarması ve bu atmosferin sosyal ilişkiler vasıtasıyla gelişebilmesi söz konusudur. Tekstil Kent Projesinin daha çok yeni oluşu nedeniyle kurulduğu bölgelere avantajlarının olup olmadığını tespit edilmesi ileride yapılması planlanan benzer yatırımlara bir ön fizibilite maliyeti taşımaktadır.

Buna ilaveten sosyal ilişkilerden kaynaklanan faydaların firmalar tarafından nasıl maksimize edilebileceği yönünde blgulara ulaşabilmek de büyük öneme sahiptir.

Çalışmada firma çalışanlarının sosyal ilişkileri ile oluşan dışsallıklar arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü nicel veri analizi ile, Tekstilkent firmalarının ortaya çıkaracakları dışsallıkların tespiti için ise nitel veri analizi kullanılmıştır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın teorik kısmını ortaya koyan birinci bölümde, temel olarak dışsallık kavramına, çeşitlerine ve teorisine değinilmekte, devamında bölgesel kalkınmaya, endüstriyel bölgeler ve organize sanayi bölgelerine de yer verilmektedir. Bu bölümün devam eden ikinci kısmında, sosyal ilişkiler kavramına, türlerine ve ekonomi ve sosyal ilişki arasındaki ilişkiye değinilmekte ve bu başlık altında sosyal sermaye kavramı açıklanmaktadır. Son olarak araştırma sorusunun temelini oluşturan sosyal ilişkilerin dışsallıklara etkisinin teorik olarak incelenmesi kısmı da bu bölümde yer almaktadır.

Literatür araştırması kısmını oluşturan ikinci bölümde ise literatürdeki çalışmalar, amaç, veri seti, yöntem ve elde edilen sonuçları içerecek şekilde sınıflandırılarak aktarılmaktadır. Bu çalışmalar dışsallıklar, sosyal ilişkiler ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisi üç temel başlık altında incelenmektedir.

Üçüncü bölüm ise çalışmanın uygulama kısmını içermektedir. Bu bölümde, anket ve mülakat teknikleri ile toplanan verilerin analizleri ve yorumlanması yer almaktadır. Son olarak çalışmanın sonuç bölümünde, araştırmanın genel değerlendirmesi yapılmakta ve politika önerilerinde bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞSALLIKLAR VE SOSYAL İLİŞKİLER

1.1. KAVRAM OLARAK DIŞSALLIK

İktisat tarihinde dışsallık kavramından “Principles of Economics” adlı eserinde dışsal ekonomiler adı altında ilk bahseden kişi, Cambridge Okulunun kurucusu olan Alfred Marshall’dır (Tosuner ve Aktan, 1986: 141; Kıymalıoğlu 2005: 34). Dışsallık kavramının Knut Wicksell tarafından ilk kez ele alındığı bazı kaynaklarda belirtilse de literatüre bakıldığında aslında ilk dışsallık ayrımının Alfred Marshall tarafından incelendiği görülmektedir (Özpençe, 2013: 59). Belirli bir yerde kümelenmenin üreticilere avantajlar sağladığı ve bu avantajlarında kümelenmenin neyden kaynaklandığının cevabı olduğu fikri eskilere dayanmaktadır. Krugman, bu durum için “ilk kim bahsetti bilmiyorum ama bundan en iyi şekilde yararlanan ekonomist Alfred Marshall’dan başkası değildi” ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca Krugman, artan getirilerle açıklanan yerel dışsallıkların yeni keşfedildiğini düşünenler için Marshall’a kadar götürülebileceğini de eklemektedir (Krugman 1998: 49-50). Bunun yanında bazı iktisatçılar ise Ulusların Zenginliği eserinin V. cildinde Adam Smith’in “sosyal yararın ortaya çıkardığı faydanın özel faydadan yüksek olduğunu” belirtmesinden dolayı dışsallık kavramının Smith’e atfetmektedir. Tüm bu tartışmaların üzerinde anlaşılan genel noktası, dışsallık teorisinin A. Marshall tarafından ortaya atıldığına kabul edilmesidir (Sönmez, 1987’den aktaran: İnan, 2018: 85). Diğer taraftan dışsallık kavramını sistematik bir şekilde ilk ele alan kişi ise “Zenginlik ve Refah” adlı eseriyle Arthur Cecil Pigou olduğu düşünülmektedir (Yaylalı 2004: 526).

Marshall (2013: 221), ekonomileri, iç ekonomiler ve endüstrinin genel gelişimine bağlı olan dışsal ekonomiler olarak ayırmıştır. Marshall dışsal ve içsel ekonomiler olarak ayırdığı ekonomilerin ikisinin bir arada bulunduğunu savunmaktadır. Endüstri ölçeği arttıkça dışsal ekonomilerinde genişlediğini iddia etmekte ve bunun da firmaların büyümesini sağladığını belirtmektedir (Hart, 1996: 356). Yani firmalar için dışsal ekonomiler söz konusuysa endüstri için içsel ekonomiler durumu geçerlidir (Kıymalıoğlu, 2005: 44).

Marshall, sanayileşme, ekonomik büyüme ve azalan maliyetlerin belli bir döneme ait etkilerini açıklamak için dışsallıkları ölçek ekonomileri ile ifade etmeye çalışmaktadır (Sönmez, 1983’ten aktaran: Benk, 2007: 6). Dışsallık kavramını tanımlamadan önce dışsal ekonomiler kavramından farkı belirtilmelidir. Firma maliyetleri incelendiğinde, firmanın içinde yer aldığı endüstrinin genişlemesi sonucunda ortaya bazı avantajlar veya

dezavantajlar çıkmaktadır. Piyasadan belli bir ödeme sonucunda alınan mal ve hizmetlerden dolayı ortaya çıkan avantajlara pozitif dışsal ekonomiler, dezavantajlara ise negatif dışsal ekonomiler denilmektedir. Bundan farklı olarak firmalar, kişiler veya başka karar birimlerinin, başka firmalar ya da karar birimleri ile herhangi bir alışveriş ya da satın almadan kaynaklanmayan ancak karar birimleri tarafından alınmış olan kararlardan dolayı olumlu veya olumsuz şekilde etkilenebilmektedirler. Burada belirtilmek istenen dışsal ekonomilerle dışsallıklar arasındaki farktır. Dışsallıklarda satın alma durumu söz konusu değilken firma ya da kişilerin kararları belirleyicidir. Diğer taraftan dışsal ekonomilerde ise satın almadan dolayı firmaların kararlarından etkilenme söz konusudur (Dinler, 2013: 318).

Firmalar birbirlerine yakın yerleşmekten kaynaklanan faydalar elde etmektedirler. Bilgi ve teknolojik yayılmaların sağladığı avantajlar ve iş gücü havuzu, altyapı ve malların üretimindeki ileri ve geri bağlantıların sağladığı bu faydalar; pozitif dışsal etkiler, yığılma ekonomileri, dışsal ölçek ekonomileri ya da dışsallıklar olarak adlandırılabilir (Junius, 1997: 4). Belirli bir mekânda yoğunlaşan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanan yığılma ekonomileri, iktisatçılar tarafından dışsal ekonomiler ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Özpençe, 2013: 65). McCann (2013: 53), Marshall'ın dışsal ekonomiler olarak bahsettiği kaynakları yığılma ekonomileri olarak nitelendirmektedir. Görüldüğü üzere her ne kadar dışsallıklar ile dışsal ekonomiler ve bahsedilen diğer isimlendirmeler arasında farklılıklar olsa da literatürde aynı anlamda kullanılabilmektedirler.¹ Bu çalışmada da literatürle uyumlu olmak adına dışsallıklar ve dışsal ekonomiler kavramları ayrı ayrı yer alsa da aynı anlamda kullanılmıştır.

1.1.1. Dışsallık Tanımı ve Teorisi

Karar birimlerinin birbirlerine doğrudan sağladıkları faydalara ya da doğrudan yükledikleri maliyetlere dışsallıklar denir (Ünsal, 2012: 687). Diğer bir tanımlamaya göre dışsallıklar: üreticilerin veya tüketicilerin herhangi bir ödeme almaksızın ya da herhangi bir ödemede bulunmaksızın, ortaya çıkan maliyetlerden etkilenmeleri ya da faydalardan yararlanmaları durumlarına denilmektedir (Yaylalı, 2004: 525).

¹ Literatürde başka isimlendirmeler de bulunmaktadır. Ancak ulusal ve yabancı literatürde bulunan bu kavramların fazlalığı nedeniyle karmaşa olmaması adına en çok kullanılanlar belirtilmiştir. Örneğin dışsallıkları açıklamak için kullanılan artan getiriler kavramı bunlardan birisidir. Ancak dışsallık kavramı yerine kullanılan isimlerden bahseden Millward (1970), dışsallık ile artan getiriler kavramı arasında ayırım yapmanın faydalı olacağını belirtmiştir.

Dışsallığın ortaya çıkışı matematiksel notasyonlarla açıklanacak olursa;

$$U_A = U_A (X_1, X_2, \dots, X_m, Y_1). \quad (1.1)$$

Burada U_A , A tüketicisinin elde ettiği toplam faydayı; $X_1, X_2, \dots, X_m$, ise X malından elde edilen farklı faydaları ve Y_1 'de Y malından elde edilen faydayı temsil etmektedir.

Tüketici A'nın fayda fonksiyonuna, aynı sosyal grubun üyesi olan B tüketicisinin Y malından sağladığı faydanın bir kısmı dahil olmuştur. Yani A bir bedel ödemedi Y malından faydalanmaktadır (Buchanan ve Stubblebine, 1962: 172).

$$C_A = C_A (X_1, X_2, X_n, \dots, Y_1). \quad (1.2)$$

Burada C_A , A üreticisinin katlandığı toplam maliyeti; X_1, X_2, X_n ise X malının farklı maliyetlerini ve Y_1 de Y malının maliyetinin bir kısmını temsil etmektedir.

Yukarıdaki fonksiyonda dışsal etkinin A'nın maliyet fonksiyonu içinde geçerli olduğu görülmektedir. Tüketimde bulunmadığı halde A, Y malının maliyetine ortak olmaktadır. Ancak maldan faydalanan sadece B tüketicisidir (Mutlu, 1989: 20).

Dışsallıkların ortaya çıkmasıyla beraber eğer pozitif dışsallık ya da negatif dışsallık varsa; pozitif dışsallıkların ortaya çıkması sonucu bu pozitif dışsallıklardan yararlananlar herhangi bir ödemede bulunmazlar. Aynı şekilde negatif dışsallıklar sonucu ortaya çıkan olumsuzların yani maliyetlerin bedeli de ödenmez. Bu durum piyasada etkinliği bozar ve piyasa başarısızlığına neden olur (Dinler, 2013:319). Yani dışsallık piyasa ekonomisini başarısızlığa uğratan bir nedendir (Tosuner ve Aktan, 1986: 141). Her faaliyetin birbiriyle ilişkili olduğu modern bir ekonomide tüm faaliyetler arasındaki bağlantılar bir sistem veya piyasa mekanizması tarafından yürütülmesi sorun oluşturmazken aralarında karşılıklı ilişki bulunan ve piyasa mekanizmalarından geçmeyen faaliyetler çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu duruma yani piyasa mekanizması aracılığıyla olmayan faaliyetin diğer faaliyetlerle bağlantısına dışsallık denilmektedir (Nugroho vd., 2019: 237). Piyasa başarısızlığına sebep olarak; dışsallıkların yanında, kamu malları ve asimetric bilgide örnek verilebilir. Piyasa başarısızlığı; piyasa mekanizmasının yani görünmez elin, etkinliği herhangi bir müdahale olmadan kendi başına sağlayamaması durumudur (Ünsal, 2012: 53). Adam Smith, görünmez el terimini ilk kullanan iktisatçıdır. Görünmez el; ekonomideki her karar biriminin, toplumsal faydadan önce kendi bireysel çıkarlarını düşünmesi ve bunun da sonuçta tüm topluma faydalı olması durumudur (Krugman, 2012: 3). Görünmez el, fiyat

mekanizmasıyla kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktadır. Ancak piyasa başarısızlığı, görünmez elin sağladığı bu etkinliği bozmaktadır. Dışsallıklarda piyasa başarısızlığına neden olan bir durum olduğundan piyasada etkinliği bozan bir unsurdur (Dinler, 2013:319). Dışsallıkların neden olduğu piyasa başarısızlıklarının bir şekilde ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu ise devletin piyasaya müdahale etmesi ile gerçekleşebilmektedir (Ünsal, 2012: 53).

Endüstri içindeki tüm firmalar için aynı dışsal ekonomiler etkili olduğundan Marshall bu durumun tam rekabet şartlarını bozmadığını belirtmektedir (Kıymalıoğlu, 2005: 44). Diğer taraftan tam rekabet koşulları ortamında etkinliğin ortaya çıkabilmesi için dışsallıkların olmaması gereklidir. Eğer ekonomide dışsallıklar yoksa, tam rekabet koşullarında sosyal maliyetler özel maliyetlere eşit olmakta ve ekonomide etkinlik sağlanmaktadır (Yaylalı, 2004: 532). Yani tam rekabet koşullarında bile dışsallıklar, optimal kaynak dağılımının tek başına piyasa ekonomisi tarafından sağlanmasına engel olur (Tosuner ve Aktan, 1986: 141). Tam da bu noktada, dışsallıklar sonucu ortaya çıkan olumsuzlukların, piyasa başarısızlığına yol açmasına engel olacak ve etkinliği sağlayacak çözüm önerilerinden biri olan Coase teoreminin önemi belirtilmelidir. Dışsallıklara taraf olanlar arasında çözümü mümkün kılan ve devlet müdahalesine gerek duymadan dışsallıkların etkilerini ortadan kaldırmaya Coase teoremi denir (Dinler, 2013: 321). Coase teoremine başvurabilmek için bireylerin dışsallıkların farkında olarak onları dikkate almaları, yani dışsallıkları içselleştirmeleri gerekmektedir. Bu durumda yani dışsallıkların içselleştirildiği noktada, çıktı düzeyi artık devlet müdahalesine gerek kalmadan da etkin olabilmektedir. Ancak dışsallıkları her zaman içselleştirmek mümkün olmayabilir. Dışsallıkların içselleştirilmesi için ve coase teoreminin oluşabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekmektedir (Krugman, 2012: 439). Bu şartlar; taraflar arasında yapılacak anlaşmanın pazarlık maliyetinin düşük olması, ortaya çıkan dışsallıklarda taraf olanların çok sayıda olmaması yani topluluklara varacak kadar çok kişiyle muhatap olunmaması ve dışsallığın ortaya çıkış alanının tarafların mülkiyetinde olması gerekmektedir (Dinler, 2013: 322). Sonuç olarak dışsallığın ortaya çıkmasıyla birlikte etkilenen taraflar, düşük maliyetlere katlanarak anlaşma yapmaya karar verirlerse mülkiyet hakkının tarafına bakılmaksızın etkin çözüme ulaşabilmektedir (Ünsal, 2012: 697). Örneğin, belirli bir göl üzerinde hak sahibi olan bir fabrikanın ve balıkçılık faaliyetinde bulunan bir balıkçılık grubunun olduğu varsayılırsa, fabrikanın kirli atıkları yüzünden balıkçılık faaliyetleri olumsuz etkilenen bir grubun olduğu durumda, bu grup belirli bir maliyete katlanarak fabrika ile anlaşmaya

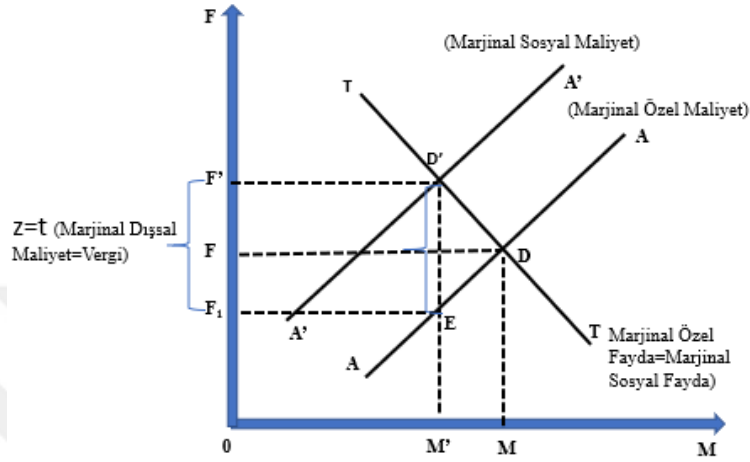
varması ile faaliyetlerine kaldığı yerden devam edebilir. Bu durumda olumsuz dışsallık ortadan kalkacak ve her iki tarafta bu durumdan olumlu etkilenecektir (Nugroho vd., 2019: 238). Tabi açıklanan Coase teoremi, dışsallıkların olumlu ya da olumsuz etkilerinin ortadan kalkmasına ilişkin özel kesimin bir çözümüdür. Dışsallıkların çözümünde ayrıca devletin müdahil olduğu durumlar da söz konusudur. Devletin müdahalesi doğrudan kontrol ve vergilendirme şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Devletin doğrudan müdahalesi, doğrudan yasak ve düzenlemeler getirerek dışsallığı önlemek şeklinde olabileceği gibi negatif dışsallığın olduğu durumda devletin vergi alması şeklinde de olabilmektedir (Dinler, 2013: 322).

Nihayetinde dışsal ekonomilerin dış ticaret açısından önemi de yadsınamaz. Endüstri içinde yer alan küçük bir firmanın, içsel ölçek ekonomilerinden yararlanan bir firma ile rekabet edebilmesi mümkün olamamaktadır. Ancak endüstrinin gelişmesiyle beraber endüstride yer alan küçük firmalar da dışsal ekonomilerden faydalanabilmektedirler. Bu sayede küçük firmaların rekabet edebilirlikleri artmaktadır. Dış ticaret, kapalı ekonomiye göre daha çok tüketiciye ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Bunun yanında bir de ürün çeşitliliği sağlamaktadır. Bu yüzden dış ticaret yapan endüstriler, belli bir malın üretimine yoğunlaşıp bazı ürünlerin üretiminden vazgeçmektedirler. Üretiminden vazgeçtikleri malları ithal etmeyi tercih etmektedirler. İthal edebilme avantajını kullanan endüstriler belli bir malın üretimine yoğunlaştıklarından dolayı endüstride nitelikli emek arzı sağlamanın veya girdiler için etkin kaynaklara ulaşmanın sürekli hale gelmesi gibi dışsal ekonomiler ortaya çıkarmaktadırlar. Bu da endüstri içinde faaliyet gösteren firmalar için ciddi avantajlar sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2017: 112-113). Dışsallıkların sağladığı avantajlar nedeniyle kümelenme ve yığılma faaliyetleri artmakta bu sayede büyüme ve kalkınma gerçekleşebilmektedir (Özpençe, 2013).

Daha öncede belirtildiği üzere dışsallık kavramı ilk kez Alfred Marshall tarafından ölçek ekonomileriyle açıklanmaya çalışılarak ortaya atılmıştır. Dışsallıkları sistematik olarak ilk ele alanın ise Pigou olduğu yine daha önce belirtildi. Pigou, dışsallıkları Marshall'dan sonra yeniden ele almış ve refah ekonomisiyle ilişkisini ortaya koyarak farklı bir boyuttan dışsallıklara yaklaşmıştır. Pigou marjinal sosyal hasıla düzeyinin marjinal özel hasıla düzeyini aştığı durumda oluşan farkı dışsallık olarak tanımlamıştır (Benk, 2006: 27). Pigou, Marshall'ın ortaya attığı dışsal ekonomileri, Marshall'ın yaptığı gibi sadece olumlu dışsal ekonomiler açısından incelememiş ayrıca olumsuz dışsal ekonomiler kavramını da inceleyerek genişletmiştir (Nath, 1973'ten aktaran: Kargı ve Yüksel, 2010: 185). Ayrıca

Pigou, dışsallıkların çözümünde etkili olan aracın vergilendirme ve sübvansiyon olduğunu belirtmektedir (Benk, 2007: 7).

Şekil 1
Pigou’cu Vergi

Kaynak: Dinler, 2013: 323.

Negatif dışsallıkların neden olduğu kaynak dağılımında etkinsizliği ortadan kaldırmanın ya da azaltmanın bir yolu vergi alınmasıdır. Alınan bu vergi negatif dışsallık kadar olmalı ve negatif dışsallıklara maruz kalanların durumunu iyileştirmek için kullanılmalıdır. Şekil 1 marjinal dışsal maliyet kadar vergi alınması durumunu göstermektedir. Marjinal dışsal maliyet yüzünden marjinal sosyal maliyet marjinal özel maliyetin üzerindeki bir noktadadır. Bu yüzden M’M kadar üretim M’ optimal üretim miktarını aşmaktadır. Etkinliğin sağlanması için negatif dışsallık kadar yani D’E kadar ürünün birimi başına vergi alınması gerekmektedir. Bu vergi ile firmaların maliyetleri yükselecek ve marjinal sosyal maliyetin marjinal özel maliyete eşit olduğu durum gerçekleşecektir (A’A’ eğrisi, D’ notası). Üretim düzeyi ise kaynak dağılımında etkin üretim düzeyi olan (M’)'ye dönecektir. Ancak birçok durumda, özellikle de kirlenmeye yol açan negatif dışsallıkları tespit etmek oldukça zordur (Dinler: 2013: 323-324).

Coase, Pigou’nun dışsallık teorisini vergilerin sadece negatif dışsallık çıkarıcıları kısıtlaması durumundan dolayı eleştirmiştir. İlaveten taraflar arasında pazarlık yoluyla olumsuz dışsallıkların çözümünün daha az maliyetli olduğunu ve taraflar için daha uygun olduğunu dabelirtmiştir (Coase, 1994: 10). Pigou’ya yapılan benzer bir eleştiri de Buchanan ve Stubblebine tarafından yapılmakta ve dışsallık ilişkisinde iki tarafın olduğunun hesaba katılmadığı ifade edilmektedir. Pigou teorisinde sadece dışsallıkları ortaya çıkaran tarafla

ilgilendiği ve dışsallıklardan etkilenen kesimin dikkate alınmadığı eleştirilmiştir ve bu durumun Pareto Optimumunun gerçekleşmesini engelleyeceğinden de bahsedilmiştir. (Buchanan ve Stubblebine, 1962: 381-382). Ancak Baumol (1972), Buchanan ve Stubblebine'nin aksine Pigou analizine gelen eleştirilere karşı, Pigou'nun vergi ve sübvansiyon çözümünün genellikle kaynakların optimal dağılımı için gerekli olduğunu belirtmektedir.

Meade (1952), bir endüstri faaliyetinin, başka bir endüstrinin faktör fiyatları ve ürün fiyatları üzerindeki olası etkilerinden başka şekillerde etkilediği durumları ele almaktadır. İki endüstrili durumu ele alan Meade, birinci endüstrideki bireysel girişimcinin eylemlerinin yalnızca birinci endüstri üzerindeki etkisini hesaba katacağını işaret etmektedir. Ancak Meade ayrıca bireysel girişimci eylemlerinin ikinci endüstrinin çıktısı üzerinde de pozitif ya da negatif dışsal ekonomiler olarak etkisinin olacağını ifade etmektedir.

Dışsallıkları parasal ve teknolojik dışsallıklar olarak inceleyen Scitovsky (1954), ekonomi literatüründe anlaşılması en zor kavramlardan birinin dışsal ekonomiler olduğuna dikkat çekmiştir. Dışsal ekonomileri Meade gibi tanımlayan Scitovsky, üreticiler arasındaki doğrudan karşılıklı bağımlılıktan da bahsetmektedir. Tanımda yer alan doğrudan karşılıklı bağımlılık, parasal dışsal ekonomileri teknolojik dışsal ekonomilerinden ayırt etmek için kullanılmaktadır.

Baumol (1964), karşılıklı bağımlılık durumu üzerinden tanımlanan dışsallık kavramının, sadece dışsallık ortaya çıkaran tarafın diğer tarafı etkilemesi durumunu dikkate aldığını belirtmekte ve ortaya çıkan etkinin bedelinin ödenmesinin hesaba katılmaması durumunu eleştirmektedir. Bu durumu, Marshallcı ve Pigoucu anlamda dışsallıkların sebebi olarak görmektedir. Bundan dolayı karşılıklı bağımlılığın klasik dışsallık kavramı için gerekli ancak yeterli bir koşul olmadığını ifade etmektedir.

Teoriler her zaman birbirini dışlamaz, en önemlinin ne olduğunu ortaya koymak için farklı görüşler sunarlar (Glaeser vd., 1991: 4). Dışsallık teorisine dair sınıflandırmaya giden Bator, dışsallıkları birbirini dışlamayan Mülkiyet Dışsallıkları, Teknik Dışsallıklar ve Kamusal Mal Dışsallıkları olarak üç ayrı biçimde incelemiştir. Mülkiyet Dışsallıkları, Meade'ın "ödenmemiş faktör" olarak belirttiği durumu Teknik Dışsallıklar, artan getirilere yol açan durumu ve Kamusal Mal Dışsallıkları, tüketilmesine rağmen eksilmeyen kamusal malların durumunu ifade etmektedir (Bator, 1958: 363-369).

Mishan, popüler açıklamalarda, bir firmanın çıktısının ya da bir bireyin faydasının başkalarının faaliyetlerine etkisinin genellikle bir dışsal etki olarak tanımlandığını

belirtmekte ve bu tanımın tesadüfî ve yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca dışsal etkilerin yokluğunda da bir firmanın çıktısının ya da bir bireyin faydasının faaliyetlerinden etkilenebileceğini savunmaktadır (Mishan, 1972: 2).

Krugman'a göre Marshall'ın dışsallıklardan kastı ile daha sonra bu konuda çalışanların kastettikleri birbirinden farklıdır. Önceleri yapılan çalışmalarda parasal ve teknolojik dışsallıklar ayrımı yapılmamıştır. Sabit getirilerle beraber tam rekabetin olduğu bir firma için parasal dışsallıkların bir ehemmiyeti söz konusu olmamaktaydı. Yani teknolojik ve parasal dışsal ekonomiler arasında net bir ayrım yapılması sadece sabit getirili bir dünyada geçerli olmaktadır. Marshall, teknolojik dışsallıklar ile parasal dışsallıklar ayrımı yapmadan, bilgi aktarımından sağlanan avantajlar, ara girdilerden sağlanan avantajlar ve yoğun işgücü piyasasından sağlanan avantajlar olarak yerel dışsallıklardan bahsetmiştir. (Krugman, 1998: 50).

Dışsallıklar teorisine dair son olarak belirtilmesi gereken, endüstriyel bölgeler bağlamında dışsallıklar teorisinin Marshall'dan ziyade sosyo-bölgesel boyutuna vurgu yapan Becattini gibi İtalyan araştırmacılarda mevcuttur (Alberti, 2008: 23).

Dışsallık teorisine dair tartışmalar dışsallıkların içselleştirilmesinin nasıl olacağı konusuna odaklanmaktadır. Ortaya çıkan dışsal maliyetlerin ve faydaların üretim ve tüketim faaliyetlerinin kaçınılmaz sonucu olduğu görülmektedir. Teorik tartışmalar pozitif dışsallıklardan ziyade, sorun oluşturan ve nedenlerinin ve tazmin edilme yöntemlerinin önem taşıdığı negatif dışsallıklar konusunda yoğunlaşmaktadır. (Güneş, 2000: 23-24).

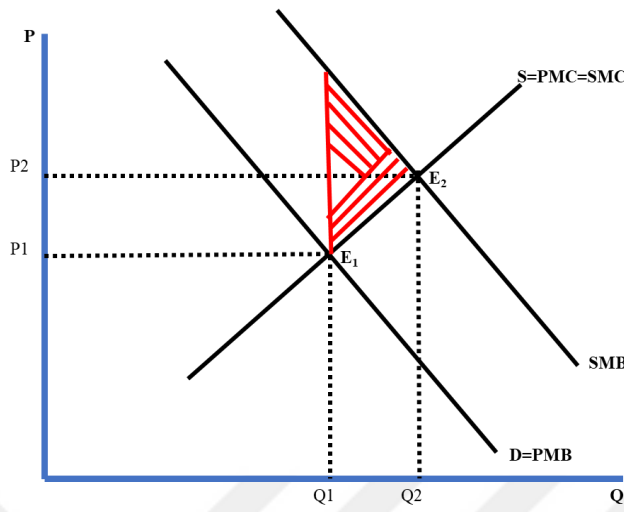
1.1.2. Çeşitli Dışsallık Sınıflandırmaları

Bu başlık altında dışsallık çeşitleri, pozitif dışsallıklar ve negatif dışsallıklar, ağ dışsallıkları, bilgi dışsallıkları, parasal ve teknolojik dışsallıklar, yığılma ve kümelenme ekonomileri açısından dışsallıklar ve yeni ekonomik coğrafya bağlamında dışsallıklar başlıklarıyla incelenecektir.

1.1.2.1. Pozitif Dışsallıklar ve Negatif Dışsallıklar

En genel sınıflandırmaya göre dışsallıklar; pozitif ve negatif olarak ayrılmakta ve (Tosuner ve Aktan, 1986: 144; Kıymalıoğlu, 2005: 38) bu ayrım, başka sınıflamaların da belirleyicisi olmaktadır (Kıymalıoğlu, 2005: 38). Pozitif dışsallıklar, ekonomik karar vericilerin faaliyetlerinin başka karar birimlerine, herhangi bir ödeme almaksızın fayda sağlaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Güneş, 2000: 25).

Şekil 2
Pozitif Dışsallık²

Kaynak: Pettinger, 2019a.

Şekil 2’de bulunan dikey ekseninde yer alan P fiyatı, yatay ekseninde yer alan Q miktarı, göstermektedir. Ayrıca S arzı, D talebi, PMC özel marjinal maliyeti, PMB özel marjinal faydayı, SMC sosyal marjinal maliyeti ve SMB sosyal marjinal faydayı belirtmektedir.

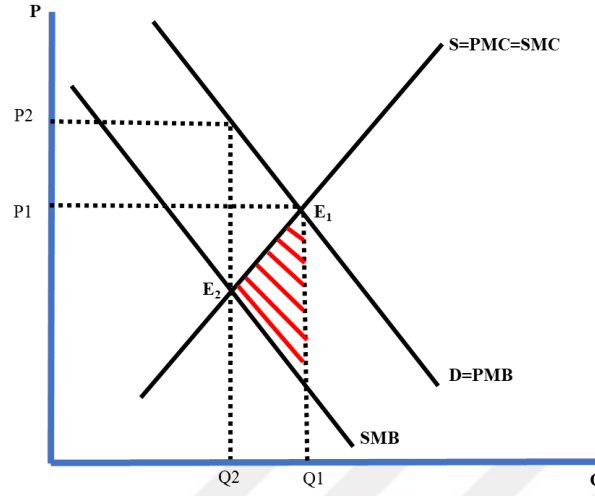
Pozitif dışsallık durumunda sosyal fayda > özel fayda olmaktadır. Yani sosyal fayda = özel fayda + dışsal fayda.

Şekil 2’de $S=D$ ’de yani arzın talebe eşit olduğu serbest piyasa tüketimi Q_1 olarak gerçekleşmektedir. Q_1 düzeyinde $SMC < SMB$ durumunda eksik pozitif dışsallık tüketimi vardır. Sosyal marjinal faydanın sosyal marjinal maliyeti aşması durumunda (E_1 noktasından yukarı çıkıldığında) denge düzeyi Q_2 düzeyine kaymaktadır. Q_2 düzeyinde yani $SMB = SMC$ olduğu E_2 noktasının sol tarafında bulunan (Şekil 2’de taralı alanda gösterildiği üzere) sosyal marjinal faydanın sosyal marjinal maliyeti aştığı noktadan itibaren pozitif dışsallık oluşmaktadır (Pettinger, 2019a).

Dışsal-eksi ekonomiler olarak da adlandırılan negatif dışsallıklar ise bir ekonomik karar biriminin faaliyetinin başka karar birimlerine olumsuz etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır (Tosuner ve Aktan, 1986:147).

² Şeklin alındığı kaynakta, pozitif tüketim ve pozitif üretim dışsallığını gösteren iki ayrı şekil bulunmakta ancak, basitlik sağladığı için pozitif tüketim dışsallığı şeklinin tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu yüzden burada gösterilen şekilde pozitif tüketim dışsallığı ortaya koyulmaktadır.

Şekil 3
Negatif Dışsallık

Kaynak: Pettinger, 2019b.

Şekil 3'te bulunan dikey ekseninde yer alan P fiyatı, yatay ekseninde yer alan Q ise miktarı, belirlemektedir. Ayrıca S arzı, D talebi, PMC özel marjinal maliyeti, PMB özel marjinal faydayı, SMC sosyal marjinal maliyeti ve SMB sosyal marjinal faydayı belirtmektedir.

Serbest piyasa durumunda çıktı düzeyi Q_1 'dir. Bu düzeyde E_1 noktasında denge oluşmaktadır. Ancak bu noktada sosyal marjinal maliyet, sosyal marjinal faydayı aşmaktadır. Sosyal marjinal maliyetin sosyal marjinal faydayı aştığı durumda (şekil 3'te taralı alanda görüldüğü gibi) negatif dışsallık ortaya çıkmaktadır. Sosyal verimlilik, sosyal marjinal maliyetin sosyal marjinal faydaya eşit olduğu (E_2 noktası) daha düşük çıktı düzeyi olan Q_2 çıktı düzeyinde gerçekleşmektedir (Pettinger, 2019b).

Dışsallıklar çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadırlar. Eğer dışsallık bir üretim faaliyeti sonucu ortaya çıkıyorsa üretimde dışsallık, diğer yandan dışsallık eğer bir tüketim faaliyeti sonucu ortaya çıkıyorsa tüketimde dışsallık olarak incelenmektedir (Yücer, 2008: 55). Dışsallıkların ortaya çıkması bakımından üretim dışsallıkları; pozitif üretim dışsallığı yaratan üretim faaliyetleri, negatif üretim dışsallığı yaratan üretim faaliyetleri, pozitif tüketim dışsallığı yaratan üretim faaliyetleri, negatif tüketim dışsallığı yaratan üretim faaliyetleri olarak incelenebilir. Tüketim dışsallıkları ise tüketim faaliyeti sonucu oluşan pozitif tüketim dışsallığı, tüketim faaliyeti sonucu oluşan negatif tüketim dışsallığı, tüketim faaliyeti sonucu oluşan pozitif üretim dışsallığı, tüketim faaliyeti sonucu oluşan negatif üretim dışsallığı olarak incelenebilir (Yücer, 2008: 55, 58).

Yaylalı (2004: 526)'a göre dışsallıklar beş farklı şekilde sınıflandırılabilir. Bunlar; üretim bakımından üretimde negatif ve pozitif dışsallıklar şeklinde; tüketim bakımından ise tüketimde negatif ve pozitif dışsallıklar ile teknik dışsallıklar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sınıflandırmada yer alan dışsallık türleri kısaca şöyle açıklanmaktadır (Yaylalı, 2004: 526-532):

- **Üretimde Negatif Dışsallıklar:** Karşılanmamış maliyetler olmakla birlikte firmaların üretimlerini büyütme sonucu, diğer firmaların maliyetlerinin artmasıdır. Örnek olarak firmaların genişlemelerini sağlarken çevreye atık atışını attırmaları sonucu endüstride bulunan diğer firmaların bu atıkları temizlemek için katlandıkları maliyetler gösterilebilir.
- **Üretimde pozitif dışsallıklar:** Bazı firmalar, üretimlerini genişletirken endüstrideki diğer firmalara bedel ödetmeksizin olumlu etkiler oluşturmaktadır. Örnek: Bazı firmalar üretim artışı gerçekleştirmek için çalışanlarına eğitim vermektedir. Bu çalışanların daha sonra endüstrideki başka firmalara kalifiye eleman olarak gitmesi bu firmalara avantaj sağlamaktadır.
- **Tüketimde Negatif Dışsallıklar:** Üretici bakış açısı yerine tüketici gözünden bakılan dışsallık türüdür. Tüketim harcamasında bulunan tüketicilerin diğer tüketicilere yükledikleri, bedeli ödenmeyen maliyetlerdir. Kar arabasıyla bir kişinin evinin etrafını temizlemesi sonucu, çevrede kayak yapanları olumsuz etkileyen gürültü ve hava kirliliğine sebebiyet vermesi örnek olarak verilebilir.
- **Tüketimde Pozitif Dışsallıklar:** Bir malın tüketimini artıran herhangi bir tüketicinin, malın tüketiminin artmasından dolayı diğer tüketicilere olumlu etki etmesidir. Örnek olarak; ev sahibi olan birinin evin etrafında ya da dış görünüşünde iyileştirme yapması sonucu, yandaki evlerin değerlendirilmesi gösterilebilir.
- **Teknik Dışsallıklar:** Teknik dışsallıklar üreticilere maliyet yükleyebileceği gibi tam tersine üreticilerin maliyetlerini azaltabilir. Örneğin ekonomik üretim teknolojisinde bir gelişme meydana gelirse, bazı firmalar bu gelişmeye ayak uydururken bazıları ise ayak uyduramamaktadır. Teknolojik gelişmeye ayak uyduramayan firmalar, kaynaklarını gelişmeyi sağlayan firmalara aktarırlar bundan dolayı karları azalır ve rekabet edebilirliklerini kaybederler. Bunun

sonucunda teknolojik gelişmeyi sağlayan firma piyasaya hâkim olur yani monopolleşir.

1.1.2.2. Ağ Dışsallıkları

Ağ dışsallıkları kavramı ilk olarak 1985 yılında Katz ve Shapiro tarafından kullanılmıştır. Ancak Jeffrey Rohlfs 1974 yılında talep yanlı dışsallıklar adı altında ağ dışsallıklarını açıklamıştır (Aktaş 2019: 27). Ağlara geleneksel dışsallıklar teorisinin uyarlanmasıyla ağ dışsallıkları analiz edilmektedir. Yani ağ etkisinin geleneksel literatüre uyarlanması durumu, ağ dışsallıkları kavramını ortaya çıkarmaktadır. Ağ dışsallıkları bir malı tüketenlerin sayısı arttıkça o malın değerinin artması durumunu açıklamak için kullanılmaktadır (Özgüler, 2003). Pozitif tüketim dışsallıkları şeklinde ağ dışsallıklarını ele alan Katz ve Shapiro'da bir malın tüketiminin artmasının tüketimden elde edilen faydayı arttırdığını belirtmektedirler (Katz ve Shapiro, 1985: 424). Ağ dışsallıkları bir ürünün bedelinin piyasa mekanizmasının dışında oluşmasına yol açan ağ endüstrileri tarafından ortaya koyulan etkilere dir. Ağ dışsallıklarının ortaya çıkışı bir tüketicinin satın aldığı üründen başka bir tüketicinin de etkilenmesi durumunda mümkün olmaktadır (Kıymalıoğlu, 2005: 51). Başka bir deyişle iktisatta dışsallık olarak incelenen ağ dışsallıkları, iktisadi bir faaliyet sonucu, tarafı olmadığı halde bir aktörün bu faaliyetten pozitif veya negatif olarak etkilenmesi durumudur. Ağ dışsallıkları kavramı günümüz ağ endüstrileri için kullanılan kavramın özel bir biçimidir (Kar, 2020: 73).

1.1.2.3. Bilgi Dışsallıkları

Coğrafi yakınlık sayesinde genişleyen bilgi yayılmaları dışsallıklar ortaya çıkarmaktadır (De Lucio vd. 2002: 243). Belli bir endüstride yoğunlaşmış firmalar arasında bilgiler hızlı bir şekilde yayılmakta yani mekânsal açıdan birbirine yakın yerleşen firmaların bilgiye ulaşımı kolaylaşmaktadır. Mekânsal alanda gerçekleşen yenilikler teknik ilerlemeyi kolaylaştırmakta ve böylece verimlilik artışı gerçekleşmektedir. Bunun yanında bilgi edinimi, işe bağlı olan ya da olmayan birincil ilişkiler yoluyla gerçekleşmektedir. Birincil ilişkiler örtük bilgilerin katılımcılar arasında paylaşılmasına olanak tanımaktadır (Yücer, 2008: 77-78). Bu doğrultuda bir yeniliğin ortaya koyulmasında hiçbir maliyete katlanmayan firmanın, Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) yani yenilik ortaya koyan firmanın ortaya çıkardığı yenilikçi faaliyetinden faydalanması durumu bilgi dışsallıklarını tanımlamaktadır (Branstetter, 1998: 521).

Literatür de bilgi dışsallıkları terimi yerine sıklıkla bilgi yayımları tanımı kullanılmakta ya da tersi durum söz konusu olmaktadır. Ancak bilgi yayımları terimi yerinde kullanılırsa; yenilikçi faaliyetler ortaya koyan iktisadi birimlerin, bu faaliyetlerden kaynaklanan ve çevrelerine fayda sağlayıcı bilgi taşmalarını ifade ettiği anlaşılmalıdır. Dışsallıkları tanımlarken özellikle belirtilmesi gereken nokta olan maliyete katlanmadan ifadesi (bilgi dışsallıkları tanımında da özellikle belirtilen ifade), bilgi yayımları için önemli değildir. Yani ister iktisadi birimler faydadan yararlanmak için bir maliyete katlanmış olsun ister olmasın bilgi dışsallıklarıyla bilgi yayımlarının temel ayırt edici noktası, bilgi dışsallıklarında rastlantısal bir bilgi yayılması durumu söz konusuysa bilgi yayımlarında bilinçli ve sistemli bir yayılım sürecinin söz konusu olmasıdır (Türkcan, 2012: 37).

Yerel firmalar arasında uzun vadeli ilişkilerle oluşan bilgi birikimleri genel anlamda teknolojik dışsallık niteliğinde olan dinamik dışsallıklara kaynaklık etmektedir. Etkileşimin yoğunluğu bilgilerin hızlı yayılmasını sağlamaktadır. Bilgi yayımları yoluyla bir firma ya da endüstride ortaya koyulan bir yenilik, piyasa mekanizmasına dahil olmadan önce bilgiye ulaşan firma ve endüstrilere pozitif dışsallıklar sağlayarak verimliliklerini artırmaktadır (Henderson vd., 1995; Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 200).

Dışsallıkların sınıflandırmaya tabi tutulduğu gibi bilgi dışsallıkları da spesifik olarak farklı sınıflandırmalara tabi olmaktadır. Bunlar; kaynaklarına göre, uzmanlaşmaya dayalı, rekabete dayalı ve çeşitliliğe dayalı olarak, etkilerine göre; parasal bilgi dışsallıkları ve teknolojik bilgi dışsallıkları olarak, dönemlerine göre ise statik ve dinamik bilgi dışsallıkları şeklindedir (Türkcan, 2012: 12-13).

1.1.2.4. Parasal ve Teknolojik Dışsallıklar

Bir aktörün fayda fonksiyonu üzerinde, başka bir aktör davranışının ortaya koyduğu ve hesaba katılmayan etkisinin olması durumunu ifade eden dışsallık tanımı aslında parasal dışsallıklar yerine teknolojik dışsallıkları ilgilendirmektedir. Çünkü bu tanımda sadece reel değişkenler dikkate alınmış ve parasal değişkenler dışarıda tutulmuştur yani başarısız bir piyasadan bahsedilmemektedir (Verhoef, 1997: 5). Buraya kadar olan kısımdan da anlaşıldığı üzere dışsallıklar parasal ve teknolojik dışsallıklar olarak bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Başlarda dışsallıkların bu şekilde incelenmediği bu ayrımın daha sonraları ortaya çıktığı bilinmelidir. Var olan dışsal fayda ve maliyetlerin piyasa mekanizması yoluyla ortaya çıkıp çıkmaması esasına dayanan bu ayrımı, ilk ortaya koyan kişi Jacop Viner

olmuştur (Yüksel, 2006: 27). Viner (1932), makalesinde arz eğrilerini açıklamak için üreticilerin ekonomik davranışlarını, teknolojik ve parasal maliyet durumları üzerinden incelemiştir. Viner'in teknolojik ve parasal olarak dışsallıkları ayırma tabi tutması bu konuda anahtar işlevi sağlayan önemli bir ayrımdır (Bator, 1958: 357).

Parasal ve teknolojik dışsallıkların tanımlarına bakılacak olursa: parasal dışsallıklar, bir bireyin ya da firmanın eylemlerinin bir başka birey ya da firmayı sadece fiyatlar yoluyla yani üreticiler arasındaki dolaylı karşılıklı bağımlılık yoluyla etkilemesi durumunu ifade etmektedir. Teknolojik dışsallıklar ise karşılıklı bağımlılığın piyasa tarafından belirlenmediği, bir birey ya da firma eyleminin başka birey ya da firmanın fayda ya da kârı üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir (Greenwald ve Stiglitz, 1986: 229; Antonelli, 2008: 1050). Teknolojik dışsallıkların temel ögesi ise bilgi yayılmalarıdır (Venables, 2001, 15).

1.1.2.5. Yığılma ve Kümelenme Ekonomileri Açısından Dışsallıklar

Sanayi Devrimi sonucunda bölgeler arasında önemli sayılabilecek ekonomik yapı farklılıkları ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi beraberinde kitlesel üretimin belli bölgelerde yoğunlaşması yani yığılma ekonomilerini ortaya çıkarmıştır. Bu yığılmalar da belli alanlarda ortaya çıkan istihdam avantajları ve üretim faktörlerinin yoğunlaşmayı gerçekleştirmiş bölgeye akın etmesi sonucu dışsallıklara yol açarak, bölgeler arasında gelişmişlik farklılıklarına neden olmuştur (Yücer, 2008: 18). Yığılma etkilerinin ortaya koyulması açısından ampirik araştırma değerlendirmelerine temel sağlayan ölçek ekonomileri ile coğrafi yığılma arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, kentsel ve bölgesel iktisatçılar tarafından vurgulanmaktadır (Hanson, 2001: 257). Pozitif dışsallıklar, yığılma ekonomileri sonucunda ortaya çıkmakta ve kümelenmeler oluşturarak ampirik çalışmaların yapılabileceği adeta doğal laboratuvar işlevine bürünmektedir (Özpençe, 2013: 116).

Kümelenme yaklaşımı Porter ile gelişmiş ve önem kazanmıştır (Keskin ve Dulupçu, 2010: 441). Ancak kümelenme faaliyetleri, belli mekanlarda yer alan endüstriyel bölgelerde ortaya çıkan ve mekânsal dışsal ekonomiler şeklinde de adlandırılan dikey iş birliği faaliyetleridir (Alp, 2009).

Krugman (1998: 50), üreticilerin belirli bir yerde faaliyette bulunmasının avantajlar sağladığını ve ortaya çıkan avantajların, oluşan kümelenmeyi açıkladığını ifade etmektedir. Krugman, ekonomik faaliyetlerin bir noktada kümelenmesinden en iyi yararlanan kişinin Alfred Marshall olduğunu belirtmektedir. Marshall yerel dışsallıklara büyük önem

vermektedir. Yığılmanın gerçekleşeceği bölge seçiminin önemini belirten geleneksel Weberyan lokasyon teorisi, mekân açısından maliyet avantajının sadece içsel ulaşım maliyetlerine dayandığını ve seçimin buna göre yapılması gerektiğini belirtmektedir. Marshall ve takipçileri ise içsel maliyet avantajlarından bağımsız olarak gerçekleşen nedenlerden kaynaklı da kümelenmenin olabileceğini belirtmektedirler. Bu nedenler dışsal ekonomilerden faydalanmak şeklinde olabilir (Dawkins, 2003: 136-137).

Büyük ve yoğun kentsel ortamlarda firmalar ve işçilerin üretkenliği daha yüksektir (Puga, 2010). Çünkü belirli bir mekânda yoğunlaşan ekonomi, genellikle pozitif dışsallıklara yol açmaktadır. İktisatçılar yığılma ekonomilerinden bahsederken aslında dışsallıklara da bahsetmiş olmaktadır. Yani iktisatçılar dışsallıklarla yığılma ekonomilerini aynı anlamda kullanmaktadırlar (Özpençe, 2013: 65). Aynı zamanda iktisat teorilerine de yansıyan günümüzde ortaya çıkan gelişmeler; coğrafi yoğunlaşma, endüstriyel kümeler, uzmanlaşmış bölgeler ve yığılma gibi kavramları, iktisat alanında yaşanan tartışmaların merkezine oturtmaktadır. Bu kavramlardan yola çıkarak ekonomik faaliyetlerin bölgeler arasında dağılımındansa mekânsal açıdan yığılması, ekonomik faaliyetlerin belli alanlarda toplanması avantajlarını da beraberinde getirmektedir (Ekinci, 2013: 7). Örneğin; ekonomik faaliyetlerin yığılmasıyla genişleyen bir pazar alanı oluşmakta, genişleyen pazar alanı da dışsal ekonomiler için önem taşıyan taşımacılık unsuru üzerinden ulaşım maliyetlerinin azalmasını sağlamaktadır. Üretim ölçeği genişleyen endüstrilerde üretim süreçlerinin başarılı olması için mekânsal olarak yakınlık kilit önem taşımaktadır. Ayrıca mekânsal olarak birbirine yakınlığın bire bir iletişim için önemi de yadsınamaz. Bu yüzden endüstrideki firmalar arasında bilgi alışverişi karşılıklı bir şekilde yayılmaktadır (Yücer, 2008: 72). Ancak mekânsal yakınlığın tek başına gerekli ve yeterli olduğu söylenemez. Hatta yakınlık, kilitlenme sorunu³ nedeniyle yenilik ve etkileşimli öğrenme konularında sorun oluşturabilmektedir. Etkileşimli öğrenmeyi kolaylaştırmanın yolu, sosyal, örgütsel, kurumsal, bilişsel ve coğrafi yakınlık gibi diğer yakınlık boyutlarının da güçlendirilmesidir (Boschma, 2005).

Tüm konum analizlerinin merkezinde dışsallıklar yer alır. Çeşitli lokasyonlarda bir araya gelen firmalar karşılıklı olarak bilgi sızıntılarından faydalanırlar. Bunun yanında nakliye maliyetlerini azaltmak ve ürün çeşitliliğini artırmakta amaçlanır (Henderson, 1994: 75). Bir lokasyon da toplanan ekonomik faaliyetlerin en önemli nedenlerinden biri ciddi bir

³ Açıklık ve esneklik eksikliği.

emek havuzunun aynı mekânda yer almasıdır. Kendi kendini güçlendiren bir dışsallık olan emek havuzu hem yığılmaya neden olmakta hem de yığılma sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Ekinci, 2013: 116). Görüldüğü üzere ekonomik faaliyetlerin belli lokasyonlar da toplanması, çok sayıda avantajı beraberinde getirebilmektedir. Ortaya çıkan bu avantajlar genellikle pozitif dışsallıklar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kümelenme, küçük işletmelerin büyümesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılabileceğini gösteren avantajlar sağlamaktadır. İlk olarak; kümelenme kolektif verimliliği sağlayarak firmaların rekabet avantajını arttırmaktadır. İkincisi, kümelenme büyümeyi kolaylaştıran küçük adımların atılmasına neden olmaktadır. Son olarak, kümelenme sayesinde firmaların kriz ve fırsatlara tepki vermesi kolaylaşmaktadır (McCormick, 1999: 1531).

Firmalar belirli bir alana odaklanmak isterler. Bundan dolayı büyük tüketici pazarlarına yakın olarak üretim gerçekleştirdiklerinde, sabit üretim maliyetleri altında nakliye maliyetlerinden de tasarruf etmektedirler. Bu sayede daha fazla firmanın yerleştiği endüstri merkezi daha çekici bir hal almaktadır. Firmaların belirli bölgelere hareket edişi endüstri merkezinin yer değiştirmesine kadar sürebilir. Bu süreç kendi kendini kuvvetlendiren bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır (Hanson, 1998: 31). Farklı mekanlara geçişte, dışsallıkların mekanla sınırlı olması halinde, uzun dönemli ilişkilerle beraber mekânsal yakınlık gerekmektedir. Dışsallıkların sektörler arasında yayılamaması üretim yönünden problemlere neden olmaktadır. Yani yeni teknik dışsallıkların mekâna hapsolması, mekanlar arasında ürün ya da faktör fiyatlarının farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu yüzden yığılma gerekmektedir (Ekinci, 2013: 113). Firmalar arası etkileşimler sıkıysa pazara erişim bakımından bu etkileşimler, firmaları birbirlerine doğru çekmektedir. Yani endüstride bulunan firmalar birbirleri için bir çeşit pazar sağlamış olurlar. Sektörler arasında birbirlerinin pazarları olmalarından kaynaklı talep bağlantısına ek olarak, maliyet bağlantısı da söz konusudur. Alt sektörlerde bulunan firmalar çok sayıda yukarı yönlü firmanın yerleştiği bölgelere konumlandıklarında maliyetleri daha düşük olacaktır (ticaret maliyeti olarak ara girdilerden tasarruf ederek). Faaliyetlerin tek bir noktada toplanması için talep bağlantısıyla beraber maliyet avantajı da bir güç oluşturur. Burada yığılma gücü, eksik rekabetin olması şartıyla sadece piyasa etkileşimlerinden kaynaklanır (teknolojik dışsallıklar burada yer almaz.) (Venables, 1996: 341-342). Piyasa etkileşimlerini sağlayan önemli aracı hizmetler endüstrilerde yer almaktadır. Ticaret endüstrilerine hizmet sağlayan hizmet

endüstrisi, bir kentin yığılma gücünün artmasını sağlamaktadır. Aracı hizmetlerin gelişmesi ve çeşitlenmesi artarsa mekânda yer alan ticaret endüstrisinin verimliliği de artmaktadır (Yücer, 2008: 74).

Dış ticaret açısından bakıldığında yığılma ekonomilerinin etkileri ya da sonuçları farklılık göstermektedir. Sanayinin çeşitlenmesi ya da belli başlı sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmesi bir ülkenin sanayi coğrafyasını etkileyebilmektedir. Uzmanlaşmaya gidilmesi durumunda, firmaların bilgi alışverişi sonucu bölgenin büyümesi gerçekleşebilmektedir. Bir bölgede ya uzmanlaşmaya ya da çeşitlenmeye gidilebilmektedir. İki durumun birlikte gerçekleşmesi, zıt durumlar olduğundan mümkün olamamaktadır.⁴ İlk başlarda bir bölge kendi iç pazarı için üretimde bulunurken firmalar uzmanlaşmaya gitmekte, daha sonraları dış pazarlara ihracat gerçekleştirilmesiyle birlikte çeşitlenme ortaya çıkmaktadır (Eser ve Köse, 2005: 117). Burada önemli bir soru ile karşılaşılmaktadır. Yığılmaya neden olan birçok faktör dünyanın her tarafına yayılabiliyorsa, yani hammadde, sermaye gibi faktörler ülkeler arasında hareket edebiliyorsa, hala ekonomik faaliyetlerin belli noktalarda yoğunlaşması durumu neden ortaya çıkabilmektedir? Bu sorunun cevabı olarak, yerel ekonomik kalkınmayla örtüşen üç faktör bulunmaktadır. Bunlar; yönetim, öğrenme ve dışsallıklardır. Bu üç faktör yığılmanın, faktör hareketliliğine rağmen gerçekleşmesini açıklamaktadır (Helmsing, 2001: 277). Dış ticaretin olduğu durumlarda, uzmanlaşmadan çıkıp çeşitlenmeye yönelen ekonomik faaliyetlerin, faktör hareketliliğine rağmen hala yığılması, dışsallıklar sayesinde mümkün olmakta, yani dışsallıklardan kaynaklı avantajlardan dolayı var olabildiği anlaşılmaktadır.

Hoover (1937)'ı takiben, dışsal ekonomiler; aynı sektör ya da bölgede yani aynı endüstride yer alan firmaların ortaya çıkardığı yerelleşme ekonomileri ya da farklı endüstrilerde bulunan firmaların bir arada bulunmasından kaynaklı kentleşme ekonomilerinden oluşmaktadır. Ekonomistler dışsal ekonomilerin kaynağı ve nedenlerinin ne olduğu konularında hala ayrı düşebilmektedirler. Ancak işgücü havuzu, bilgi yayılmaları ve ara girdi avantajlarının temel faktörler olarak dışsal ekonomileri oluşturdukları noktasında fikir birliği içerisinde olduklarıdır (Dawkins, 2003: 137).⁵

⁴ Uzmanlaşmanın ve çeşitlenmenin olumlu etkisinin bir arada görüldüğünü tespit eden Paci ve Usai (1999), çalışmasına, çalışmanın Bilgi Yayılmalarına Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları kısmında yer verilmiştir.

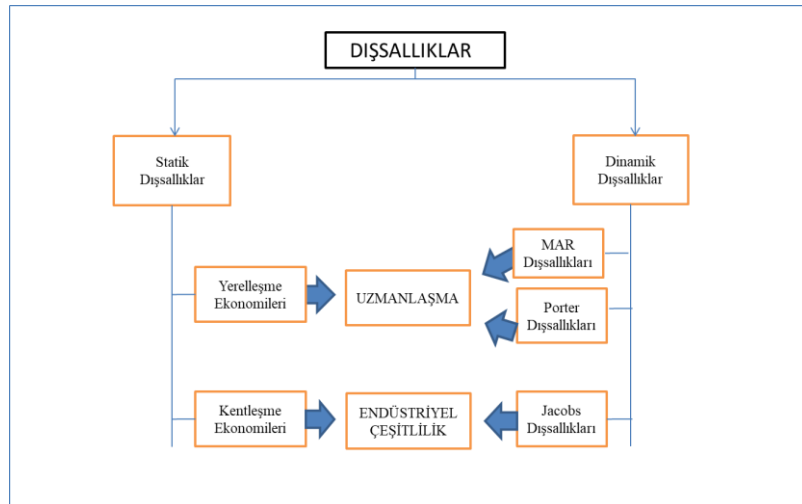
⁵ Dışsallıklara ve dışsallıkların beraberinde getirdiği yığılmaya neden olan faktörlerin neler olabileceği hakkında, çalışmanın Yığılmaya ve Yer Seçimine Etkisine Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları kısmında değinilmiştir.

Son olarak, mekânsal olarak yığılan ekonomiler, aynı coğrafyada faaliyet gösteren firmaların mal temininde, vasıflı işgücüne ulaşmada ve yayılan teknolojik bilginin sağlanmasında ortaya çıkan avantajlar Marshall tarafından önemle vurgulanmıştır. Ancak kümelenmelerde, bütün bunlardan öte aracı kurumlar gibi bütünleyici kurumların varlığı ve tüm mekânda kuvvetli ilişkilerin sağlanması, kümelenmeleri yığılmalardan ayıran özelliklerdir (Müderrişoğlu ve Korten, 2015: 109).

Yığılma ekonomileri, statik ve dinamik dışsallıklar olarak incelenmektedir (Kıymalıoğlu, 2005: 71). Bu sınıflandırma yığılma ekonomilerinin ortaya koyduğu etkinin niteliğine yöneliktir (Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 199). Yerleşme ve kentleşme ekonomileri dışsallıkların statik boyutunu oluştururken, Marshall-Arrow-Romer (MAR), Porter ve Jacobs dışsallıkları dışsallıkların dinamik boyutunu oluşturmaktadır (Atasoy, 2007: 14-15). Yığılma ekonomileri açısından bakıldığında; statik yığılma ekonomileri, kümelenmenin getirdiği sadece bir defalık maliyet azalmalarını temsil ederken, dinamik yığılma ekonomileri maliyetlerdeki sürekli azalmaları temsil etmektedir (Ekinci, 2013: 123-124). Şekil 4, statik ve dinamik dışsallıkların türlerini ve sahip olmaları gereken niteliğin ne olduğunu göstermektedir.

Şekil 4

Yığılma Ekonomileri Açısından Dışsallıkların Sınıflandırılması

Kaynak: Atasoy, 2007: 14.

1.1.2.5.1. Statik Dışsallıklar

Statik dışsallıklar, piyasa mekanizması dışında ortaya çıkan ve firmaların üretim fonksiyonları arasındaki fayda veya maliyetler olmakla beraber, üreticiler arasındaki dolaysız üretim ilişkilerini temel almaktadır (Yücer, 2008: 66). Statik dışsallıklar,

endüstrinin büyümesini etkilememekle birlikte yerelleşmesini etkilemektedir (King III vd., 2003: 330). Yani statik dışsallıklar, belli bir döneme özgü var olan faydaları ortaya koymaktadır (Ekinci, 2013: 123-124, Özpençe, 2013: 77). Başka bir deyişle statik dışsallıklar, şehirlerin oluşumunu ve sanayinin yer seçimi modellerini açıklarken yerel ekonomik faaliyetlerin zamanla oluşan gelişimini pek açıklamamaktadır (Bun ve Makhloufi, 2007: 826). Statik dışsallıklar olarak kentleşme ve yerleşme ekonomileri ortaya çıkmaktadır. Statik dışsallıklar, endüstrinin ya da şehrin mevcut büyüklüğünün firmalardaki yenilikler üzerindeki etkileriyle ilgilidir. Yani statik dışsallıklar, yerelleştirme dışsallıkları veya yığılma dışsallıkları olarak ortaya çıkmaktadır (Echeverri Carrol ve Brennan, 1999: 29). Firmalar arasında yayılan bilgi ya da teknoloji, ara girdi paylaşımı ve işgücü havuzu gibi Marshall dışsallıklarına dayanan yerleşme ekonomileri, birbirine yakın yerleşen aynı endüstride faaliyet gösteren firmaların ortaya çıkardıkları dışsal faydaları yansıtmaktadır (Ekinci, 2013: 121). Statik dışsallıklara örnek olarak; birbirine yakın yerleşmiş iki farklı firmaya ait petrol kuyuları verilebilir (Yücer, 2008: 66). Sadece aynı endüstri alanındaki firmaların birbirine yakın yerleşmesinden öte farklı endüstri alanlarında faaliyet gösteren firmalarında yakın yerleşmesi sonucu ortaya çıkan dışsallıkları ifade eden kentleşme ekonomileri, yerleşme ekonomilerinden böylece ayrılmaktadır (Ekinci, 2013: 121-122). Yerelleşme ekonomileri ile kentleşme ekonomileri arasındaki bir diğer fark ise yerleşme ekonomilerinde sadece aynı endüstride bulunan firmalar dışsallıklardan faydalanırken, kentleşme ekonomilerinden kentte bulunan tüm firmaların dışsallıklardan yararlanabiliyor olmasıdır (Kıymalıoğlu, 2004: 368-371). Şehirler uzmanlaşmış oldukları iş alanlarının dışında da birçok faaliyette bulunurlar. Bu faaliyetler birbirinden ilgisiz faaliyetler olabilmektedir. Bu da bir şehirde birden fazla dışsallık olabileceğini ortaya koymaktadır. Yüksek sabit maliyetli endüstriler için en önemli dışsallık, nakliye masraflarına katlanmamaktır (Glaeser vd., 1991: 23). Literatüre bakıldığında Statik dışsallık türü olan şehirleşme ekonomilerini savunanlar, genellikle nakliye maliyetleri avantajlarından dolayı uzmanlaşmanın gerçekleştiğini belirtmektedirler.

1.1.2.5.2. Dinamik Dışsallıklar

Literatürden yola çıkarak dinamik dışsallıkların genel bir tanımı şu şekilde yapılabilir: Geçmiş yığılmaların ortaya çıkardığı faydalara ek olarak mevcut ve devam eden faydaları da açıklayan ve endüstrilerin büyümesini ve verimlilik artışını açıklayabilen dışsallıklardır. Teknolojik dışsallık niteliğinde olan dinamik dışsallıklar, ekonomik birimler

arasında oluşan iletişim sonucu ortaya çıkmakta ve uzun vadeli ilişkilerin güçlendirdiği yerel bilgi birikiminin varlığıyla gerçekleşmektedir (Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 200). Zaten dinamik dışsallıkların teknolojik dışsallıklar olarak algılanmasının sebebi de Marshall'ın dışsallık tanımlamasının üçüncü ayağında yer alan firmalar arasında gerçekleşen bilgi yayılmalarından kaynaklanmaktadır (Ekin, 2013: 124).

Bugün ki üretim ve tüketim faaliyetlerinde meydana gelen etkileri ve geçmiş dönem dışsallıklarının etkilerini de kapsayan dinamik dışsallıklar, firmaların ve istihdamın yığılmasına neden olmaktadır (Özpençe, 2013: 77-78). Dinamik dışsallıklar, önceki bilgi birikiminin mevcut yenilikler üzerinde ki etkilerine odaklanmaktadır. Kümülatif üretim sonucunda bir firmanın mevcut üretim kapasitesinden bağımsız olarak firmanın yenilikçi performansı artmaktadır. Bu duruma dinamik artan getiri denilmektedir (Echeverri-Carrol ve Brennan, 1999: 29). Dinamik dışsallıkların üç türü tanımlanmaktadır. Birincisi, bilgi yayılmalarının aynı sektörde yer alan firmalar arasında yayılmasından kaynaklanmaktadır. Coğrafi olarak yoğunlaşan ve aynı sektörde faaliyette bulunan firmaların uzmanlaşmasıyla beraber bilgi yayılmaları artar ve bu bilgi yayılmaları endüstrinin büyümesine fayda sağlamaktadır. Bilgi yayılmalarından kaynaklı bu tür dinamik dışsallık türüne Silikon Vadisi (SV) örnek olarak verilebilmektedir. Dinamik dışsallıkların ikinci türü, çok sayıda uzmanlaşmış Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'in endüstriyel bölgede konumlanmasıyla ortaya çıkardıkları dışsallıklardır. Bu dışsallık türüne verilebilecek en çarpıcı örnek, bu çalışmanın sosyal ilişkilerin dışsallıklara etkisi kısmında da üzerinde durulan Üçüncü İtalya Bölgesidir. Sonuncu dinamik dışsallık türü ise Jacobs ve Schumpeter'in çalışmalarından sonra önerilmiştir. Bu katkılarla beraber, endüstriyel bölgenin çeşitlenmesinden kaynaklanan fikir alışverişinin getirdiği, uzun vadeli ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinin desteklenmesidir. Buna, İtalya'da yer alan Sassuolo bölgesi örnek olarak verilebilir. Tüm bu yaklaşımlar yerel Pazar yapılarına vurgu yapmaktadır (Cainelli ve Leoncini, 1999: 25-26).

Tablo 1, dinamik dışsallık türlerinin temel ayırım noktasını oluşturan, piyasa yapısının sahip olduğu özelliğin ve baskın bilgi kaynağının ne olduğunu göstermektedir.

Tablo 1
Dinamik Dışsallık Türleri

	Piyasa Yapısı	
	Yüksek Rekabet	Düşük Rekabet
Endüstri içi	Porter Dışsallıkları	MAR Dışsallıkları
(Uzmanlaşma)	Porter (1990)	Marshall (1890)
		Arrow (1962)
Baskın Bilgi Kaynağı		Romer (1986, 1990)
Endüstrilerarası	Jacobs Dışsallıkları	—
(Çeşitlilik)	Jacobs (1969)	

Kaynak: De Lucio vd., 2002: 243.

Tablo 1’de belirtilen ve statik anlamda yerleşme ekonomilerine karşılık gelen MAR dışsallıkları, belli bir endüstride konumlanan yerel firmaların karşılıklı bilgi alışverişinden kaynaklanan dışsallıklardır (Yücer, 2008: 81). Aynı endüstride yer alan firmalar arasındaki bilgi yayılmalarından bahseden Marshall-Arrow-Romer (MAR) dışsallığı, Marshall tarafından şehirlere uygulanan teorinin, Arrow ve Romer ile kapsamı genişleyip yaygınlaştırılan bilgi dışsallığı türüdür (Glaeser, 1991: 2). Jacobs, ortak bir endüstrideki bilgi yayılmalarından bahseden MAR teorisinden farklı olarak endüstriyel çeşitliliğin bilgi yayılmalarına neden olduğunu ortaya atmıştır (Carlioni, 2001: 18). Jacobs dışsallıkları kentleşme ekonomilerine dayanırken, MAR dışsallıkları yerleşme ekonomilerine dayanmaktadır. Bu durum, yığılma ya da dışsal ölçek ekonomileri ayırımını yansıtmaktadır (Dawkins, 2003: 137). Başka bir deyişle aynı endüstride faaliyet gösteren firmaların ilişkileri sonucu ortaya çıkan yerleşme ekonomileri uzmanlaşma ile tanımlanırken, kentleşme ekonomileri ise farklı endüstriler arasındaki ilişkilerin ortaya koyduğu dışsallıkları çeşitlenme ile açıklanmaktadır (Ekinci, 2013: 122). Yerleşme ekonomileri uzmanlaşmayı getirirken, kentleşme ekonomileri çeşitlenmeyi getirmektedir. MAR ve Porter teorileri coğrafi olarak uzmanlaşmış endüstrilerin gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Böylece firmalar arasında yayılan bilgilerden yararlanılabilmektedir. Aynı zamanda hızlı büyüyen endüstrilerin bölgesel olarak uzmanlaşmış olmasına ihtiyaç olduğunu da savunmaktadırlar. Jacobs’un teorisi ise çeşitlenmiş bölgelerde yer alan endüstrilerin büyümesinin daha hızlı

olacağını öngörmektedir. Porter ve Jacobs büyümenin yerel rekabetle desteklendiğini belirtmektedirler. Yerel rekabeti artıran unsur ise bölgede yer alan aynı istihdamın daha fazla firmaya yayılmasıdır. Bu sayede firmalar arasında bilgi yayılmaktadır. Kent ekonomileri teorisi, çeşitlenmenin artmasının büyümeyi desteklediğini vurgulamaktadır. Kent ekonomileri teorisinin bu görüşü; Jacobs ile tutarlı, Porter ile karışık ve MAR için ise olumsuzdur (Glaeser vd., 1991: 3-5). Dinamik dışsallıklar firmalar arasındaki bilgi yayımları tarafından yönlendirilirler ve farklı zamanlarda oluşan bölgeler arası kalkınmaları açıklamaktadırlar. Dinamik dışsallık türlerinden MAR ve Porter dışsallıkları, yerleşme ekonomileri ile benzeşmekte iken Jacobs dışsallıkları ise kentleşme ekonomileri ile benzeşmektedir (Bun ve Makhoulfi, 2007: 826). MAR ve Porter dışsallıkları bilginin yoğunlaşmış endüstrilerde en iyi şekilde yayıldığını belirtmektedir. Ancak Porter, monopol piyasa yerine bu durumun rekabetçi piyasalarda daha hızlı gerçekleşeceğini eklemektedir. Jacobs dışsallıkları ise endüstri içinde yer alan firmalardan ziyade endüstri dışından bilgi yayımlarından bahsetmektedir. Bu yönüyle MAR ve Jacobs dışsallıklarından ayrılmaktadır (Yücer, 2008: 82-83).

1.1.2.6. Yeni Ekonomik Coğrafya Açısından Dışsallıklar

İktisat teorisinde mekânsal analize olan ilgi son zamanlarda artış göstermiştir. Mekânsal analizin iktisat teorisine dahil edilmesi üç dönem ve gelenek açısından incelenebilir. İlk dönemde, 19. yy.dan 2. Dünya Savaşına kadarki dönemi kapsayan Klasik Yerleşim Teorisi, sonraki dönem olan yani 2. Dünya Savaşı'ndan 1990'lara kadar olan süreçte, Bölge Bilimi ve son olarak ise 1990'lı yılların başlarından itibaren Yeni Ekonomik Coğrafya (New Economic Geography-NEG) Teorisi'nin ele alındığı söylenebilir (Arıcıoğlu, 2011). 1990'ların başlarında Krugman'ın öncülüğünde ortaya çıkan NEG mekân ve ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Ekinci ve Ersungur, 2013: 206). NEG, mekânsal ekonominin analitik tabanını oluşturan denge yerleşim teorisine dayanmaktadır. NEG, artan getiriler ve eksik rekabet modellerine dayanarak ekonominin mekânsal açıdan sahip oldukları özellikleri de açıklamayı amaçlayan bir yaklaşımdır (Kum, 2011: 236). Mekânsal açıdan bakıldığında; günümüzde bazı bölgeler, ülkeler ya da kentler önemli ölçüde gelişmişken bazıları ise geri kalmışlardır. Neden bazı bölge, ülke ya da kentler gelişmişken bazıları gelişmemiş ve çekici hale gelememiştir? Gelişen mekanları diğerlerinden ayıran özellikler nelerdir? gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Tam da bu noktada

NEG, coğrafya ile ekonomi arasındaki ilişkiyi incelerken, bu sorulara da açıklama getirmeye çalışmaktadır (Ekinci ve Ersungur, 2013: 206).

Mekânsal ekonomi açısından, ekonomik faaliyetleri bir araya getiren merkezci kuvvetler ve ekonomik faaliyetleri birbirinden ayıran merkezkaç kuvvetler yığılmayı belirlemektedirler (Fujita ve Mori, 2005: 379).

Ekonomik faaliyetlerin birçoğu mekânsal açıdan belirgin olarak yoğunlaşmıştır. Coğrafi yoğunlaşmaya sebep olan merkezci kuvvetler ve coğrafi yoğunlaşmaya engel olan merkezkaç kuvvetler arasında bir çekişme bulunmaktadır. Merkezci kuvvetler Marshall'ın dışsal ekonomiler olarak bahsettiği; ileri ve geri bağlantılar sağlayan geniş bir yerel pazar, endüstriyel yoğunlaşmanın getirdiği uzmanlaşmış işgücü sağlayan geniş işgücü piyasaları ve ekonomik faaliyetin yerel yoğunlaşması sonucu oluşan bilgi yayımları yoluyla ortaya çıkan saf dışsal ekonomilerdir. Merkezkaç kuvvetler ise toprak, doğal kaynak ve uluslararası bağlamda, insanlar olarak hareketsiz faktörler, ekonomik faaliyetin yoğunlaşması sonucu yerel arazi talebinde artışa neden olan ve talepteki artışın sonucu ortaya çıkan arazi kiralari artışı olarak değerlendirilen arazi rantı, son olarak ise faaliyet yoğunlaşması sonucunda gerçekleşen tıkanıklık gibi ortaya çıkan saf olumsuz dışsal ekonomiler olarak sıralanabilir (Krugman, 1998: 8). Coğrafi yoğunlaşmayı etkileyen merkezci ve merkezkaç kuvvetler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2
Coğrafi Yoğunlaşmayı Etkileyen Kuvvetler

Merkezcil Kuvvetler	Merkezkaç Kuvvetler
Pazar büyüklüğünün etkileri (bağlantılar)	Hareketsiz faktörler
Geniş işgücü piyasaları	Arazi rantı
Saf dışsal ekonomiler	Saf olumsuz dışsal ekonomiler

Kaynak: Krugman, 1998: 8.

Coğrafyanın ekonomik ana akıma dahil olmasıyla birlikte eksik rekabetin modellemesi de imkânsız olmaktan çıkmıştır. 1990'dan sonra ekonominin mekânsal yapısını, en iyi tekniği kullanarak bir analiz türü denilebilecek ekonomik coğrafya açıklamaya çalışmıştır. (Krugman, 1999: 145). NEG yaklaşımı, yeni büyüme ve yeni ticaret modellerinde ortak kullanılan Dixit-Stiglitz modeli üzerine kuruludur (Yücer, 2008: 15). Krugman'ın ortaya attığı NEG yaklaşımı, tek başına bir bölgesel büyüme modeli sayılmaz.

Ancak endüstriyel bölgelerde, kümelenmelerin oluşmasının nedeni olan güçler hakkında tahminler sunmaktadır. Krugman, ilk olarak geleneksel modellere, dışsal ölçek ekonomilerini dahil ederek bölgeler arası ticaretin artmasını açıklamıştır. NEG'in açıklanmasında önemli yeri olan Krugman'ın "çekirdek-çevre" modeli ise merkezkaç ve merkezci kuvvetlerle açıklanmaktadır. Örneğin, merkez-çevre örüntüsünün sürdürülebilirliği için büyük uluslararası ekonomiler, düşük ulaşım maliyetleri ve bölgesel popülasyonun bazı kombinasyonları gereklidir (Dawkins, 2003: 148).

Krugman, kendinden önce yapılan çalışmaları toparlamış ve ekonomi ile coğrafyayı birlikte incelemiştir. Bu inceleme yapılırken NEG'e, sermaye birikimi ve büyüme modelleri gibi yeni modeller dahil edilmiş ve mekânsal yığılmaya ilişkin araştırma kapsamı genişletilmiştir. Sonuç olarak varsayımların değişmesi ya da yeni varsayımların eklenmesiyle incelenen NEG, ekonomik olarak yığılmanın nedenlerini ortaya koymaya çalışmaktadır (Ekinci ve Ersungur, 2013).

1.2. BÖLGESEL KALKINMA

Kalkınma kavramında da dışsallık kavramında olduğu gibi⁶ bir kavramsal karmaşa durumu söz konusudur. Bu kavramsal karmaşa, kalkınma kavramı ile gelişme ve büyüme kavramları arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Ancak kavram karmaşasını ortadan kaldırmak adına dışsallık kavramında yapıldığı duruma benzer olarak kalkınma kavramı ile gelişme kavramlarının birbirinin yerine kullanılması tercih edilebilir (Han ve Kaya, 2012: 2).

Bölgesel kalkınma kavramından bahsetmeden önce kalkınma kavramına değinmek faydalı olacaktır. Kalkınma, sadece ekonomiyi ölçen araçlar olan üretim ve kişi başına düşen gelirin artması ile açıklanmayıp aynı zamanda toplumun sosyo-kültürel ve iktisadi yapısının değiştirilmesi ve yenileştirilmesini dikkate alan bir kavramdır. Başka bir deyişle sadece daha fazla gelire sahip olan insanların yerine ayrıca iyi sağlık koşullarına ve eğitime ulaşabilen insanların olması durumu kalkınmayı açıklamaktadır daha geniş bir perspektiften kalkınma; bir toplumda ekonomik büyümenin yanında eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin yaygınlaştırılıp iyileştirilmesi, var olan üretim faktörlerinin miktar ve kalitesinin artırılması ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir düzeyin oluşması, duygusal ekonomik kararların yerine akılcı ekonomik kararların belirleyici olması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının

⁶ Dışsallık kavramı ile ilgili kavram karmaşasından tezin dışsallıklarla ilgili bölümünde ayrıntılı olarak değinilmiştir.

ortadan kaldırılması ve sektörler arası ilişkilerin ve sosyo-kültürel yapının geliştirilmesi olarak tanımlanabilir (Tunç, 1997: 13-14; Sen, 2004'ten aktaran: Taban ve Kar, 2008: 37).

Daha spesifik olarak bölgesel kalkınma ise; istihdam ve zenginlik ortaya çıkaran ekonomik faaliyetlerin bölgelerde desteklenmesiyle bölgesel farklılıkları azaltmaya dönük genel bir çaba olarak tanımlanabilir (OECD, 2016: 1). DPT'nin yaptığı bölgesel kalkınma tanımı ise; ülke genelinde bulunan, çevre bölgeler ve dünyayla karşılıklı etkileşimi ile meydana gelen bölge vizyonunu hesaba katan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği esas alan, insan kaynaklarının ilerletilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin canlandırılması vasıtasıyla amacı bölgesel refahın yükseltilmesi olan çalışmalar, şeklindedir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2003'ten aktaran: Ildırar, 2004: 16).

Bölgesel kalkınma, geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma anlayışı olarak incelenmektedir. Temel hedefi geleneksel bölgesel kalkınma anlayışında, “bölgesel gelişme” oluşturmaktayken yeni bölgesel kalkınmada ise bölgesel yenilik oluşturmaktadır. Ayrıca “bölgeler arası yeniden dağıtım” geleneksel bölgesel kalkınmada temel kaynak olarak kullanılırken yeni bölgesel kalkınma anlayışında “yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi” öncelikli kaynak olarak kullanılmaktadır. Yani öncelikli olarak bölgesel varlıkların avantajlarından faydalanmayı desteklemektedir (Keskin ve Sungur, 2010: 278). Bu çalışmanın konusunu oluşturan dışsalılıkların aslında yeni bölgesel kalkınma anlayışında dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Yukarıda yapılan iki farklı bölgesel kalkınma tanımından ilki olan OECD'nin tanımı geleneksel bölgesel kalkınma anlayışına yakın bir tanımdır (Karaca, 2018: 44). DPT tarafından yapılan ikinci tanım ise daha çok yeni bölgesel kalkınma anlayışı çerçevesinde yapılan bir tanım niteliği taşımaktadır.

İktisat literatürüne İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra girmiş olan bölgesel kalkınma kavramı, iktisadi ve sosyal kalkınma sorununa mekânsal bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde, bölgesel kalkınma ve dengesiz gelişme konusunda analizler yapan araştırmacılar, Perroux, Mrydal, Hirschman, Amin ve Rostow'dur. Genel bir kalkınma politikası ile benzer unsurları kapsayan bölgesel kalkınma genel bir kalkınma politikasından daha karmaşık bir ilişkiler sistemini de barındırmaktadır. Bölge içinden ve bölge dışından olmak üzere iki açıdan değerlendirilen bölgesel kalkınma kuramında ise bölge içinden yaklaşımı, bölgenin kendi içinden gelişmesinin nedenini ve oluşumunu açıklamakta, bölge dışından yaklaşımda ise mekân içindeki ekonomik gelişmenin yayılımını açıklamaktadır (Ildırar, 2004: 16).

Ekonomik ve sosyal kalkınma düzeyleri açısından, her ülkedeki bölgeler için farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların yoğunluğu gelişmiş ülkelere oranla az gelişmiş ülkelerde daha çok göze çarpmaktadır. Dengesizliğin bilincine ilk varan ülkeler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, gelişmiş batı ülkeleri olmuştur. Bölgesel kalkınma kuramının temelleri atılmadan önce bölgeler arasındaki farklılıktan doğan dengesizliğin ortadan kaldırılması için devlet müdahalesinin gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. Bölgesel dengesizlikleri azaltmayı bazı ülkeler hükümet programlarına dahil etmişlerdir. Örneğin, kalkınmaya elverişli bölgelerde yapılan her yatırımın geri kalmış bölgelerin ihtiyaçlarını dikkate alarak özendirilmesi yoluyla bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi şeklinde olabilmektedir. Bazı ülkelerin hükümet programlarına bölgesel dengesizliklerin azaltılması konusunu dahil etmesinden sonra ancak ekonomistler bölgesel kalkınmanın ilke, amaç ve araçlarının ne olabileceğini tartışmaya başlamışlardır (Dinler, 1978: 173, 222-223). Ayrıca bölgesel kalkınmayı ve mekânsal tercihi açıklamak için kalkınma yaklaşımlarına ve planlama çalışmalarına mekân, hesaplanabilir bir değişken olarak dahil edilmiştir (Ekinci, 2013: 34).

Bölgesel kalkınmaya katkıda bulunan kurumlar olarak endüstriyel bölgeler, OSB, teknoloji geliştirme bölgeleri ve kalkınma ajansları sayılabilir. Bu kurumların gelişme sürecinin endüstriyel bölgelerin nispeten daha erken dönemlere dayanmasına rağmen bölgesel kalkınma kavramının literatüre girdiği 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmesi elbette rastlantısal değildir. Bunlardan endüstriyel bölgeler ve OSB'lere değinilecek ancak her ne kadar dışsallıklar ve özellikle de bilgi dışsallıkları açısından önemli olduğu düşünülse de teknoloji geliştirme bölgelerinden ve kalkınma ajanslarından çalışmanın konusundan sapmamak için ayrıca bahsedilmemektedir.

1.2.1. Endüstriyel Bölgeler ve OSB

Bu başlık altında ilk olarak endüstriyel bölgelerden kısaca bahsedilecek, daha sonra bir endüstriyel bölge şekli olan organize sanayi bölgelerinden bahsedilecektir.

1.2.1.1. Endüstriyel Bölgeler

1885'te hazırlanan bir raporda, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de endüstri bölgesi fikri ortaya koyulmuştur. Sanayinin geliştirilmesi için önemli bir araç olarak endüstri bölgelerine dikkat çekilmiştir (Türko, 2006: 6). Endüstriyel bölgeler sahip oldukları bazı özellikler nedeniyle avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar; üretim yapılarının esnek oluşu, yenilikçi kapasiteleri ve değişikliklere ayak uydurma gibi özelliklerinden kaynaklanmakta

ve bu da kriz dönemlerinde dahi büyümeyi gerçekleştirmelerini sağlamaktadır (Türko ve Ersungur, 2016). Perry, endüstriyel bölgelerin dikey olarak örgütlenmiş firmalara nazaran avantajlar sağladığını belirtmektedir. Bunun yanında kümelenen ve dağılan üretim sürecinin gerçekleştiği, küçük firmaların uzmanlaştığı ve üretim kapasitesinin ayarlanabildiği ayrıca firmalar arası iş birliğinin olduğu endüstriyel bölgelerin önem kazandığını ifade etmektedir (Perry, 1999: 82). Yerel ekonomik büyümeyi kentsel ya da bölgesel düzeyde değerlendiren Büyüyen Endüstri Teorisi, bir bölgenin ekonomik olarak büyümesinin altında yatan temel nedenin, endüstriyel bölge olduğu şeklindedir. Bölgesel büyüme için gelişen endüstriler ve bölgesel olarak büyümeyi sağlayan avantajların çok önemli olduğu ortaya koyulmaktadır (Yücer, 2008: 26).

Endüstriyel bölge tanımına değinilecek olursa; endüstriyel bölge, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olan belirli bir sektörde faaliyet gösteren ve kolektif etkinlik içinde üretimde bulunan özellikle küçük ve orta ölçekli firmaların belirli bir bölgede yığılmasıdır. Endüstriyel bölge kavramı Marshall ile literatüre girmiştir. Marshall endüstriyel bölge kavramını açıklamak için temel ekonomik belirleyici olarak dışsal ekonomiler kavramını ortaya çıkarmanın yanında dışsal ekonomilerin kaynaklarını da incelemiştir. Endüstriyel bölgede ortaya çıkan yerel uzmanlaşmış işgücü havuzu, ileri-geri bağlantılar ve bilgi yayılmasının Marshallgil dışsal ekonomilere kaynaklık etmektedir. Endüstriyel bölgelerde ortaya çıkan dışsallıklardan faydalanmak için coğrafi yakınlığın bulunması gerekmektedir. Ancak yeni endüstriyel bölgeler kavramı endüstriyel bölgeler kavramının modern versiyonu olarak ortaya çıkmış ve yığılma ekonomilerine ve coğrafi yakınlığa ek olarak toplumsal ağ ilişkilerini de içermektedir. Bu tarz endüstriyel bölgelere; Emilia Romagna, SV, Sino Vadisi, Boston 128 Numaralı Karayolu, Torreon, Guadalajara, Sialkot, Cambridge ve Badenwürttembeg gibi uygulamalar örnek verilebilir. Gelişmekte olan ülkelerde 1990'lı yıllar boyunca endüstriyel bölgeler modeli dikkat çekmektedir. Bunlardan özellikle Üçüncü İtalya Bölgesi olarak da adlandırılan Emilia-Romagna Bölgesi göze çarpmaktadır (Küçüker, 2012: 2-4).

Marshallian ve İtalyan Endüstriyel bölgelerine dair kapsamlı yeni bir literatür söz konusudur. Marshallian endüstriyel bölge görüşüne göre endüstriyel bölgeyi önemli kılan bölgede esnek olan yerel işgücü piyasasının yapısı ve kalitesidir. İtalyan tipi endüstriyel bölgeleri savunanlar, Marshall'ın ölçek ekonomilerinden yararlanma gibi avantajların bulunduğu endüstriyel bölgesine ek olarak iş birliği kavramını dahil etmişlerdir (Markusen,

1996: 297-299). Endüstriyel bölgelerde karşılıklı iş birliğini ise yerel sosyal ilişkilere dayanan tekrarlayan anlaşmalar teşvik etmektedir (Perry, 1999: 89).

1.2.1.2. Organize Sanayi Bölgesi

OSB uygulaması, dünyada ilk olarak on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kendiliğinden oluşan bir düzenleme ile tekstil imalathanelerinin bir araya toplanmasıyla ABD’de görülmüştür (Türko, 2006: 5-6). İngiltere’nin Manchester kenti yakınlarında kurulan OSB’ye dayalı ilk bilinçli uygulama ise “Trafford Park” uygulamasıdır. ABD’de ortaya çıkan ilk OSB uygulamaları kar elde etmek amacıyla özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. OSB bir devlet yatırımı olarak ancak İkinci Dünya Savaşı ile birlikte görülmeye başlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise OSB uygulamalarına ancak 1950’li yıllarda rastlanmaktadır (Eyüpoğlu, 2005: 53-54). Türkiye’de kurulmuş ve başarı sağlamış ilk organize sanayi bölgesi ise Bursa Ticaret ve Sanayi Odası’nın girişimiyle Bursa’da kurulmuştur (Dinler, 1978: 73). Türkiye’deki ilk organize sanayi bölgesi, 1962 yılında Bursa’da kurulmuştur. Şu anda kamulaştırma işlemi yapılan, altyapısı hazırlanan, planlama aşamasında ya da faaliyette olan toplam OSB sayısı 366 adettir (Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu [OSBÜK], 2022). 1962 yılından bu yana, Türkiye’de hizmete sunulan OSB sayısı ise 213 adettir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

Kuruluş yeri düzensiz ve rastlantısal olan endüstriyel işletmelerin düzene sokulması, özel sektörün belli alanlara yönelmesinin sağlanması ve endüstriyel gelişmenin teşvik edilmesi için OSB kurulmaktadır. OSB hizmet kuruluşlarının ve altyapı tesislerinin ortak kullanılmalarını sağlamakta ve bu sayede optimal kuruluş yeri niteliği kazanmaktadır. OSB’lerde faaliyetleri benzer işletmelerin yığılması sayesinde dışsal ekonomiler gibi avantajlar artmaktadır. OSB optimal kuruluş yeri hesaplamalarından da anlaşıldığı üzere, saf arsa sağlamaktan öte avantajları da barındırmakta ve kanalizasyon, su, telefon, yol, elektrik vb. gibi altyapı kuruluşları, eğitim merkezleri, araştırma laboratuvarları, ortak tamir atölyeleri, bankalar, anbarlar vb. hizmetlerde sağlamakta ve 100’e yakın endüstriyel kuruluşu kapsayacak nitelikte olmaktadır (Dinler, 1978: 72-73).

OSB sorunlarının çözüme kavuşturulması için 2000 yılında çıkarılan OSB Kanunu’na göre Türkiye’de OSB’ler; sanayinin disipline edilmesi ve çevre sorunlarını önlemek, düzenli kentleşmeyi sağlamak, rasyonel kaynak kullanımını sağlamak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden faydalanmak, sanayi türlerinin düzenli yerleştirilmesi ve geliştirilmesini sağlamak; örneğin bölgedeki arazinin Teknoloji Geliştirme Bölgeleri gibi

alanlarla donatılmasını sağlamak gibi hedefleri olan ve OSB Kanunu'na göre faaliyette bulunan mal ve hizmet üretim bölgeleri şeklinde tanımlanmaktadır (OSBÜK, 2022). OSB tanımında belirtilenlere ek olarak OSB'lerin ayrıca; az gelişmiş bölgelerde sanayinin yayınlştırılması, üretimde verimliliğin ve kar artışı sağlamak için tamamlayıcı sektörlerin bir araya getirilmesi, sanayide kullanılması için tarım alanlarının disipline edilmesi, altyapı ve ortak sosyal tesislerin sağlıklı, ucuz ve güvenilir olarak kurulması gibi amaç ve hedefleri de bulunmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

OSB'ler, verimliliği ve sanayi yatırımlarını artırarak kalkınmanın önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını sağlamakta ve bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesini sağlamada kritik bir görev üstlenmektedir. OSB'lerin bölgesel kalkınmayı sağlamadaki katkısı üç kanal vasıtasıyla gerçekleşmektedir. İlk kanal olarak, OSB'lerin asıl amacı da olan sanayileşmenin beraberinde getirdiği olumsuz etkilerin yok edilmesi, ikincisi, verimli üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan birçok kamu hizmetinin girişimcilere ulaştırılması ve son kaynak olarak da OSB'lerin firmaların coğrafi olarak yığılmasından kaynaklanan pozitif dışsallıklar ortaya çıkarmalarıdır (Çağlar, 2006: 312).

1.3. SOSYAL İLİŞKİLER KAVRAMI

Sosyal ilişkileri tanımlamadan önce sosyolojinin tanımlamasını yapmak yerinde olacaktır. Çünkü sosyoloji birçok konunun yanında sosyal ilişkileri de incelemektedir. Sosyoloji⁷ teriminin kökeninin socius ile logos kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıktığı bilinmektedir (Sezal, 2014: 15). Sosyoloji, insanın toplum içerisindeki hayatının, insan toplumları ve insan gruplarının bilimsel incelemesidir. Sosyoloji incelediği konu gereği insanın bizzat kendi davranışlarını incelemesi açısından zorlayıcıdır. Sosyolojik inceleme, birçok konuyu kapsayabileceğinden dolayı çok geniş bir açığa sahiptir. Bireysel ve toplumsal yaşantının etkileşimi sosyolojik bakış açısının temelini oluşturmaktadır (Giddens, 2012: 38). Ancak Max Weber sosyolojik ilginin asıl nesnesini açıklarken tasarladığı çerçevede, toplum diye bir şey yoktur; yalnızca birbirleriyle sosyal ilişkiler kuran kişilerden ya da gruplardan bahsedilebileceğini belirtmektedir (Marshall, 1999: 682). Bireysel ve toplumsal yaşantının etkileşimi de sosyal ilişkiler sonucunda ortaya çıktığı için sosyolojik bakış açısı bakımından ehemmiyeti ortadadır. Toplumsal değişimin, hayatın ve insanların davranışlarının neden ve sonuçlarının incelenmesi sosyal ilişkileri ortaya koymaktadır. Sosyal ilişki; eğitimin sosyal yaşamdaki işlevi, toplumsal roller, iş bölümü yapısı, zamanın

⁷ Sosyoloji'nin ayrıntılı tanımı için Gordon Marshall'ın "Sosyoloji Sözlüğü"ne bakılabilir.

kullanımı gibi sosyoloji biliminin incelediği birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Sosyal ilişki, insanlar arasında oluşan ilişkilerin tümü olarak değerlendirilmektedir (Uludağ, 2017: 85). Bu bağlamda sosyal ilişkilerin tanımı: iki ya da daha fazla sayıdaki insanın karşılıklı olarak girdiği ve devam ettirdiği, kısa ve uzun süreli olarak bir toplumda yaşayan kişiler tarafından oluşan anlamlı ilişkilerin tümüne sosyal ilişkiler denir (Cevizci: 2000: 869).

Sosyal ilişki, bir tür sosyal sermaye⁸ olarak da değerlendirilmektedir. Literatürde sosyal sermaye kavramının, insanlar arası ilişkilerin yapısına bağlı olduğu belirtilmektedir. Yani sosyal sermaye bireyler üstü toplumsal ilişkiler alanına girmekte olup farklı bir sermaye biçimini oluşturmaktadır (Özügürlü, 2006: 191). Sosyal ilişkilerin içerisinde yer alan sosyal sermaye, son dönemlerde önemli bir kaynak olarak değerlendirilmekte ve birçok farklı disiplinin ilgisini çekmektedir. Sosyal sermaye, örgütün bünyesinde bulunan çalışanlar arası ilişkilerin sayesinde ortaya çıktığı gibi örgüt dışında bulunan diğer örgütler, müşteriler, tedarikçiler vb. yapılarla olan ilişkiler sonucunda da ortaya çıkmaktadır (Özdemir, 2008: 82, 84).

Sosyal ilişkinin anlamına dair Arda ve Durmaz (2019), çalışmalarında sosyal ilişki kavramının neyi andırdığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda sosyal ilişki kavramının 25 farklı anlamı andırdığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu 25 farklı anlamdan en yüksek düzeyde, sırasıyla iletişim kurma, arkadaşlık, sosyal çevre ve insan anlamlarını andırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmadan anlaşılabileceği üzere Sosyal ilişki; iletişim kurma, arkadaşlık, sosyal çevredeki etkileşimler ve insanlar arasında oluşan bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca sosyal ilişkiler açısından örgüt içi ağlar ve ağ yapısının önemi de yadsınamaz. Ağ yapısı; güç dağılımı, iş tatmini ve bireylerin üretkenliği açısından büyük önem taşımaktadır (Gabbay ve leenders, 1999: 5).

Sosyal ilişkiler; görüldüğü üzere sosyoloji bilimi, örgüt yapılarının belirlenmesi, ağ yapılarının incelenmesi ve sosyal sermaye oluşturma bakımından birçok öneme sahiptir.

1.3.1. Sosyal İlişki Türleri

Etkileşim halinde olan iki veya daha fazla kişiden oluşan sosyal grup; ortak çıkarları, deneyimleri ve bağları olan, etkileşimin niteliğine göre şekillenen topluluklardır (Macionis, 2012: 162). Farklı yapılar içinde, farklı insan davranışlarının anlaşılması için değişik toplulukları incelemek gerekmektedir (Ergil, 1984: 15). Grup türlerini birbirinden ayırarak

⁸ Sosyal sermaye kavramı detaylı olarak sosyal sermaye başlığı altında incelenmektedir.

analiz eden sosyologlar, birincil ve ikincil gruplar, iç gruplar ve dış gruplar ve referans grupları gibi bir grup sınıflandırması yapmışlardır (Schaefer, 2013: 121).⁹ Toplum insanı birtakım sosyal yapı kurallarını uygulamaya sevk etmektedir. Sosyal ilişkilerin durumuna göre şekillenen toplum tarafından verilen; statü, roller, görev ve sorumluluklar bulunmaktadır. Sosyal ilişkiler durumlara göre; süresine kültüre, toplum yapısına, yaşa, cinsiyete ve ilişkinin niteliğine göre çeşitlilik gösterebilmektedir (Uludağ, 2007: 107-108).

1.3.1.1. İlişkinin Niteliğine Göre Sosyal İlişkiler

İnsanların davranış farklılıklarının güçlü bir biçimde etkileyen iki gruplaşma şekli tespit edilmiştir. Bunlar, birincil ve ikincil gruplardır. Bu iki grup arasındaki temel ayrım noktası, gruplarda bulunan kişilerin davranışlarında görülen nitelik farkıdır (Ergil, 1984: 15). Sosyal ilişkiler niteliğine göre birincil ilişkiler ve ikincil ilişkiler olarak ele alınmaktadır.

1.3.1.1.1. Birincil İlişkiler

Bireyler arasında samimi, yakın ve iş birliğine dayalı yürütülen ilişki türü birincil ilişkilerdir. Birincil ilişkiler bireyin doğduktan sonra karşılaştığı ilk ilişki türüdür. Ancak insan bu ilişkiyi doğuştan getirmez, sonradan başka kişilerle girdiği yakın ilişkilerle kazanmaktadır. Ayrıca kazandığı bu ilişkiyi gruptan soyutlanmayla beraber kaybedebilmektedir. Birincil ilişkilerde bireylerin birbirine tam olarak bağlı olduğu bir duygusu vardır. Ayrıca birincil ilişkilerde bireyselliklerin toplamı bütünlük duygusunu oluşturmaktadır (Ergil, 1984: 15-16). Charles Horton Cooley, grup üyelerinin bireysel ve daimi ilişkilerin paylaşıldığı samimi ve yüz yüze olan ilişkiler ve iş birliğinin olduğu, yüksek yardımlaşma sevgi ve dostluk bağlarının bulunduğu yani birincil ilişkilerin hâkim olduğu ve birincil ilişkiler üzerine kurulu olan küçük grupları birincil grup olarak kavramsallaştırmaktadır. Birincil grup üyeleri ilişki bakımından bireysel ve yoğun bir biçimde bütünlüşmüşlerdir. Birincil grupta güçlü duygu ve sadakate bağlı ve araçsal olmayan birincil ilişkiler görülmektedir (Özkalb, 2005: 294; Macionis, 2012:163; Schaefer, 2013: 121). Cemaat, “ideal tip” olarak birincil grupları temsil edebilir (Kaya, 2008: 149). Cemaat gibi topluluklar yüz yüze, samimi ve birincil ilişkilerin görüldüğü başlıca ortamlardır (Ergil, 1984: 15; Doğan, 2015: 329). Ferdinand Tönnies “duygusal” bir temele dayalı insan ilişkilerini, cemaatin temel vasfı olarak ifade etmektedir (Solmaz, 2011: 40). Cemaatten

⁹ Görüldüğü üzere birçok grup sınıflandırılması yapılsa da çalışmanın amacından sapmamak için bu çalışmada sadece sosyal ilişkilerin niteliğinin birincil ya da ikincil ilişki olma durumuna göre belirlenen birincil ve ikincil gruplar ele alınmaktadır.

başka çocukların oluşturduğu oyun ortamı, yetişkinlerin oluşturduğu komşuluk ortamı ve aile ortamı da birincil ilişkilerin görüldüğü diğer ortamlardır (Ergil, 1984: 15).

1.3.1.1.2. İkincil İlişkiler

Kişiler arasında zayıf duygusal bağların ve bilginin olduğu ilişki türü ikincil ilişkilerdir. İkincil ilişkiler, kısa vadeli, doğuşu ve sona ermesi belli olmayan nitelikte özelliklere sahiptir. Birincil ilişkilerin görüldüğü birincil grupta görülen biz duygusu ikincil gruplarda görülmemektedir. (Macionis, 2012: 163). İkincil ilişkide sert kurallar ve davranış kalıpları bulunmaktadır. Resmi, kişisel olmayan ve kısmi ilişkiler ikincil ilişkiler kapsamına girmektedir (Ergil, 1984: 16). Üyeler arasındaki bağların zayıf olduğu, kişisel olmayan, formel ve sınırlı toplumsal yakınlığın yani ikincil ilişkilerin görüldüğü ve belirli bir hedefe ya da faaliyete yönelmiş grup türüne ikincil grup denilmektedir. İkincil gruplar nispeten daha büyük ve daha çok üyeden oluşan gruplardır (Macionis, 2012: 163; Schaefer, 2013: 121). Birincil grup özellikleri görülmeyen tüm diğer gruplar ikincil gruplardır denilebilir (Özkalb, 2005: 295). Birincil ilişkilerde bulunan aidiyet, duygusallık bağı ve karşılıklı güvene dayalı gayri resmi ilişkiler şeklindeki sosyal ilişkiler, yerini ikincil gruplarda sözleşmelere dayalı olan resmi ilişkilere bırakmıştır (Doğan, 2014: 33). Birincil ve ikincil gruplar arasındaki fark daima net olmayabilir. Bazı gruplar büyüyüp kişisel olmaktan çıkabilmekte ve birincil grup işlevini kaybedebilmektedirler (Schaefer, 2013: 121). Bu durumun tersinin de mümkün olduğu bir örnekle açıklanacak olursa; normalde ikincil ilişkilerin görüleceği bir fabrika çalışanları, aralarında birincil grupta görülen birincil ilişkiler geliştirerek üretimin artmasına ya da azalmasına neden olabilirler (Uludağ, 2007: 110). Ayrıca etkileşimlerin büyük kısmı bazı yönleriyle birincil bazı yönleriyle ikincil özellikler gösterebilirler (Ergil, 1984: 16). İkincil gruplara sanayileşmiş ve kentleşmiş toplumlarda daha çok rastlanmaktadır (Özkalb, 2005: 295). Cemiyet, “ideal tip” olarak ikincil grupları temsil edebilir (Kaya, 2008: 149). İkincil ilişkilerle kurulan cemiyet, nesnel ve belirli bir amaca yönelik olan dinamik bir topluluk türüdür (Solmaz, 2011: 40-41). Tönnies, toplumsal kümeler oluşturan belirli çıkarlar için bir araya gelmiş ve ortaya çıkmış topluluğu cemiyet olarak adlandırmaktadır (Freyer, 2015: 191). Cemiyetten başka vakıflar, resmi ve özel kuruluşlar, şirket ve iş ortamı ve üniversite ortamı, ikincil ilişkilerin görüldüğü diğer ortamlardır (Macionis, 2012: 163; Doğan, 2014: 33).

Çeşitli şekillerde sınıflandırılan gruplar, sosyal ilişkilerin niteliğine göre, birincil ilişkilerin hâkim olduğu birincil gruplar ve ikincil ilişkilerin hâkim olduğu ikincil gruplar

olarak ele alınabilmektedir. Tablo 3, birincil ve ikincil grupların özelliklerini ve aralarındaki farkı ortaya koymayı amaçlamaktadır (Kaya, 2008: 150).

Tablo 3
Birincil Gruplar ve İkincil Gruplar

Birincil Gruplar	İkincil Gruplar
Yüz yüze karşılıklı etkileşim vardır	Yüz yüze etkileşim sınırlıdır
Aidiyet duygusu güçlüdür	Aidiyet duygusu zayıftır
Etkileşim ilişkisi güçlüdür	Psikolojik-duygusal bağlar zayıftır
Yüz yüze yoğun ilişki vardır	İlişkiler sınırlıdır
Sürekli	Sürekli değildir
Hâkim olan ilişki türü birincil ilişkilerdir	Hâkim olan ilişki türü ikincil ilişkilerdir

Kaynak: Kaya, 2008: 150

1.3.2. Sosyal İlişkilerin Belirlenmesi

Sosyal ilişkileri belirleyen; örgütler, örgüt yapıları, sosyal ağ ve sosyal ağ yapılarıdır. Bu yüzden sosyal ağlar ve örgütler başlığı altında incelenecektir.

1.3.2.1. Sosyal Ağlar ve Örgütler

Belirli bir örgüt yapısı içinde, faaliyet gösterenler birbirleri ile etkileşim içine girmektedirler. Bu etkileşim zorunluluğun yanında insani bir özellik olarak oraya çıkmaktadır. Çünkü tek başına yapılamayan faaliyetleri insanlar bir araya gelerek gerçekleştirmektedirler. Örgüt içindeki bireyler, birbirleri ile sosyal bir ağla etkileşime girmektedirler (Uzbilek, 2006: 23; Mcauley vd., 2019: 10). Bundan dolayı örgütleri sosyal ağ yapısı olmadan düşünmek örgütün varoluş amacını gerçekleştiremeyeceği anlamına gelebilmektedir. Örgüt kurma için Microsoft'ta olduğu gibi bir grup insan harekete geçebilir. Ancak örgüt kendi yaşam biçimini gelişim sürecindeki koşulların gereği ve zorunlulukların etkisiyle oluşturmaktadır (Mcauley vd., 2019: 19). Örgütün yaşamını sürdürmesi durumu ise seçim esasına göre bakılırsa, çevre ile etkileşimde örgütler bir ayıklama sürecinden geçmekte ve bu süreç sonucunda faaliyetine devam edebilenler hayatta kalmaktadır (Çitçi, 2011: 17). Örgütün oluşumuna bakılırsa, organize olmamış veya kendi başlarına hareket eden insanlar gerçekleştiremeyecekleri amaçlar için örgütlenirler. Bundan anlaşılan, belli bir amaç için bir araya gelen insanlar veya insan toplulukları örgütü tanımlamaktadır (Giddens,

2012: 683). Kavramsal olarak örgütleri diğer sosyal kurumlarından ayırabilmek için örgüt tanımında “hedefler” üzerinde durulmaktadır. Talcott Parsons, örgütü diğer sosyal sistemlerden ayıran özelliğinin belirli bir amaca ulaşma hedefinin bulunmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Schein’in örgüt tanımında ise açık amaçlar doğrultusunda hareket eden ve ortak hedeflere ulaşmak için yönlendirilen insan topluluğu fikri bulunmaktadır (Mcauley vd., 2019: 18-19). Tüm bu tanımlamalardan örgütün belirli bir hedefe kitlenmiş insan topluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak örgütlerin varlığını sürdürmesi amacı, kuruluş amacının önüne geçebilmektedir. Örgütler kaynaklarının belki de büyük bir kısmını amacını gerçekleştirmekten çok varlığını devam ettirmek için kullanmaktadırlar (Leblebici, 2008: 116).

Örgüt içinde var olan ya da oluşan sosyal ilişkiler, örgütte faaliyet gösteren çalışanlar arasında resmi yollarla olduğu kadar resmi olmayan yollarla da kurulabilmektedir. Örnek olarak; işçi ve yönetici, akrabalık, arkadaşlık ilişkileri ve örgüt yapılarının birbirleriyle ilişkileri yani birimler arası ilişkiler verilebilir. Sosyal ağ analizi, gelişen örgüt içi ilişkilerin neden ve sonuçlarını inceleyerek örgüt içerisinde var olan ağların türlerini ve bireylerarasında ortaya çıkan ilişkilerin çeşidini ortaya koymaya çalışmaktadır. Böylece sosyal ağ analizi; bireylerarasındaki ilişkilerin çeşidi ve örgüt içi ağ türlerinin, örgüt incelemesinden yola çıkarak, ne tür örgüt içi ilişkiler sonucunda ortaya çıkacakları hakkında bilgi vermektedirler. Organizasyon yapısından bağımsız bir şekilde gelişen ilişki ağları ise örgüt içinde verimlilik ve hızlı uyum sağlamanın nedenleri ya da bazı birimlerde aksayan iş birliğinin neden kaynaklandığı gibi cevaplanamayan birçok soruyu yanıtlayabilmektedir (Uzbilek, 2006: 23).

Sosyal ağ yapılarını kültür açısından değerlendirmekte mümkündür. Örgüt içindeki sosyal ağ yapılarını, kültürün etkilediği de bilinmektedir. Bu yüzden ulusal ve örgüt düzeyinde kültürün kişilerarasındaki ağların üzerinde ne gibi etkileri olduğuna odaklanılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca kişilerarası ağların sonuçları açısından bakılırsa, yerleşik olan bağlantılar zamanla kurumsal bir hal alır ve nitelik olarak toplumsal açıdan paylaşılan yapısal hakikatlerin özelliklerini taşır. Bunun sonucunda ortaya ağ modelleri çıkar ve rutin bir hal alır, davranışları kısıtlar ve kolaylaştırır. Bu yüzden ağlar tutum ve davranışları değiştirir. Nitekim, bireylerarası ağların sonuçları önem taşımaktadır (Brass vd., 2004: 797).

Örgütler, geleneksel ve modern örgütler olarak birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Modern örgütlerde bürokrasi daha çok ön plana çıkarken geleneksel topluluklarda bürokrasi yok denecek kadar azdır. Modern örgütler hakkında ilk sistematik yorumu Max Weber ortaya koymuştur. Weber, örgütlerin ilerlemesini, bilgi alışverişinin denetlenmesi sonucunda mümkün olacağını savunmuştur (Giddens, 2012: 685-686). Ancak üretim ve doğa üzerindeki denetim artışının, baskıdan kurtulması anlamını taşımamaktadır (Giddens, 2008: 257). Ayrıca sürecin kaydedilmesinin yani yazıya dökülmesinin önemini belirtmiştir. Weber, ölçeği büyük olan örgütlerin yapıları gereği bürokratik olma eğiliminde olduğunu da vurgulamaktadır. Ayrıca Weber için bürokrasi, modern toplumlarda kaçınılmaz olarak görülmektedir. Weber bürokrasinin gelişiminin, işçileri üretim aşamalarını denetlemekten uzaklaştırdığını söylemektedir. Modern toplulukların aksine geleneksel topluluklarda işçiler üretim aşamaları üzerinde denetim kurabilmekteydiler. Ayrıca Weber, bürokrasinin verimli olabileceği gibi verimsiz yanlarının da olabileceğini görmüştür (Giddens, 2012: 685-687). Burns ve Stalker, mekanistik ve organik olmak üzere iki tür örgütlenme şekline bahsetmektedirler. Mekanistik örgütler emirlerin hiyerarşik olarak uygulandığı örgütlerdir. Bunun yanında organik örgütler ise hedeflerin sorumluluklara baskın geldiği gevşek yapılı örgütlerdir (Giddens, 2012: 690). Fiziksel düzen bakımından modern örgütler ve geleneksel örgütler de farklılıklar mevcut olabilmektedir. Özel olarak dizayn edilmiş belli bir fiziksel düzen içinde işletilen modern örgütler, örgütün etkin özelliklerini taşımakla birlikte başka örgütlerden mimari olarak da ayrılmaktadır (Giddens, 2012: 693). Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, modern örgütler geleneksel örgütlerden hem ağ yapıları bakımından hem de örgütlenme şekilleri açısından farklılaşmakta ve kendine özgü yapılanmaktadır.

Marx'ın modern topluluklara bakış açısı değerlendirilecek olursa, Marx modern toplumları kapitalist olarak değerlendirmektedir. Kapitalizm; özel mülkiyetin elinde olan üretim araçları, kar güdüsü, ucuz işgücü arayışı, hammaddeye ulaşma arzusu ve mallar için pazar arayışını kolaylaştıran serbest rekabet ortamına ilaveten yatırımın sermayeyi büyütmesini amaçlaması gibi özelliklerle diğer ekonomik örgütlenmelerden ayrılmaktadır. Marx'ın modern toplumlarda gördüğü kapitalizm, sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca şimdiye kadar olan bütün ekonomik düzen ve örgütlerden daha dinamik bir ekonomik örgütlenme şeklidir (Giddens, 2012: 702).

İnsan grupları içinde bulunan ve aralarında sosyal ilişkiler kuran bireylerin oluşturdukları ilişkiler bütününe sosyal ağ denilmektedir (Gençer, 2017: 26). Daha önce

bahsedildiği üzere, örgüt içinde etkileşim sosyal ağlar sayesinde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı sosyal ağlara değinmekte fayda bulunmaktadır. Geniş bir sosyal yapı içinde aktörleri birbirine bağlayan ve olası birçok sosyal ilişki kümesinden birisini sosyal ağ oluşturmaktadır (Emirbayer ve Goodwin, 1994: 1417). Ayrıca sosyal ağlar sayesinde birey ve grup eylemleri kolaylaşmakta ve böylece sosyal sermayede oluşmaktadır. Sosyal sermaye araştırması ciddi bir biçimde ağ teorisyenlerinden etkilenmiştir. (Adler ve Kwon, 2002: 19). Sosyologlar ağ olarak, doğrudan ve dolaylı bağlantıları görmektedirler. Kişisel ağlar, örgütler ve grupların ağları mevcuttur. Kişisel ağlar, genelde aynı sınıf, etnik köken, ırk vb. yapılardan gelen insanlardan oluşmaktadır. Bunun yanında örgütlerin ağları belli bir yapının içindeki bağlantılardır. Ağlara ulaşmak için toplumsal gruplar önemli birer kaynaktır. Ancak her zaman bir ağ toplumsal grubu ifade etmeyebilir. Birçok ağda, toplumsal gruplarda var olan ayrıca toplumsal grupların ayırıcı özelliği olan ortak beklentiler ve ortak bir aidiyet duygusu bulunmamaktadır. Ancak toplumsal ağlar ekonomik avantajlar sunmaktadırlar. Ekonomik avantaj sunmadan öte, daha birçok avantaj da sunabilmektedirler. Uygulama olarak ağlar çok eskilere dayanmaktadırlar. Ancak Manuel Castell Bilgi Teknolojileri tarafından desteklenen güçlendirilmiş ağların, günümüzde örgütsel yapıyı belirlediğini savunmaktadır. Eski tür örgütlenmelere göre uyumluluk ve esneklik açısından daha avantajlı olan bu tür ağlar büyük bir öneme sahiptirler. Bilgi teknolojileri ile desteklenen ağlar Weber'in ussal ve hiyerarşik bürokrasilerinin görevlerini başarabilmektedirler. Bu da yeni örgütlenme biçimlerinin merkezileşip daha küçük ve esnek girişimleri desteklemelerine olanak sağlamaktadır. Geleneksel örgütlerin sınırlarının nerede başladığının ve nerede bittiğinin belirlenmesi oldukça kolay olmaktadır. Çünkü fiziksel olarak belli bir mekân içinde faaliyet gösterilmektedir. Ayrıca geleneksel örgütlerde örgütlerin görev ve sorumlulukları oldukça açıktır. Ancak günümüzde fiziksel sınırlar belirginliğini kaybetmekte ve örgütler artık birbirleriyle daha karmaşık ilişki ağları içerisine girmektedirler. Ağlar olmadan örgütlerin varlığını sürdürmeleri olanaksız bir hal almıştır. Ağlar ise bilgi teknolojileri sayesinde işler hale gelmektedirler. Sonuç olarak örgütler birer ağ olarak düşünülebilmektedir (Giddens, 2012: 716-719).

Bütün bunlardan yola çıkarak, örgütler açısından sosyal ağların ne derece önemli olduğu ortaya koyulmuştur. Sosyal ilişkiler için önemli olan örgütler, örgütlerin işlevselliğini sağlayan ise sosyal ağlardır. Sosyal ilişkilerin bir ağ içerisinde gerçekleştiğini düşünürsek, örgütlerin işlevselliğini ortaya koyan temel unsurunda sosyal ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır.

1.4. EKONOMİ VE SOSYAL İLİŞKİ

İktisat ve sosyolojinin çok uzun bir geçmişe dayandıkları bilinmektedir (Yıldız, 2021: 135). Tabii bir ihtiyaç olarak iktisat ve sosyoloji arasında gelişen bir ilişki ortaya çıkmıştır. İktisadi faaliyetler birey ve bireylerden oluşan herhangi bir yapıdan bağımsız düşünülemez. Bu yüzden toplumun tamamına yönelen sosyoloji ve iktisadi olayları ele alan ekonomi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İktisat biliminin konularını oluşturan ve öncelikle birer sosyal ilişki doğuran üretim, tüketim, dağıtım gibi konular ele alındığında iktisadi açıdan yakla ılan olaylar, aynı zamanda birer sosyal olay olarak ortaya çıkmakta ve insanların sosyal ilişkiler düzeni dahilinde hareket etmeye yönlendirmektedir. Sosyal boyut ile iktisadi sistem birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. (Erkal, 2006: 75). Ayrıca iktisat insan doğasının sürekli değişen yapısıyla ilgilendiği için daha kesin olan fizik bilimleriyle kar ıla tırılmaz (Marshall, 2013: 12). Bu yüzden iktisadi başka bilimlerde olduğu gibi sosyal boyut olmadan incelemek anlamsız sonuçlara yol açabilir.

Maksimum  retimi, kıt kaynaklarla gerçekleştirmeyi amaçlayan ekonomi bilim dalı, malların ve hizmetlerin üretimi, tüketimi ve dağıtımı konularını incelemeye odaklanmaktadır. Amaç farklılığı olsa da sosyolojide ekonomi biliminin konularını belli bir ölçüde incelemektedir. Bu inceleme ekonomik birimler arasındaki toplumsal ilişkiye dayanmaktadır (Bozkurt, 2005: 19-20). Bahsedilen mallar, u  kısımlarında zorunlu ve lüks mallar bulunan ve değişim gösteren varlıklar, hizmetler ise tüm toplumun yararlandığı faaliyetlerdir. Hayatın sürdürülmesinde ve kolayla masında faydalar sağladığından dolayı mal ve hizmetlere toplum tarafından değerler atfedilir. Marksistler ürünlere atfedilen ve insanlar üzerinde hakimiyet kurmasına neden olan süreç için ürün feti izmi kavramını kullanmaktadırlar. Ayrıca mal ve hizmetler, bireylerin sosyal kimliklerinin oluşmasında önemli roller oynamaktadır. İnsanların hayatını biçimlendirmede son derece önemli olan diğer bir konu mal ve hizmetlerin b l   m d r (Macdonis, 2012: 412; Heywood, 2018: 206-207). Mal ve hizmetlerin b l   m  konusunun ekonomik sistemi belirlediği bilinmektedir. Ekonomik sistem, aile, din ve hükümet gibi toplumsal kurumların yaptığı gibi toplumsal düzenin kesimlerini biçimlendirmekle beraber bu kesimlerden etkilenmektedir de. Ayrıca toplumsal hayatın şekillendirilmesinde kritik öneme sahip olan mal ve hizmetlerin b l   m  meselesinin, toplumun bazı kesimlerinin fazla bazılarının ise az pay sahibi olmalarına neden olduğu açıktır. Bu durum Karl Marx'ın ve Engels'in eserlerinde ekonomik sistemin bir

toplumdaki eşitsizliğin temel belirleyicisi olduğu şeklinde vurgulanmaktadır. (Macionis, 2012: 412; Schaefer, 2013: 400).

Sosyal değişim toplum ekonomilerini belirlemektedir. Üretimi sistemleştiren aynı zamanda sosyal hayatı dönüştüren sosyal değişim süreci üç teknolojik devrim ile açıklanabilir. Bunlar; artı ürün ortaya koyma sayesinde herkesin yiyecek üretme mecburiyetini ortadan kaldıran ve işte uzmanlaşmaya sebep olan Tarım Devrimi, yeni enerji kaynaklarının kullanımı, işin evlerden fabrikalara taşınması, seri kitlesel üretim, uzmanlaşma ve ücretli işçi uygulamaları ile ekonomiyi değiştiren Sanayi Devrimi ve otomatik makineler ile iş gücünün belirleyiciliğini azaltan, endüstriyel sektörden hizmet sektörüne doğru bir geçiş olan ve sanayi sonrası dönem olarak nitelendirilen sanayi sonrası toplumu ortaya koyan Bilişim Devrimidir (Macionis, 2012: 412-413). İnsanların yaşamlarını etkileyen ekonominin değişmesiyle birlikte değişen toplumsal hayat üzerinde etkisi çok belirgin olan ve çok tartışılan, 1760-1830 sürecinde gerçekleşen sanayi devrimi geliştikçe toplumsal yapıda yeni bir şekle bürünmüştür. Bu toplumsal yapı, makineleşmenin mal ve hizmet üretiminin temelini oluşturduğu sanayi toplumdur (Schaefer, 2013: 400-401). Yeni bir ekonomik sistemin başladığının belirtilerini gösteren sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan sanayi toplumu toplumsal yaşamın her yönünü dönüştürmüştür. Sanayi devriminin yaşamı daha konforlu hale getirmesi gibi olumlu yönlerinin yanında işçiler için sosyal güvenlik sorununu ortaya çıkarması gibi olumsuz yönlerinin olduğu da ortadadır. Ayrıca sanayi toplumu beraberinde göz ardı edilemeyecek çevre sorunları ve daha önce bulunmayan riskler ortaya çıkarmıştır. Bundan öte sanayi toplumunun zarar verici ve yıkıcı bir yanı da mevcuttur (Kivisto, 2008: 4).

Ekonomik sistemlerin ideal tipleri olan kapitalizm ve sosyalizm sanayi toplumlarını birbirinden ayırmaktadır. Halihazırda dünyada bu iki sistemden tamamen birinin geçerli olduğu bir devlet bulunmazken iki sistemden oluşan karma sistemin mevcut olduğu devletler bulunmaktadır (Schaefer, 2013: 401). Bahsedilen bu iki sisteme kısaca değinilecek olursa; mal ve hizmetlerin üretimi ve bölüşümü konusu, her ekonomik sistemin olduğu gibi bu iki ekonomik sisteminde belirleyicisidir. Bir ekonomik sistem olan sosyalizm, kolektif veya hükümet mülkiyeti ve idaresinin malların üretim ve dağıtım araçlarının hâkimi olması gerektiğini savunan ekonomi ve politik teorilerinden birisidir. Sosyalizmin başkaca bir tanımı yapılacak olursa; üretim araçlarının devlete ait olduğu, özel mülkiyetin olmadığı ve devlet tarafından kontrol edilen toplum sistemidir (Merriam-Webster, 2022). Thomas

More'un Ütopya ve Platonun Devlet eserlerine kadar götürülebilen sosyalist fikirler, başlarda siyasi bir inanç olarak şekillenmemiş ancak sanayi kapitalizmine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Fikirleri 20. yy. komünizmine temel olan Karl Marx, piyasa mekanizmasına dayanan kapitalist ekonomi yerine ortak mülkiyete dayalı toplumu ortaya koymayı amaçlamakta ve bu yüzden sosyalizmin en etkili temsilcisi olarak kabul görmektedir (Heywood, 2015: 65-66). Modern bir ruha sahip olan sosyalist düşüncenin henüz tam olarak temsil edildiği bir toplum bulunmamaktadır.¹⁰ Kısacası sosyalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve özel teşebbüsün ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır (Von Mises, 1951: 13, 25).

17. ve 18. yy. Avrupası'na kadar geriye götürülebilen ve genel olarak feodal toplumlarda gelişen ve feodalizmin yıkılmasından bu yana batıda hâkim olan bir diğer ekonomik sistem olan (Encyclopaedia Britannica, 1964'ten aktaran: Rand ve Yayla, 2005: 167; Heywood, 2018: 129), kapitalizm ise bir topluma ait üretim araçlarının özel kişi veya kuruluşların elinde bulunduğu ve serbest bir piyasada ve rekabet ortamında belirlenen ürün fiyatları ve malların dağılımının esas olduğu bir ekonomik sistemdir (Merriam-Webster, 2022). Piyasa ekonomisi sistemi özel mülkiyetin esas alındığı bir sistemdir (Çetin, 2001: 227). Rasyonel ve rasyonel olmayanlarda dahil olmak üzere aktörlerin davranışları piyasa kurallarının işleyişinde toplumsal değerlerle birleşmiş gibidir (Baloğlu, 2004: 103).

19. yüzyılın ortalarına kadar ekonomi ve sosyoloji arasındaki kapalı olan sınırlar, klasik sosyologlar tarafından modernizmin neden başka bir yerde değil de Batı'da ortaya çıktığını anlamak için ekonomik fenomenlere başvurmalarıyla aralanmıştır. Ancak sosyologların ekonomik fenomenlerle ilgilenmemesi durumu sosyolojiyi kendi alanına geri döndürmüştür. Ekonomi ve sosyoloji arasındaki sınır metodolojik farklılıktan kaynaklanmaktadır. Piyasa hakkında tam bilgi ve rasyonel birey varsayımlarına dayanan neoklasik iktisat bu yönüyle sosyolojiden ayrılmaktadır. Çünkü bu durum metodolojik bir boşluğa yol açmıştır. Sosyolojinin kullandığı metodoloji tümdengelimken bireysel davranışa odaklanan neoklasik iktisadın metodolojisi ise tümevarımsaldır. Metodolojik farklılıktan kaynaklanan iktisadın uzun bir dönem boyunca sosyoloji ile ilgilenmemesi durumu, iktisatçıların 1970'lerin piyasa başarısızlığı konusunda sosyologları iktisadi olguları incelemeye davet etmesiyle bir daha iktisat ile sosyolojiyi yakınlaştırmıştır. (Yıldız, 2021: 128, 140). Buğra (2015), İktisatçılar ve İnsanlar adlı eserinde gerçek insanlarla iktisatçıların

¹⁰ Günümüzde de sosyalizmin tam olarak uygulandığı toplumlar bulunmamaktadır.

insan anlayışındaki özellik farklılığına vurgu yapmaktadır. İnsan gerçek bir varlık olarak inançlarının ve değerlerinin üzerindeki sosyal ilişkilerin etkisine bakılarak anlaşılabilir. Ancak İktisatçıların insan anlayışı rasyonel olan ve kendi çıkarları peşinde koşan homo oeconomicus'dur. Ancak gerçek insanların özelliklerinin, her zaman için homo oeconomicus terimindeki gibi olmayabileceğini ifade etmektedir. Bu farklılığa rağmen İnsan ve hayatını sürdürdüğü toplumun düşüncesi arasındaki bağ, iktisadi düşüncenin şekline dair bazı ipuçları vermektedir (Erkal, 2006: 81). Bir sosyoloğun ya da bir ekonomi tarihçisinin, bir ülkenin nasıl geliştiğini değerlendirirken ekonomik değişkenlerin yanında sosyo-kültürel ve politik yapılar gibi ekonomik olmayan ancak dikkate alması gereken başka değişkenlerde bulunmaktadır (Trigilia, 2002: 5). Ekonomik faaliyetler hakkında günlük yaşamda çeşitli görüşler dile getirilir. Mesela, Alman endüstrisinin başarılı olduğu yönündeki iddiaların yüksek düzeydeki teknik yeterlilik ve mesleki eğitime bağlanması, güçlü toplumsal değerlerin ve yapıların iş birliğini desteklediği ve böylece Japonya ekonomisinin gelişmesini sağladığı, tolerans göstermeyen kamu görevlilerinin İtalyan ekonomisini engellediği gibi durumlar bu duruma örnek verilebilir. Buradan anlaşılan ekonomik ve sosyal fenomenlerin birbiriyle ilişkisinin sağduyu tarafından önerildiğidir. Verilen örneklerin bazıları, bir ülkenin ekonomisinin, ülkenin kültürel ve sosyal özellikleri tarafından nasıl etkilendiğini belirtmektedir. Bu durum ekonomi sosyolojisinin alanına doğru yaklaşmayı sağlamaktadır. Ekonomik sosyoloji ekonomik ve sosyal fenomenler arasında ilişki kurmaktadır. (Trigilia, 2002: 1). Bu bağlamda bahsedilmesi gereken konulardan bir diğeri sosyolojinin alt disiplinlerinden biri olan ekonomi sosyolojisidir. Ekonomi sosyolojisi, sosyal ve kültürel yapı içinde bir ekonomik davranışın temelinde yatan sosyal bağlamları ve nedenleri analiz etmektedir (Bayhan, 2020: 47). Ekonomi ve toplumu birbirinden bağımsız olarak ele almasından dolayı piyasa ekonomisini eleştiren Karl Polanyi, iktisadın toplumu ve ekonomiyi ayrı yapılar biçiminde ele almasının, toplumsal gerçeklikten kopuk iktisadi olguların meydana gelebileceği anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Ancak bu durum iktisadi davranışlar üzerinde etkisi olan sosyal ilişkilerin göz ardı edilmesi anlamına gelir (Polanyi, 1971'den aktaran: Yıldız, 2021: 139). Güçlü bir ekonomik sosyoloji ortaya çıkarmak için ekonomik çıkarlarla toplumsal ilişkilerin analizleri birleştirilmelidir. Yani çıkarlar ile sosyal ilişkileri bileştirme ihtiyacı doğmaktadır (Swedberg, 2003: 1).

Ekonomi ve sosyal ilişkiler arasındaki ilişki kısaca özetlenecek olursa; yukarıda bahsedildiği üzere ekonominin temelinde sosyal ilişkilerin olduğu toplumsal yapıyı şekillendirdiği ve toplumsal yapının da ekonomik sistemler üzerinde belirleyici olduğu

durumların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik davranışları bir yere kadar sosyal ilişkiler belirlemektedir. Mesela kapitalist toplumlarda yüzeysel ilişkiler arttıkça toplumda bir geriye gitme özlemi oluşmaktadır (Baloğlu, 2004: 114). Ekonomi ve toplum düzeyinde etkileri bulunan insan davranışlarını iktisat düşüncesi etkilemektedir. Bunun yanında toplumun kendini algılama şekli iktisadı önemli ölçüde etkilemektedir (Buğra, 2015: 11, 25).

Sonuç olarak sosyal ilişkilerin ekonomiden bağımsız düşünülemeyeceği gibi ekonominin de sosyal ilişkilerden bağımsız düşünülemeyeceği anlaşılmaktadır. Ekonomi ve sosyal ilişkiler etkileşiminin görüldüğü bir kavram ise sosyal sermaye kavramıdır.

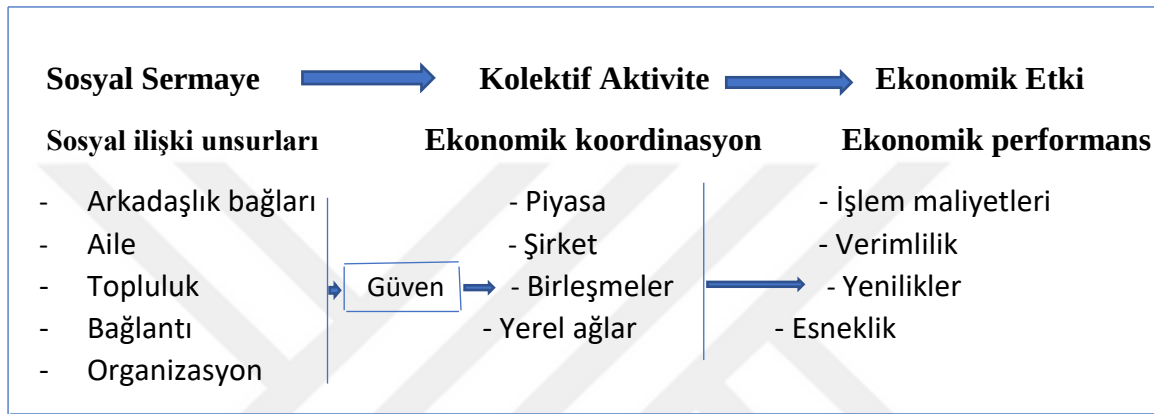
1.4.1. Sosyal Sermaye

Modern toplumların gelişmesiyle birlikte sosyal ilişkiler karmaşık bir hal almıştır. Bu yüzden bireyleri karmaşıklıklardan koruyacak sosyal ilişki ağlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bireylerin tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri amaçlar (daha önce bahsedildiği üzere örgüt oluşumunu zorunlu hale getiren neden) sosyal ilişki ve ağlar sayesinde gerçekleşebilmektedir. Pierre Bourdieu ve birçok sosyal bilimci sosyal ilişki ve ağların amaçlara hizmet etme durumunu sosyal sermaye olarak kavramsallaştırmaktadırlar. Sosyal sermaye kavramı, yirminci yüzyılın ortalarına gelmeden sosyal bilimler literatüründe yerini almış ancak 1960'lı yıllardan sonra tartışma alanı bulmuştur. Sosyal sermaye kavramını belirli bir döneme kadar belirleyen ilke ise iktisadın gerisinde yer alan sosyal sermayenin dile getirilmesi hakikatidir (Yarcı, 2011). Sosyal sermayenin temelini insanlar ve kurumlar arası ilişkiler oluşturmaktadır (Yıldız ve Topuz, 2011). Fukuyama, sosyal sermayeyi bireyler arasındaki karşılıklı iş birliğini geliştiren ve insan ilişkisinde somutlaşan resmi olmayan norm olarak tanımlamaktadır (Fukuyama, 2000: 3). Putnam (2000: 19)'a göre sosyal ağların oluşturduğu değerler sosyal sermayeyi oluşturmaktadır. Sosyal ilişkilerin, birey ve grupların üretkenliğini etkilediğini belirtmektedir. Putnam sosyal sermayeyi, sosyal ilişki ağlarının karşılıklı yarar elde etmek için kullanılması sonucu ortaya çıkan kolaylıklar ve faydalar olarak tanımlamaktadır. Fukuyama (1995: 90)'ya göre Coleman'ın sosyal sermaye tanımı, yeni grupların kurulması için iş birliğinin yapılması ve kişilerin birbirlerine güvenmesi şeklindedir. Bilim adamları, sosyal sermayenin uygun şekilde yönetilmesinin gerektiğini ve böylece değerinin ortaya çıkabileceğini belirtmektedirler. Ancak sosyal ilişkiler sonucunda var olan sosyal sermaye, fiziksel olarak işleme tabi olmayıp ilişkilerin zamanla değişmesiyle gelişen ya da gerileyen bir sermaye şeklidir (Leana ve Van Buren, 1999: 539). Sosyal sermayenin fiziksel olmayışı yani piyasada dolaşmaması ve sosyal ilişkiler sonucunda ortaya

çıkması, sosyal sermayenin yönetilmesinin aslında sosyal ilişkilerin yönetilmesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomik sermayeden farklı olan sosyal sermaye fiziksel olarak el değiştirmez, ancak ekonomik olarak çok büyük avantajlar elde etmede kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Sosyal ilişkilerin, çok önemli bir kavram olan sosyal sermaye için ne kadar önemli ve zaruri olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 5

Sosyal Sermayenin Ekonomik Etkileri

Kaynak: Boschma, 2005: 148.

Şekil 5'te sosyal sermayenin sosyal ilişki unsurları; yani arkadaşlık bağları, aile, topluluk, bağlantı, organizasyon vb. güven mekanizmalarının, ekonomik koordinasyonla (ekonomik koordinasyonun kendisi de güven mekanizması olabilir) yani piyasa, şirket, birleşmeler, yerel ağlar gibi ilişkili olarak ekonomik sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu sonuçlar ekonomik etkiler olarak; işlem maliyetleri, verimlilik, yenilikler, esneklik şeklinde belirtilebilir.

1.5. SOSYAL İLİŞKİLERİN DIŞSALLIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Endüstriyel bölgelerin temel yapı taşı, bölgedeki işletmeler arasındaki ilişkiler ile bölgesel olarak değişen ekonominin işletme ilişkileriyle bağlantıları oluşturmaktadır. Marshall'ın endüstriyel bölgeler ve dışsal ekonomiler hakkında ifade ettiklerine ek olarak iş birliği ve güvene daha çok vurgu yapan İtalyan tipi endüstriyel bölgelerden bahseden İtalyan araştırmacılar; küçük firmaların bir araya gelerek ortaya koydukları kümeden daha büyük çapta topluluğun iş birliği ve etkileşiminin, ekonomik boyuta değil de sosyo-bölgesel boyuta vurgu yaptığını belirtmişlerdir. İtalyan tipi endüstriyel bölgelerin geliştirilmesine katkı sağlayan Dei Ottati, iş birliğinin endüstriyel bölgelerin başarılı olması için şart olduğunu ifade etmektedir (Türko ve Ersungur, 2016). Bir bölgenin ayırt edici özelliklerinden biri,

bölgedeki işgücü piyasasının ve üretim sisteminin yerel toplumla bütünleşmiş olmasıdır. Üretim biçiminin çeşitliliğinin sebebi, bir bölgenin ekonomik ve sosyal ilişkilerinin birbirine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır (Dei Ottati, 2002: 454).

1990’ların başından itibaren mekân ve yakınlık konularıyla ilgilenen Fransız Yakınlık Dinamiği Okulu, coğrafi yakınlıktan öte bir yakınlığın endüstriyel bölgeler için gerekli olduğunu belirtmektedir. Üçüncü İtalya, Rhone Vadisi, Baden-Württemberg, ve SV gibi endüstriyel bölgeler, coğrafi yakınlıktan öte yakınlıkları da içinde barındırmaktadırlar. (Shaw ve Gilly, 2000). Coğrafi yakınlıkla beraber ya da coğrafi yakınlıktan öte örgütsel ve kurumsal yakınlık gibi yakınlıkların da dikkate alınması gerekmektedir (Kirat ve Lung, 1999; Shaw ve Gilly, 2000; Boschma, 2005).

Kümelenmenin gerçekleştiği endüstriyel bölgelerde yeni girişimcilerin riskini azaltan ve yerel piyasaya erişimlerini kolaylaştıran bir faktör olarak yerleşmiş olan ilişki ağı görülmektedir (Cangel, 2011: 10). Türko ve Ersungur (2016), iş birliğinin, endüstriyel bölgelerin başarısı açısından gerekli olduğunu belirtmektedirler. Endüstriyel bölgelerin değişikliklere uyum sağlaması, yeniliklere açık oluşu ve esnek üretim yapısına sahip olmaları avantajlar sağlamakta ve bu sayede, her koşulda büyüme gerçekleştirebilmelerini sağlamaktadır. Endüstriyel bölgelerin başarılı olabilmesi için şart olan iş birliğinin, sosyal ilişki olmadan ortaya çıkması mümkün değildir. Hatta iş birliğinin oluşabilmesi için, sosyal ilişkilerin belli bir düzeye kadar ilerlemesi gerekmektedir. Bu açıdan bakılırsa aslında endüstriyel bölgelerin başarılı olması için, temelde sosyal ilişkilerin var olması gerektiği anlaşılmaktadır.

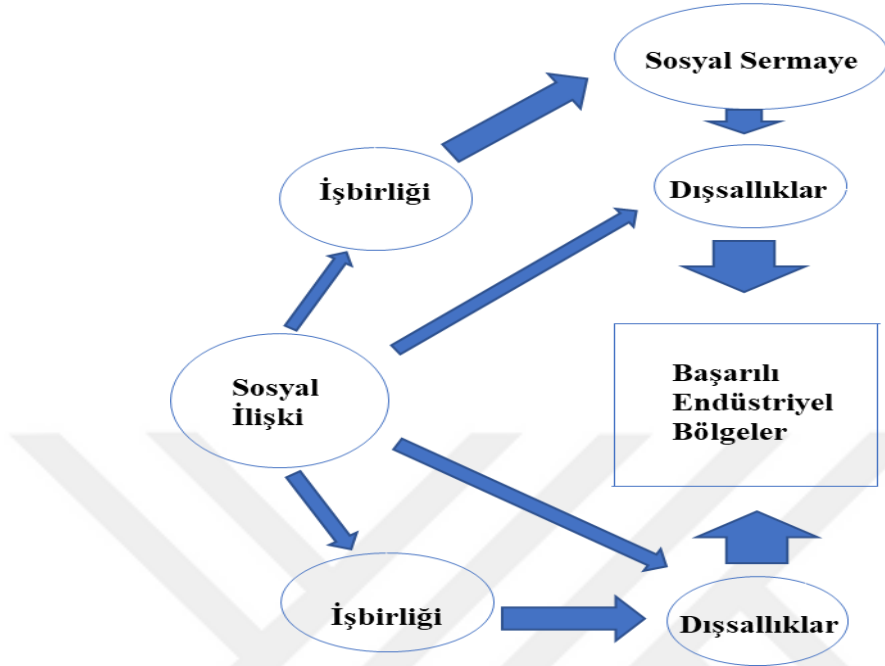
Alfred Marshall, endüstrileri teknolojik olarak tanımlamaktan ziyade belli bir alan ya da bölgeden bahsetmektedir. Ar-Ge ya da içsel ölçek ekonomilerinden kaynaklanmayan, altyapının varlığı ve nüfus yoğunluğunun ortaya çıkardığı “endüstriyel atmosfer”den kaynaklanan faydalardan bahsetmektedir. Ruhr’u, Lancashire’i ve Lombardiya’ı dünün öne çıkanları yapan, ayrıca Üçüncü İtalya’nın da uyguladığı ekstra üretkenlik unsuru olan “endüstriyel atmosfer”dir (Becattini, 2004: 16).

Üçüncü İtalya, ülkede endüstriyel bölgelerin yoğunlaştığı kısma verilen addır. Bu bölge üretim süreçlerini geliştirerek yenilikler üreten, geleneksel sektörlerdeki küçük firmalardan oluşmaktadır. Bu bölgeyi İtalya’daki diğer endüstriyel bölgelerden ayıran temel özellik, bölgede faaliyet gösteren işletmelerin yerel toplumla ve birbirleriyle ilerlemiş ve karmaşık olan ilişkilerin temel alınmasıdır. Ayrıca ekonomik iş birliğine ek olarak politik ve

kurumsal düzeyde de iş birliği mevcuttur. Genele yayılan iş birliği kültürü, sosyal sermaye ortaya çıkararak bölgeyi diğer bölgelerden ayırmaktadır. Ekonomik faktörlerin yanında kurumsal ve sosyal faktörlerin de mevcut olması endüstriyel bölgenin başarılı olmasını sağlamaktadır. Zaten buradaki endüstriyel bölge; bilgi alışverişinin ilerlediği, ortak iş birliği sonucu yeniliğin ortaya çıktığı ve yayıldığı, öğrenmenin hızlı gerçekleştiği gelişmiş ve ilerlemiş bir endüstriyel küme şeklindedir (Çetin, 2006: 78-79). Bu bölgede ayrıca hizmet merkezleri mevcuttur. Hizmet merkezlerinin oluşturulması, küçük firmaların büyük firmalarla rekabet edebilmelerini sağlar. Hizmet merkezleri yarı kamusal kuruluşlardır. Hizmet merkezlerinin dört ana görevinden biri, firmalar arasındaki ilişkileri güçlendirmektir. Bölgenin ekonomik ve politik sektörlerinde hizmet merkezlerinin kurduğu iş birliği ve fikir birliği kilit unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Ferri ve White, 1999: 103). İş birliğini sağlamak adına oluşturulan hizmet merkezlerinin, endüstri bölgelerinde önemli görevler üstlendiği anlaşılmaktadır. Endüstriyel bölgelerde gerçekleştirilen faaliyetler, çevreyle sürekli olarak alışverişini zorunlu kılmaktadır. Bölgedeki alışveriş insanların gerekli yeteneklere ulaşması için sadece kendi bölgelerindeki etkileşimden ziyade bölgeye gelen yeni nüfusa bağlıdır. Bu, bölgenin taze kana ihtiyaç duyması gibidir. Ancak yeni gelen nüfusla beraber bölge sosyal bütünleşme sorunuyla karşılaşabilmektedir. İtalyan bölgelerinin bu sosyal bütünleşmeyi başardığı anlaşılmaktadır (Becattini, 2017: 17). Endüstri için gerekli yeni nüfusun sosyal bütünleşmesini sağlamak, endüstri bölgesini başarıya götürmektedir. Firmaların birbirleriyle ilişkisinin, zaten var olan öneminin yanında dışsal ekonomiler içinde önem taşıdığı belirtilmelidir. Sanayi faaliyetleri sonucu elde edilen çıktıların ölçek artışı, dışsal ekonomilerin küçük firmalara ulaşılabilirliğinin artması ile olur. Endüstri içinde üretim ölçeği, küçük firmalar için dışsal ekonomilerin varlığıyla artmakta ve bu da firmaların ortalama büyüklüğünün artmasını sağlamaktadır (Hart, 1996: 356). McCormick (1999), Güney Afrika'da yer alan tekstil kümelenmelerinin karşılaştırmasını yaptığı çalışmada, dışsalılıkların kümeye girişleri kolaylaştırdığını ancak iş birliğinin yeterli düzeyde olmamasının kolaylıkları sınırlandırdığını belirtmektedir. Gelişmiş iş birliğinin ve güçlü dışsalılıkların olduğu kümelenmeler başarı sağlarken iş birliğinin gelişmemiş olduğu kümelenmelerde ise ortak hareketlilik ve avantajlar sağlanamamaktadır.

Şekil 6

Dışsallıklar Aracılığıyla Sosyal İlişkilerden Başarılı Endüstriyel Bölgelere Akış Diyagramı

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6’da gelişmiş iş birliği seviyesine taşınan firma ilişkileri ortaya sosyal sermaye çıkardığı ve sosyal sermayenin de dışsallıklar kanalıyla endüstriyel bölgeleri başarıya götürdüğü ifade edilmektedir. Sosyal ilişkilerin diğer yandan yine iş birliği sayesinde direkt olarak dışsallıklar kanalıyla endüstriyel bölgeleri başarıya götürdüğü belirtilmektedir. Ayrıca sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerinde doğrudan etkisinin olduğu ve dışsallıklar kanalıyla Başarılı Endüstriyel Bölgeleri ortaya çıkardığı da şekil 6’da görülmektedir.

Endüstri bölgelerinde sosyal ilişki ağlarının, endüstri içindeki kuruluşlar arasındaki çeşitli bağların ve etkileşimlerin Üçüncü İtalya’nın başarısında olduğu gibi Marshall’ın endüstriyel atmosfer tanımında da önemi ortadadır. Bu başlık altında incelenen sosyal ilişkilerin dışsallıklara etkisi, aslında endüstriyel bölgeler temelinde açıklanmaktadır. Sosyal sermaye ve sosyal ilişkiler bakımından ilerlemiş ve başarılı olmuş Üçüncü İtalya örneği dikkat çekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜRE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. LİTERATÜRE DAİR BAZI TEORİK VE AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Çalışmanın bu bölümü üç alt başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; dışsallıklar literatürü, sosyal ilişkiler literatürü ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisi literatürü şeklindedir. Çalışmanın temel amacı olan sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisi, yapılan birçok teorik çalışmada vurgulansa da ampirik olarak bu durumu test eden çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu çalışmada bu sınırlılıktan dolayı bu konuya yönelmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak dışsallıklar literatürü sonra sosyal ilişkiler literatürü ve son olarak da sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisi literatürü verilmektedir. Dışsallıklar literatürü kısmı; yığılmaya ve yer seçimine etkisine dair yapılan dışsallık çalışmaları, yığılma türleri ve bilgi dışsallıklarına dair yapılan dışsallık çalışmaları, bilgi yayılmalarına dair yapılan dışsallık çalışmaları, kümelenmenin dışsallık etkilerine dair yapılan çalışmalar ve kalkınmaya dair yapılan dışsallık çalışmaları şeklinde oluşan başlıklar halinde verilmiştir. Sosyal ilişkiler literatürü başlığı altında verilen çalışmalar, genel olarak sosyal ilişkilerin etkisi üzerine olan çalışmalardır. Son olarak sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışan, sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisi literatürüne yer verilmiştir. Bu başlıklar altında verilecek olan çalışmaların, uygulamalı yöntemlerinin ayırımından çok dışsallıkları ele alış biçimleri ve bulgularının ortaya koyulması şeklindedir. Çalışmaların ayrı başlıklar altında incelenmesindeki temel ayrımı çalışmaların amacı oluşturmaktadır. Yine de çalışmalara yer verilirken genel olarak her çalışma için amaç, veri seti, yöntem ve elde edilen sonuçların birlikte verilmesine özen gösterilmiştir. Bu bölümde yer alan başlıkların altında, çalışmaların ne şekilde incelendiğine değinilmektedir.

2.1.1. Yığılmaya ve Yer Seçimine Etkisine Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları

Bu başlık altında verilen çalışmalarda, genel olarak firmaların belirli bölgelerde yığılmasında ve yer seçimi kararında hangi itici güçlerin etkili olduğu ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Genelde bu itici güçlerin dışsallıklar olduğu yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

Henderson vd. (1995), ABD’de yer alan 224 metropoliten alandaki, imalat sanayilerinde ki istihdam değişikliklerini analiz etmişlerdir. Çalışmada 1970-1987 yılları

arası için istihdam değişiklikleri verisi kullanılmıştır. Çalışma iki soruya yönelmiştir. Birincisi, endüstrilerde yer alan mevcut istihdam seviyelerini belirlemede, şehrin sahip olduğu geçmiş özelliklerin etkisinin ne olduğu, ikincisi ise bilgi ve teknoloji dışsallıklarını içeren kentsel dışsallıkların ne tür sonuçları olduğuna dairdir. Sonuç olarak istihdamın geçmiş yoğunlaşmaları, üretkenliği ve gelecekteki istihdam düzeyini artıran bir ortamı teşvik ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca bu ortamda elzem olan bilgileri ve bilgi alışverişini destekleyen bir ağın oluşumunu teşvik ettiği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada yüksek teknoloji endüstriler incelenmiş ve geçmiş etkilerin endüstrilerin yer aldığı alan üzerinde önemli etkilerinin olduğu bulunmuştur. Şehrin yer aldığı önceki ortamı, endüstrinin çekiciliğini artmasında önemli olduğu kadar verimli bilgi alışverişi içinde önemli olacağını göstermektedir.

Hanson (1998), bölgesel ekonomik entegrasyon, ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin yer seçimini etkiler mi? Sorusunu tartışmaktadır. Kuzey Amerika’da serbest ticaret eğilim artışının; Meksika, Kanada ve ABD’de, mekânsal üretim organizasyonuna etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Serbest ticaret artışıyla beraber, Meksika’da vasıflı işçi ücretlerinde artış olmuş, bunun yanında imalat istihdamı da hız kazanmıştır. ABD ve Kanada’da ekonomik entegrasyon artışının endüstri konumu açısından etkileri daha zayıf olduğu belirtilmektedir. Çalışmada kapsamlı literatür taraması yerine, kavramsal konulara yönelik makalelerden yararlanılmıştır.

Puga (1999), üretim yapılarının ve gelir düzeylerindeki bölgesel farklılıkların bölgesel entegrasyon ile ilişkisini incelemiştir. Artan getiri firmaların kümelenmesi için bir eğilim oluşturmaktadır. İşçilerin yüksek reel ücretin olduğu bölgelere göç etmesinden kaynaklı da kümelenme yoğunlaşmaktadır. Ekonomik entegrasyonun artışı, kümelenmeyi beraberinde getirir mi? Ve gelirin mekânsal dağılımındaki rolünün ne olduğunu inceleyen bu makale, bu soruların cevabını işçilerin bölgeler arasında hareket edip etmediğine bağlamaktadır. Sonuç olarak işçilerin bölgeler arasında hareketli oluşunun, yığılmaya sebep olduğu ortaya konulmaktadır.

Rosental ve Strange (2001), çalışmalarında yığılma ekonomilerinin mikro temellerinin neler olduğu sorusunu ele almışlardır. Çalışmada yığılma ekonomileri belirleyicileri olan; girdi paylaşımı, işgücü piyasası havuzu, bilgi taşmaları ve doğal avantajların, fiziksel girdi ve nakliye maliyetleri üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, tüm yığılma belirleyicilerine dair kanıtlar bulunmuştur.

Ayrıca yığılma belirleyicilerinin kendine özgü özelliklerini yansıtan coğrafi örüntü ortaya çıkarılmıştır. Sonuç olarak en etkin yığılma belirleyicisi olan ve tüm coğrafi seviyelerde yığılmayı olumlu etkileyen belirleyicinin vasıflı işgücü piyasası havuzunun olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmadaki bir diğer önemli bulgu ise istihdamın, sistematik olarak daha çok yeni kurulan işyerlerinin aksine mevcut kuruluşlarda yığılmanın mikro temelleri ile ilişkili olduğudur.

Lafourcade ve Mion (2007), çalışmalarında üretim faaliyetlerinin coğrafi dağılımı üzerinde, fabrikaların büyüklüğünün etkisinin olup olmadığını araştırmaktadırlar. 3 haneli İtalya endüstrilerinin 1981-1996 panel verileri kullanılarak Doğrusal En Küçük Kareler yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada; büyük tesislerin, küçük coğrafi birimlerde yer almayı geniş mesafeye dayalı kümelerde yer almaya, emek piyasaları gibi dışsal faydalardan yararlanmak için tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tesis yeri seçiminde nakliye maliyetlerinin yoğunluğundaki farklılıklar, küçük ve büyük tesislerin farklı yer seçim kararlarını etkilediği vurgulanmaktadır.

He vd. (2008), çalışmalarında 1980-2003 yılları arasındaki endüstriyel il verilerini kullanarak Çin'deki endüstriyel dağılımı ya da coğrafi yoğunluğu sistematik olarak incelemişlerdir. Yoğunlaşmada, koruma derecesinin belirleyici olduğunun ve önemli sektörel ve zamansal farklılıklar olduğu bulunmuştur. En az korunan endüstrilerde yoğunlaşmanın giderek arttığı ve küreselleşen endüstrilerin büyük bir kısmının kıyı bölgelerinde kümelendiği ortaya çıkmıştır. Yapılan analiz içsel ölçek ekonomilerinin ve küreselleşmenin coğrafi yoğunlaşmaya katkıda bulunduğunu ancak endüstriyel yoğunlaşmayla beraber ortaya çıkan uzmanlaşmaya korumacılığın engel olduğu ortaya çıkmıştır. Karşılaştırmalı avantajlardan dolayı sanayilerin yoğunlaşma olasılığı yüksek olsa da endüstriyel yoğunlaşmanın dışsal ölçek ekonomileri tarafından desteklendiğine dair kanıt bulunamamıştır. Endüstri içi bağlantılar, endüstriler arası bağlantılardan ziyade yoğunlaşmanın aksine mekânsal dağılımı teşvik etmiştir.

Takeda vd. (2008), bir endüstriyel bölgede organizasyonlar arası yoğun bir ağın varlığı, etkili kaynak transferini ve bölgesel öğrenmeyi artırmak için bölgesel bir inovasyon sistemi içinde kilit bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı, kuruluşların fiziksel yakınlığını ve ağ yapısını anlamının önemini belirtmektedirler. Çalışmalarında Japonya'da yer alan Yamagata şehrinin endüstriyel yapısını belirlemek için bir vaka çalışması yapmışlardır. Araştırmalarında, firmaların coğrafi dağılımına bakılmış ve firmaların

demiryolları boyunca yığıldıkları tespit edilmiştir. Bu durum ulaşım altyapılarının endüstriyel konum açısından belirleyici olduğunu göstermektedir. Araştırmada ayrıca, firmalar arası ağın modüler yapısı analiz edilmiştir. Sonuçlar; firmalar arası ağ içinde stratejik seçimlerini yansıtan ve farklı roller oynayan merkez firmalarının, farklı bir türde ağ oluşturduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca sonuçlar; firma alanlarının altyapılara ek olarak merkez firmaların modüldeki konumundan etkilendiğini ve firmaların yakın alandakilerle işlem yapma eğiliminin olduğu da ortaya çıkmıştır.

Literatürde daha çok yığılmanın sonucunda ortaya çıkan dışsallıklar incelenirken Ekinci (2013), çalışmasında yığılmayı etkileyen faktörlere odaklanmıştır. Çalışmada 1990-2009 yılları arasını kapsayan ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)’na göre Düzey-2 şeklinde, yığılmaya etki eden faktörlerin tespiti amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada panel veri analizi kullanılarak “Coğrafya ve Politika Modeli” ve “Ekonomi Modeli” oluşturulmuştur. Çalışmanın sonucunda imalat sanayinde istihdam yoğunlaşmasının piyasa potansiyeline bağlı olarak arttığı bulunmuştur.

Dertli (2020), çalışmasında teknolojik altyapı ve bilgi dışsallıkları gibi dışsallıklardan ve iş birliğinden faydalanmak için benzer nitelikte faaliyet gösteren firmaların bir araya geldiğini belirtmektedir. Bundan dolayı çalışmada TR63 bölgesinde bulunan organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren firmaların kümelenme eğilimleri incelenmektedir. TR63 Bölgesinde bulunan (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) üç ilin organize sanayi bölgelerinde faaliyet gerçekleştiren 140 firmaya anket çalışması uygulanmıştır. Toplanan veriler tanımlayıcı istatistikler, çapraz tablolar ve ki kare analizleri, SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Programı) kullanılarak analiz edilmiştir. Organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren firmaların kümelenme potansiyeli taşıdığı görülmüştür. Ayrıca dikey kümelenme ilişkilerinin varlığı tespit edilmiştir.

Belli bölgeleri cazip hale getiren, firmaların belli bölgeleri tercih etmesini sağlayan yani yığılmayı ve yer seçimini etkileyen faktörlerin ortaya koyulmasını amaç edinen bu çalışmaların yanında yığılmaya neden olan daha çok faktöre ulaşmak adına Tablo 4’te bu konudaki başka çalışmalara da yer verilmektedir.

Tablo 4

Yığılmaya ve Yer Seçimine Etkisine Dair Yapılan Diğer Dışsallık Çalışmaları

Yazar(lar)/ yıl	Amaç	Yöntem	Sonuç
Demirdöğen (1993)	Çalışmasında Organize Sanayi bölgelerinin değerlendirmesini yaparken yer seçimi bakımından firmaların kuruluş aşamasında Organize Sanayi Bölgelerinin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Organize Sanayi Bölgelerine alternatif olan kuruluş yerleri ile karşılaştırma yapılmıştır. Organize Sanayi Bölgelerini başarıya götüren özgün niteliklerin ortaya çıkarılması, çalışmanın önemini artırmaktadır.	Çalışmada veri toplama tekniği olarak anket uygulanmıştır. Araştırmanın ana kütlesini oluşturan Erzurum OSB’nde bulunan 28 firmada anket uygulanmış ancak 18 firma anket formlarını sonuçlandırmıştır. Cevaplama oranı %64 olarak ortaya çıkmıştır. Anket Tekniği ile toplanan veriler kodlanarak bilgisayar ortamında STATGRAF programı ile analiz edilmiştir.	Altyapı, maliyet, lojistik ve teşvik edici faktörler başlıkları altında toplanan enerji, ilave tesis kurulumu için yer, su ve devlet teşviklerinin kuruluş yeri seçiminde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da kuruluş yeri seçiminde önemli varsayılan; ham maddeye yakınlık, işgücü ve eğlence olanaklarının varlığının, aslında etkili faktörler olmadığı bu çalışmada ortaya çıkmıştır. Organize Sanayi Bölgelerinde faaliyet gösteren firmaların, fiziki standartları çalışma standartlarından çok daha önemsedikleri tespit edilmiştir. Son olarak Organize Sanayi Bölgelerinin kuruldukları yerleri geliştireceği düşüncesi sanayicilerin tamamı tarafından desteklenmiştir.
Maurel ve Sedillot (1999)	Coğrafi yoğunlaşmanın ampirik araştırmasını Fransız sanayilerinde yapmaktadırlar.	Çalışmada; geliştirilen bir coğrafi yoğunlaşma indeksi kullanılmıştır.	Bazı yüksek teknoloji endüstrilerinin oldukça yerleşmiş olduğu ve bu durumda bilgi yayılmalarının yüksek teknoloji endüstrileri için oldukça önemli olduğu görüşü desteklenmektedir. Firmaların yer seçiminde karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada; yüksek teknoloji endüstrileri için önemli sayılabilecek kentleşme dışsallıklarına dair çok bir şey söylenemese de yığılma etkilerinin sektörel gruplandırmaya dayalı olarak farklı endüstriler arasında olabileceği gösterilmiştir.
Akgüngör ve Falcıoğlu (2005)	Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne ekonomik entegrasyonu sürecinde, Türkiye imalat endüstrisinde; yığılmaya dair yapılan çalışmaların bulgularını tamamlamak ve yoğunlaşmanın itici güçlerini ortaya çıkarmak için zaman içinde yoğunlaşma ve uzmanlaşma modellerinin değişip değişmediğini araştırmaktadırlar.	İBBS 2 bölgeleri 2 haneli düzeyde 1992-2001 yılları için GINI indeksi ile ölçülmüştür. Çalışmada; regresyon modeli tahmininde GINI yoğunlaşma indeksi bağımlı değişken olurken sektörlerin özellikleri ise bağımsız değişken olmuştur.	Bölgesel uzmanlaşma eğiliminin Türkiye imalat endüstrisinde görülmesi araştırmanın en önemli bulgusudur. Ancak Türk imalat endüstrisinde sanayi yoğunlaşmasının 1992-2001 yılları arasında arttığına dair kanıta rastlanmamıştır. İmalat sektöründe firmalar arasındaki ileri ve geri bağlantıların varlığı, Türkiye’nin ekonomik coğrafyası için belirleyici olduğu belirtilmiştir. Firmalar arasında önemli bağlantıların ve ölçek ekonomilerinin olduğu bölgelerde, firmaların kümelenme eğiliminde olduğu ortaya konulmuştur. Son olarak; ağ oluşumunun, firmalar arası bağlantıların ve tedarikçilere yakın olmanın, ekonomik faaliyetin kümelenmesi için önemli olduğu saptanmıştır.

Tablo 4 (Devamı)

Yazar(lar)/ yıl	Amaç	Yöntem	Sonuç
Kaygalak (2011)	Çalışmada; Türkiye’de kümelenmeye kaynaklık eden süreçler sorgulanmakta, ayrıca kümelenme ve ağ ekonomisine eklemlenme sürecine, düşük kent ekonomilerinin avantajlarının olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Uşak kenti çalışma alanı seçilerek, yeni sanayi merkezlerinin çevrelerine etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.	Farklı araştırmacıların yaptıkları çalışmalar ve ulusal kuruluş ile yerel kuruluşlardan toplanan ikincil veriler kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından saha çalışması yapılmış ve anket tekniği uygulanmıştır. Anket tekniği ile toplanan veriler frekans analizi ve tanımlayıcı analizleri SPSS programı aracılığı ile düzenlenmiş olup böylece tablo ve şekiller oluşturulmuştur. Aralarında bağlantı ve iş birliği bulunan firmaların bilgisi, simetrik matris haline dönüştürülmüş ve bu matris UCINE ve PAJEK yazılımlarıyla analiz edilmiştir.	Teknolojik açıdan dar bir uzmanlaşmanın varlığından bahsedilebilmekte ve benzer bir teknolojik altyapının kullanıldığı saptanmaktadır. Kümelenmenin evriminin ise içsel dinamiklerden çok dışsal faktörlere bağımlı olduğu anlaşılmıştır. Uşak kenti, Denizli kent ekonomisiyle yüksek ilişki içinde ve bu ilişki ve üretim örgütlenmesi bölgesel düzeye ulaşma eğiliminde olmaktadır. Endüstriyel çeşitlilik açısından olumlu bir beklentinin olduğu ve kent ekonomisinin zenginleşeceği öngörülmektedir. Ancak kentlerdeki kümelenmelerde oluşacak büyüme ve gelişmelerin orta ve büyük ölçekli firmaların yararına olacağı beklentisi söz konusudur.
Türko (2013)	Çalışmasında; Marshall’ın endüstriyel bölge modelini, dışsal ölçek ekonomileri ve iş birliği nitelikleri bakımından araştırmaktadır. Çalışmada Türkiye’de bulunan ayakkabı endüstrisinin incelenmesiyle beraber endüstriyel bölgelerin nitelikleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.	Saha araştırması üzerine inşa edilen araştırma; üç ilde bulunan endüstriyel bölgelerdeki ayakkabı üreten firmalarda yapılmıştır. Araştırmada veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket ile elde edilen veriler SPSS programına aktararak analiz edilmiştir.	Türkiye’nin ortalama ithal fiyatlarının düşük olduğu ve katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesiyle Avrupa pazarında uygun şartlar bulabileceği düşünülmektedir. Kaçak ve kayıt dışı istihdamın Türkiye ayakkabı endüstrisinde yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Kapasite kullanım oranlarının endüstrilerde düşük seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. Endüstride faaliyet gösteren firmaların devlet teşviklerinden çok az faydalandıkları da ortaya koyulmuştur. İnternet kullanımının saha araştırması kapsamında yer alan firmalarda teknik yenilik kaynağı olarak çok yüksek seviyede kullanıldığı da saptanmıştır. Firmalar; bilgi üreten devlet kurumları olan, TÜBİTAK, Meslek Okulları, KOSGEB, Meslek Örgütleri ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarıyla ilişkileri İtalya ve Çin’deki Örneklerinin çok gerisinde kaldığı ortaya çıkmıştır.
Kent (2015)	Türk imalat sanayiinin 2003-2008 dönemi için, yığılma örüntüsünü ölçerek ortaya koymayı amaçlamaktadır.	2003-2008 dönemi için TÜİK’ten elde edilen mikro verilerden faydalanılmıştır. Yığılmanın ölçülmesinde, literatürde önerilen bir tür yığılma endeksi kullanılmıştır.	Gelişmiş ülkelere oranla Türk imalat sanayiinin ortalamanın üzerinde yığılma gerçekleştirdiği görülmüştür. Bunun yanında düşük teknoloji endüstrilerin yığılma düzeyi daha fazla çıkmıştır. Son olarak, dışsallıklar açısından da önem taşıyan nakliye maliyetlerinin endüstri yığılması açısından yadsınamaz bir öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yığılmaya ve yer seçimine etkisine dair yapılan dışsallık çalışmaları yığılmaya neden olan faktörlere odaklanmaktadır. Bu faktörlerin genellikle dışsallıklar olduğu görülmektedir. Firmaların yer seçimine ve yığılmasına; Alfred Marshall'ında bahsettiği bilgi yayılmalarının, işgücü havuzunun ve endüstriyel girdi kolaylığı gibi dışsallıkların yanında ulaşım altyapısı ve nakliye maliyetlerinin, piyasa potansiyelinin, ileri ve geri bağlantıların ve devlet teşviklerinin de etkileri olduğu yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bunlardan başka ayrıca çalışmalardan; He vd. (2008), içsel ölçek ekonomilerinin ve küreselleşmenin coğrafi yoğunlaşmaya neden olduğunu ortaya koymaktadırlar. Maurel ve Sedillot (1999) ve Kent (2015), çalışmalarında endüstri yapısının yığılmayı etkilediğini belirtmektedirler. Demirdöğen (1993), yer seçiminde önemli sayılan ham maddeye yakınlık, işgücü ve eğlence olanaklarının varlığının aslında etkili olmadığını belirtmektedir. Takeda vd. (2008), merkez firmalarının oluşturduğu ağdan dolayı konum açısından etkili olduğunu belirtmektedirler. Lafourcade ve Mion (2007), tesis büyüklüğünün ve coğrafi büyüklüğün yer seçimi kararlarını etkilediğini Dertli (2020), teknolojik altyapı ve bilgi dışsallıkları gibi dışsallıklardan ve iş birliğinden faydalanmak için benzer nitelikte faaliyet gösteren firmaların bir araya geldiğini, ortaya koymaktadırlar.

2.1.2. Yığılma Türleri ve Bilgi Dışsallıklarına Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları

Marshall'a kadar götürülen endüstrilerin yerleşmesini, dışsallıkların bir ayağı olan, ortaya çıkan bir yeniliğin ya da bilginin maliyetlere katlanılmadan bilgi yayılmaları şeklinde elde edilmesi yani bilgi dışsallıkları oluşturur (Krugman, 1991: 484). 1940'lardaki ve 1950'lerdeki ekonomistler, Marshall'ın dışsallıklar söyleminden ayrı olarak dışsallıkları teknolojik ve parasal dışsallıklar olarak net bir ayırma tabi tutmuşlardır (Krugman, 1998: 50). Dinamik dışsallık niteliği taşıyan bilgi dışsallıkları genel manada teknolojik dışsallık kapsamına alınmaktadır (Kıymalıoğlu ve Ayoğlu, 2006: 200). Bilgi dışsallıklarının ne şekilde ele alındığına dair bu kısa bilginin ardından bilginin ne şekilde yayıldığını ortaya koymaya çalışan çalışmalar, bilginin aynı endüstride faaliyet gösteren firmaların yığılmasıyla mı? Yani uzmanlaşmaya dayalı MAR dışsallıklarının mı? Endüstriler arası bilgi alışverişinin desteklendiği Jacobs dışsallıklarının mı? Yoksa bir taraftan MAR teorisinin uzmanlaşmasını diğer taraftan Jacobs'un çeşitlilik teorisini birlikte ele alan Porter dışsallıklarının mı? Firmalar açısından etkili olduğunu ele almaktadırlar. Dışsallık teorilerine ve dışsallık ile ilgili ampirik literatüre bakıldığında, MAR ve Jacobs dışsallıklarının birbirine zıt olduğu ve bu iki dışsallık türünün bir arada bulunmalarının mümkün olmadığını ortaya

koyan çalışmaların yanında aksine iki dışsallık türünün bir arada bulunmalarının mümkün olduğunu ortaya koyan çalışmalarda mevcuttur.¹¹ Literatür bölümünün bu kısmında yapılan bu çalışmalara değinilmektedir.

Glaeser vd. (1991), çalışmasında büyüme açısından dışsallıkların önemini vurgulamaktadır. Çalışmada, ABD'nin çeşitli eyaletlerinde yer alan şehirlerde bulunan 170 endüstrinin 1956-1987 yılları arasındaki veri setinden yararlanılarak; MAR, Porter ve Jacobs'un ekonomik büyüme teorileri panel veri analizi yöntemi ile test edilmiştir. Test sonucunda, yerel rekabetin ve kentsel çeşitliliğin pozitif etkilerine rastlanmakta ancak uzmanlaşmaya dair önemli bir bulguya rastlanmamıştır. Çalışmadaki bulgular; Jacobs'un, bilgi yayılmalarının endüstriler arasında gerçekleşeceği şeklindeki teorisiyle uyumluyken bilgi yayılmalarının endüstri içi uzmanlaşmaya dayalı gerçekleşeceğini savunan MAR teorisiyle uyumlu değildir. Bilgi yayılmalarının endüstriler arasında gerçekleşeceği yönündeki bulgudan ve rekabetin olumlu etkisinden dolayı Porter teorisine dair karışık sonuçlara ulaşılmıştır.

Henderson (1994), dinamik ve statik dışsallıkların rolünü incelemekle birlikte, MAR ve Jacobs dışsallıklarının rolünü de araştırmaktadır. Araştırmada il istihdam düzeyleri ele alınmış ve farklı iki haneli imalat endüstrisindeki 1977-1987 dönemini kapsayan 11 yıllık panel veri seti kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, etkili bir endüstriyel atmosfer için önemli nedenlerin olduğu anlaşılmıştır. Bulgulara göre, uzmanlaşmanın çok önemli olduğu, çeşitliliğin ise öneminin daha az olduğu ortaya koyulmuştur. Sanayi faaliyetlerinin artan yoğunlaşması yani uzmanlaşması, istihdam düzeyini; 5-6 yıl gibi bir süre sonra etkilediği, çeşitliliğin ise 6 yıl sonrasında istihdam düzeyini etkilediği sonucu çıkmıştır. Belirtilen bu yıllar, piyasa ölçeği veya talep değişkenlerine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

Combes (2000), çalışmasında 1984-1993 istihdam artışını, yerel ekonomik yapının; yani rekabet, yerel sektörel uzmanlaşma ve çeşitlilik, ortalama fabrika büyüklüğü ve toplam istihdam yoğunluğunun nasıl etkilediğini test etmiştir. Bu çalışmasına Fransa'da bulunan 52 sanayi sektörü ve 42 hizmet sektörünü dahil etmiştir. Çalışmada, genelleştirilmiş bir Tobit

¹¹ MAR ve Jacobs dışsallıklarının bir arada olumlu etkilerinin görüldüğünü ortaya koyan çalışmalardan biri Paci ve Usai (1999), çalışmasıdır. Çalışmaya bilgi yayılmalarına dair yapılan dışsallık çalışmaları kısmında değinilmiştir. Çalışma bilgi dışsallıklarına dair bulgular ortaya koysa da terminolojik olarak bilgi yayılmalarından bahsedilmektedir.

metodolojisi kullanılmıştır. Sanayi ve hizmetlerde yerel ekonomik yapının etkisinin farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Rekabetin, yerel toplam istihdam yoğunluğunun ve fabrika büyüklüğünün sanayi sektörlerinde yerel büyümeyi her zaman azalttığı bulunmuştur. Endüstri sektörlerinin büyümesi üzerinde, sektörel uzmanlaşma ve çeşitliliğin olumsuz etkisinin olduğu ancak birkaç sektörün büyümesini de arttırdığı belirtilmiştir. Hizmet sektörlerinde ise her zaman olumsuz uzmanlaşma etkilerinin görüldüğü bunun yanında çeşitlilik etkilerinin ise her zaman olumlu olduğu ortaya çıkmıştır. Bazı sektörler için istisnalar olsa da tesis büyüklüğü ve rekabetin olumsuz, yoğunluğun ise olumlu etkisinin olduğu gözlenmiştir.

Dekle (2002), çalışmasında dinamik dışsallıkların etkisini, Japonya’da 9 farklı tek haneli endüstrilerin 1975-1995 yılları için istihdam büyüme oranları veri alınarak panel veri analizi yöntemi ile bölgesel düzeyde, Toplam Faktör Verimliliği (TFP) büyümesinin doğrudan ölçümlerini kullanarak tahmin etmiştir. Çalışmada dinamik dışsallıkların imalat sanayi için (bu konudaki çoğu çalışmanın aksine) mevcut olmadığını ancak finans, hizmetler ve toptan ve perakende ticaret sektörleri için mevcut olduğu bulunmuştur.

Batisse (2002), çalışmasında uzmanlaşma, çeşitlilik ve rekabet ile ölçülen yerel ekonomik yapının, Çin eyaletlerinin 1988-1994 büyümesini etkileyip etkilemediğini incelemektedir. Çalışmada 29 ildeki 30 endüstriden yararlanarak, panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analiz sonucunda, yerel büyüme üzerinde rekabet ve çeşitliliğin, yani Porter ve Jacobs dışsallıklarının büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ancak uzmanlaşmanın yani MAR dışsallıklarının büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olduğu görülmüştür.

Henderson (2003), çalışmasında 1993-1992 verilerini kullanarak 317 metropoliten bölgesinde bulunan 742 bölge için 9 temel 3 haneli endüstri düzeyinde, panel veri analizi yöntemi ile şu sonuçlara ulaşmıştır; Jacobs dışsallıklarının hiçbir endüstride mevcut olmadığı ve MAR dışsallıklarının ise yüksek teknoloji endüstrilerinde önemli derecede mevcut olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Almeida (2005), çalışmasında imalat sektörlerinin teknolojik büyümesini; rekabet, çeşitlilik ve yerel sektör uzmanlığı ile tahmin edilen yerel ekonomik yapının nasıl etkilediğini test etmektedir. 1985-1994 yılları arası 275 Portekiz bölgesi verilerini Kesit Veri Analizi yöntemi ile tahmin etmektedir. Çalışma sonucunda; Portekiz bölgesel imalat sanayi endüstrilerinin çoğunda bölgesel üretkenliğe, MAR dışsallıklarının katkı sağladığına

dair kanıt bulunurken Jacobs ve Porter dışsallıklarının bölgesel üretkenliğe katkı sağladığına dair kanıt bulunmamıştır.

Blien ve Suedekum (2005), çalışmalarında Almanya’da 1993 ve 2001 yılları arasındaki MAR ve Jacobs dışsallıklarının yerel istihdam büyümesi üzerindeki etkisini analiz etmektedirler. Çalışmada, 10 hizmet ve 15 imalat endüstrisi için ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile MAR dışsallıklarının sadece hizmetler sektörü için geçerli olduğu ancak Jacobs dışsallıklarının ise hem hizmetler sektörü için hem de imalat sektörü için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Van Soest vd. (2006), çalışmalarında bir konumdaki yığılma ekonomilerinin diğer konumlardaki büyümeye katkısının ne ölçüde olduğunu tahmin etmektedirler. Hollanda’nın en yoğun nüfuslu eyaleti olan Güney Hollanda’nın posta koduna dayalı 6 endüstrisinin 1988-1997 verileri kullanılarak mekânsal panel veri modeli yöntemi ile iki ana sonuca ulaşılmıştır. İlki, büyüme üzerinde yığılma ekonomilerinin katkısının pozitif olduğu yönündeki bulgudur. İkinci ana bulgu ise yığılma ekonomilerinin yüksek derecede yerleştiği yönündedir. Sonuç olarak büyümenin yığınlaşma ekonomilerinden pozitif etkilendiği ve sürekli olarak hem yeni kuruluş oluşumunun hem de istihdam büyümesinin endüstriyel çeşitlilik sonucunda teşvik edildiği sonucuna varılmıştır. Yerel rekabetin istihdamı artırdığı bulgusu hem mevcut hem de yeni firmalar açısından geçerlidir. Yerel uzmanlaşmanın ise firmaların istihdam artışı açısından zayıf etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Diğer önemli bir bulgu da yığılma ekonomilerinin coğrafi açıdan küçük ölçeklerde dahi iyi işleyeceği yönündeki bulgudur.

Lim (2007), çalışmasında bölgesel ekonomik büyüme ile bilgi dışsallıkları arasındaki ilişkinin ne ölçüde olduğunu metropol alanlardaki yüksek teknoloji endüstrilerinde araştırmaktadır. Çalışmada, ekonomik yakınsama modeline metropoliten büyüme modeli dahil edilerek literatüre katkıda bulunulmuştur. 1990-1999 yılları arası 313 ABD metropol bölgesinin verileri kullanılarak mekânsal panel veri analizi yöntemi ile şu sonuçlara ulaşılmıştır; yüksek teknoloji endüstrilerinde, yerel rekabet ve çeşitliliğin metropoliten ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğuna dair kanıtlara rastlanmamıştır. Uzmanlaşmanın ise bölgesel ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu kanıtlanmıştır. Yani yüksek teknoloji endüstrilerinde Porter ve Jacobs dışsallıklarının bölgesel ekonomik büyümeye etki etmediği ortaya koyulmakta ancak MAR dışsallıklarının bölgesel ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğuna dair kanıtlara ulaşılmaktadır.

Literatürde dışsallık teorileri ile ilgili ampirik çalışmalarda hangi tür dışsallıkların bağımlı değişken¹² üzerinde etkili olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Ayrıca örneğin ekonomik büyüme bağımlı değişkeni üzerinde yığılma ekonomilerinin etkisi; tarih, ülke ve sektör seçimine göre farklılıklar göstermektedir (Baykul ve Maden, 2020). Bundan başka araştırmacılar farklı yöntemlerle dışsallıkların türünü ve etkisini saptamaya çalışmaktadırlar. Beaudry ve Schiffauerova (2009), çalışmasında tamda bu konuya yönelmektedirler. Çalışmalarında Marshall veya Jacobs teorilerinin bölgelerin ekonomik performansı üzerindeki etkilerine dair ampirik kanıtlar sunan çalışmaların sonuçlarını özetleyerek benzerlik ve farklılıklarına odaklanmaktadırlar. Çalışmada; ülkeler, endüstriler veya zaman dilimlerinin yığılma güçlerinde farklılık oluşturmalarına değil, çalışmalarda kullanılan ölçüm ve yöntem konularının yapılan ampirik dışsallık çalışmalarının sonucuna etki ettiği savunulmaktadır. Ayrıca çeşitlilik, uzmanlaşma ve performans ölçütleri seçiminin yanında coğrafi ve endüstriyel kümelenme seviyeleri de konunun çözüme kavuşturulmasındaki eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır.

Zheng (2010), çalışmasında dinamik dışsallıkların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Çalışmada, Tokyo metropoliten bölgesinin tek haneli endüstrileri için 1975-2003 zaman serisi verileri kullanılarak eşbütünleşme analizi yöntemi ile şu sonuçlara ulaşılmıştır; ulaşım ağları aracılığıyla tüm kümelenmiş alandan kaynaklanan bilgi yayılmalarını belirtmek için yeni bir dinamik dışsallık türü olarak önerilen ağ dinamik dışsallıklarının çalışmada; imalat, finans toptan ve perakende ticaret alanlarında TFP ile eşbütünleşik ilişkilere sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca MAR dinamik dışsallıklarının tahmin için belirlenen endüstrilerin çoğunun TFP'sine katkıda bulunduğu saptanmış, bunun yanında endüstriyel üretimin çeşitliliği yani dinamik Jacobs dışsallıklarının ise yalnızca hizmetler sektörünün TFP'sine katkıda bulunduğu ortaya koyulmuştur. Son olarak rekabet ile temsil edilen Porter dinamik dışsallıklarının, tahmin için seçilen endüstrilerin TFP'sini etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Türkcan (2012), çalışmasında yüksek teknoloji endüstrilerde ortaya çıkan statik ve dinamik bilgi dışsallıklarının türlerini belirlemek ve ortaya çıkan bu dışsallıkların bölgesel büyüme ve gelişme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Çalışmada yığılma ekonomileri ve bilgi dışsallıklarına dair literatür analizi yapılmıştır. Ağyapı ilişkileri ve bilgi dışsallıklarının ilişkisini ortaya koymak için teorik çözümlemenin yanında anket uygulaması da yapılmıştır.

¹² Bağımlı değişken genelde yenilik, büyüme ya da verimlilikteki artış şeklinde olmaktadır.

Son olarak 1989-2001 yılları arasını kapsayan imalat sanayi verileri, İBBS Düzey 2'ye göre toplanmıştır. 2002-2008 yılları için ise İBBS Düzey 2'ye göre Avrupa Birliği'nde Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması Revizyon (NACE Rev)'1.1 sınıflandırmasında yayınlanan imalat sanayi verileri kullanılmıştır. Toplanan veriler mekânsal ekonomik yöntemler ile değerlendirilmiştir. Yapılan analizlerin neticesinde, bilgi dışsallıklarının ağyapı ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkabileceği ve bölgesel ekonomik büyümeye, dinamik bilgi dışsallıklarının olumlu etki ettiği tespit edilmiştir. Türkiye'de 1989-2008 döneminde orta-yüksek ve yüksek teknoloji endüstrilerde ortaya çıkan bilgi dışsallıklarının bölgesel ekonomiye etkisi saptanmıştır.

Daştan vd. (2015), literatürde dışsallıkların genel olarak bölgesel açıdan incelendiğini belirtmektedirler. Buna karşın çalışmalarında genel literatürün aksine sektörel açıdan dışsallıkların ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Uluslararası Sanayi Sınıflandırması NACE Rev.2'ye göre düzenlenen çalışmada 20 imalat sanayi alt sektörü ele alınmıştır. Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi ile değişkenler tahmin edilmiştir. Modelde yer alan MAR, Jacobs ve Porter bilgi dışsallıkları ile yenilikçi yoğunluk indeksi değişkenleri araştırmacılar tarafından hesaplanmıştır. Çalışmada yapılan kısa dönemli zaman serisi analizi sonucunda; 9 sektör için MAR bilgi dışsallıkları, 4 imalat sanayi alt sektörü için Porter bilgi dışsallıkları, 7 sektör için ise Jacobs bilgi dışsallıkları %5 ila %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Çalışmada yapılan panel veri analizine göre ise; MAR bilgi dışsallıkları, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Jacobs bilgi dışsallıkları ise, %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Çalışmada yer alan yenilikçi yoğunluk indeksi ve Porter bilgi dışsallıkları değişkenleri, istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Bölgelerde hangi dışsallık türlerinin etkili olduğunu tespit eden ve birbirinden farklı sonuçlar elde eden birçok çalışma mevcuttur. Yukarıda verilen çalışmaların yanında Tablo 5'te bu konudaki diğer çalışmalara yer verilmektedir.

Tablo 5**Yığılma Türleri ve Bilgi Dışsallıklarına Dair Yapılan Diğer Dışsallık Çalışmaları**

Yazar(lar)/ yıl	Amaç	Yöntem	Sonuç
De Lucio vd. (1996)	Statik ve dinamik dışsallıklarının, İspanya eyaletlerinde endüstri konumunu veya büyümeyi teşvik etmedeki rolünü araştırmaktadır.	Ampirik analiz için 1978'den 1992'ye kadar olan dönem için 30 imalat sanayi sektörünün anket verilerinden yararlanılarak, Panel Veri Analizi yöntemi ile sonuçlara ulaşılmıştır.	Jacobs ve Porter dışsallıklarının etkisi kanıtlanmış ancak uzmanlaşma ekonomileri olan MAR dışsallıklarına dair kanıt bulunamamıştır.
Doğan (2001)	Yığılma ekonomileri ile verimlilik arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.	Çalışmada veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan üretim ve sanayi anketlerinden oluşmaktadır. Çalışmada kesit veriler kullanılmıştır. Yığılma ekonomisi fonksiyonu ve CES ile Translog üretim fonksiyonlarından yararlanılmıştır.	1985'e ait Türk imalat sanayi verilerinin analizi sonucunda; kentleşme ekonomilerinin gıda ve tekstil sanayilerinde, yerelleşme ekonomilerinin ise mobilya sanayi ve orman ürünlerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.
De Lucio vd. (2002)	Dinamik dışsallıkların İspanya bölgelerinde endüstriyel büyümeye katkısını incelemektedir. Çalışmada dinamik dışsallıkların türü, yani Jacobs dışsallıklarının mı yoksa MAR dışsallıklarının mı ortaya çıktığı tespit edilmeye çalışılmıştır.	Ampirik analiz için 1978'den 1992'ye kadar olan dönem için 26 imalat sanayi sektörünün anket verilerinden yararlanılarak, Panel Veri Analizi yöntemi ile sonuçlara ulaşılmıştır.	Uzmanlaşmanın yani MAR dışsallıklarının verimlilik artışını negatif yönde etkilediği ortaya çıkmış olsa da uzmanlaşmanın belli bir seviyeye gelmesiyle bilgi paylaşımı yoluyla etkisinin pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak rekabet yani Porter dışsallıklarının ve çeşitlilik yani Jacobs dışsallıklarının varlığını gösteren kanıtlara ulaşılamamıştır.
Deidda vd. (2002)	Makalenin temel amacı; imalat ve hizmet sektörlerinde, yerel büyümenin belirleyici bir potansiyel kümenin etkilerini değerlendirmektedir.	1991-1996 dönemi için İtalya bölgelerindeki 34 sektör verisi kullanılmıştır. Çalışmada panel veri analizi yöntemi uygulanmıştır.	Yerel sanayinin büyümesindeki en önemli belirleyicinin Jacobs dışsallıklarının olduğu saptanmıştır. İşgücü dinamikleri üzerinde yerel endüstri düzeyinde; turizm sektörü dışındaki sektörlerde, uzmanlaşmanın getirdiği yani Marshall dışsallıklarının olumsuz etkisine rastlanmıştır. Ayrıca sosyal sermaye ve ağ dışsallıklarının yerel büyümeye katkıda bulunduğu belirtilmektedir.
Van Soest vd. (2002)	İstihdam artışı üzerinde yığılma ekonomilerinin belirleyiciliğini ve yığılma ekonomilerinin başka bölgelerdeki istihdam artışını destekleyip desteklemediğini ampirik olarak test etmektedirler.	Çalışmada; yıllık olarak yapılan anket verilerinden yararlanarak, 1997 yılı için mekânsal kesit veri analizi yöntemi uygulanmıştır.	Coğrafi kümelenme düzeylerinde yerel rekabetin ve endüstriyel çeşitliliğin büyümeyi teşvik ettiği, uzmanlaşmanın ise böyle bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 5 (Devamı)

Yazar(lar)/ yıl	Amaç	Yöntem	Sonuç
Mukkala (2004)	Bölgesel verimlilik ile yığılma ekonomileri arasındaki ilişkiyi Finlandiya imalat sektöründe incelemektedir. İnceleme yapılırken yerleşme ve kentleşme ekonomilerinin etkileri arasında ayırım yapılmıştır.	83 İBBS 4 düzeyindeki bölgelerde, 1995 ve 1999 yıllarındaki imalat alt sektörlerinde, üretim fonksiyonu yöntemi uygulanmıştır.	Bölgesel üretkenliğe, çeşitlendirmeden yani Jacobs dışsallıklarından çok bölgesel uzmanlaşmanın yani Marshallyan dışsallıklarının etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.
Kıymalıoğlu (2005)	Belirli mekanlarda yığılan ekonomilerin, ekonomik coğrafya bakımından Türkiye’de illere göre yığılma türlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Yığılma ekonomilerinin tahmin edilmesine yönelik statik ve dinamik yığılma ekonomilerinin belirleyiciliğini ampirik olarak ortaya koymaktadır.	1985-2000 yılları arasını kapsayan Ulusal Sanayi Sınıflaması Revize 2’ ye göre illerin imalat sanayileri düzenlenmiş ve panel veri seti kullanılarak dinamik panel veri tahmin teknikleri ile sonuçlar tahmin edilmiştir.	Özellikle gelişmekte olan bazı illerde yerleşme ekonomileri tespit edilmişken, bazı illerin ise kentleşme ekonomilerinden yararlandıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca hem kentleşme hem de yerleşme ekonomilerinin tespit edildiği illerde bulunmuştur. Çalışmada MAR dışsallıkları ve Porter dışsallıklarının varlığı kanıtlanmıştır. Ancak Jacobs dışsallıklarına dair kanıt bulunamamıştır. Son olarak, ihracat değerlerinin analize katılmasıyla Jacobs dışsallıklarına dair kanıtlar bulunabileceği belirtilmektedir.
Kıymalıoğlu ve Ayoğlu (2006)	İmalat sanayi alt sektörlerinde hangi yığılma ekonomisi türlerinin belirleyici olduğunu, istihdam büyümesindeki artış ile ortaya koymak amaçlanmaktadır.	ISIC Rev. 2’ye göre düzenlenmiş, 1985-2000 dönemini kapsayan panel veri seti kullanılmış ve dinamik panel veri tahmin teknikleri ile analiz edilmiştir.	Çeşitliliğin Türkiye imalat sanayi alt sektöründe yığılmayı desteklediğine dair kanıt bulunamamıştır. Uzmanlaşmanın ise emek yoğun ve piyasaya dönük üretim gerçekleştiren sektörlerde belirleyici olduğu bulunmuştur. Sektör bazında, Porter ve Jacobs dışsallıklarının etkisi bulunmadığı anlaşılmıştır. Çalışmaya göre, Türk imalat sanayinde yığılmanın temel belirleyici faktörü olarak uzmanlaşma olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca çalışmada yerleşme ekonomileri ve MAR dışsallıklarının Türk imalat sanayiinde belirleyici olduğu saptanmıştır.

Tablo 5 (Devamı)

Yazar(lar)/ yıl	Amaç	Yöntem	Sonuç
Frenken vd. (2007)	Bölgesel ekonomik büyüme üzerindeki çeşitlilik etkilerini analiz etmektedirler. Çalışmada çeşitlilik; ilişkili yani sektörler içindeki çeşitlilik ve ilişkisiz yani sektörler arasındaki çeşitlilik şeklinde ayrılarak analiz yapılmıştır. Çalışmada sadece çeşitliliğin değil ayrıca yerleşme ekonomilerinin ve kentleşme ekonomilerinin de etkileri dikkate alınmıştır.	1996-2002 yılları için Hollanda İBBS 3 düzeyi verileri kullanılmıştır. Çalışmada Mekânsal Panel Veri Analiz yöntemi uygulanmıştır.	Ampirik kanıtlar, Jacobs dışsallıklarını temsil eden ilişkili çeşitliliğin istihdamı artırdığını göstermektedir. Ancak çalışmada diğer yığılma ekonomilerinin önemli olmadığı sonucuna varılmıştır.
Neffke vd. (2011)	Endüstrilerin yaşam döngüsü süresince yığılma dışsallıklarının dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yani yığılmanın dışsal etkilerinin değişen işlevlerini, endüstriyel sektörlerin yaşam döngüsü içerisinde analiz etmek.	Çalışmada; 70 İsveç şehriden 12 imalat endüstrisinin 1974-2004 yılları arası verileri kullanılarak Panel Veri Analizi yöntemi ile sonuçlara ulaşılmıştır.	Çalışmada, yığılma ihtiyaçlarının farklı aşamada olan endüstrilerin yaşam döngülerine göre farklılık gösterdiği savunulmaktadır. Sonuç olarak; MAR dışsallıklarının endüstrilerin olgunluğuna bağlı olarak arttığı, aksine Jacobs dışsallıklarının ise genç endüstrilerde daha fazla etkili olduğu ve endüstri yaşı ilerledikçe Jacobs dışsallıklarının etkisinin azaldığı hatta zamanla olumsuz etkiye dönüşebildiği sonucuna ulaşılmıştır.
Filiztekin (2020)	Çalışma; Türkiye’de dinamik dışsallıkların 1980-1995 dönemi arasını kapsayan istihdam büyümesi üzerindeki etkisini araştırmaktadır.	Veriler 1980-1995 dönemi için olup beş yıllık aralıklarla Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)’nin yıllık anketlerine dayanmaktadır. Veriler Türkiye’deki tüm illeri kapsamakta ve en az on kişiyi istihdam eden firmalardan toplanmaktadır (firmalar dört haneli ISIC Rev. 2’ye göre seçilmektedir). Çalışmada panel veri analizi yapılmıştır.	Kısa vadede istihdam artışı üzerinde uzmanlaşmanın etkisinin olumsuz olduğu ancak ekstra gecikmelere müsaade edildikten sonra uzmanlaşmanın büyüme üzerindeki etkisinin olumluya döndüğü saptanmıştır. Sadece ileri teknoloji endüstrileri için çeşitliliğin olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Sektöre bağlı olarak değişen rekabet etkisinden bahsedilmiştir. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler açısından dinamik dışsallıkların önemli olduğu belirtilmekte ve gelişmiş ekonomiler için bulgular doğrulanmaktadır.
Baykul ve Maden (2020)	Yığılma dışsallıklarının büyüme üzerindeki etkileri incelenmektedir.	Türkiye’de NUTS 3 düzeyinde bölgesel ve sektörel istihdam verileri kullanılarak çoklu regresyon analizi yöntemi uygulanmıştır.	Büyüme üzerinde; MAR dışsallıklarının negatif etkisinin olduğu, Jacobs dışsallıklarının ise etkisinin olmadığı ve son olarak Porter dışsallıklarının çoğu sektörde pozitif katsayıya sahip olduğu görülmüştür.

Kıymalıoğlu ve Ayoğlu (2006: 200), bilgi dışsallıklarının dinamik nitelik taşıdığını belirtmektedirler. Bunun yanında dinamik dışsallıkları Glaeser vd. (1991), çalışmasında sınıflandırmışlardır. Sınıflandırmaya göre dinamik dışsallıklar MAR, Jacobs ve Porter dışsallıklarıdır. Literatür bölümünün bu kısmında verilen çalışmaların temelini oluşturan bu ilk çalışmada; endüstriyel bölgelerin büyümesinde hangi dışsallık türünün etkisinin olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada MAR dışsallıklarının etkisine dair kanıt bulunamazken Jacobs dışsallıklarının etkisi tespit edilmiştir. Bu kısımda verilen diğer çalışmaların bulguları şu şekildedir:

- **Olumlu MAR dışsallıklarının tespit edildiği çalışmalar**

Verilen çalışmalardan; Mukkala (2004), Almeida (2005), Kıymalıoğlu (2005), Kıymalıoğlu ve Ayoğlu (2006), Lim (2007), Zheng (2010), çalışmaları olumlu MAR dışsallıklarının tespit edildiği çalışmalardır. Olumlu MAR dışsallıklarının görüldüğü diğer çalışmalar; Henderson (2003), Çalışmasında yüksek teknoloji endüstriler için önemli derecede MAR dışsallıklarının mevcut olduğunu, Henderson (1994), çalışmasında sanayi faaliyetlerinin artan yoğunlaşması yani uzmanlaşması, istihdam düzeyini; 5-6 yıl gibi bir süre sonra etkilediğini, Doğan (2001), mobilya ve orman ürünlerinde olumlu MAR dışsallıklarının olduğunu, Blien ve Suedekum (2005), çalışmalarında hizmetler sektörü için olumlu MAR dışsallıkların olduğunu, Van Soest vd. (2006), zayıf uzmanlaşmanın tespit edildiğini, Neffke vd. (2011), endüstri olgunluğu arttıkça MAR dışsallıklarının arttığını, Daştan vd. (2015), çalışmalarında 9 sektör için olumlu MAR dışsallıklarının olduğunu, Filiztekin (2020), MAR dışsallıklarının kısa vadede olumsuz etkisinin olduğunu, ekstra gecikmelere müsaade edildikten sonra uzmanlaşmanın etkisinin olumluya döndüğünü belirtmektedirler.

- **Olumlu Jacobs dışsallıklarının tespit edildiği çalışmalar**

Glaeser vd. (1991), De Lucio vd. (1996), Batisse (2002), Van Soest vd. (2002), Deidda vd. (2002), Blien ve Suedekum (2005), Van Soest vd. (2006), Frenken vd. (2007), çalışmaları olumlu Jacobs dışsallıkları etkilerinin görüldüğü çalışmalardır. Bunlardan başka verilen çalışmalardan; Henderson (1994), çalışmasında çeşitliliğin 6 yıl sonrasında istihdam düzeyini etkilediğini, Combes (2000), Hizmet sektörü için her zaman olumlu Jacobs dışsallıklarının etkisinin olduğunu, Doğan (2001), gıda ve tekstil sektörlerinde geçerli olumlu Jacobs dışsallıklarının geçerli olduğunu, Zheng (2010), yalnızca hizmetler sektörü için geçerli olan Jacobs dışsallıkları etkisinin varlığını, Neffke vd. (2011), genç endüstrilerde

geçerli olan Jacobs dışsallıklarının varlığını, Daştan vd. (2015), 7 sektör için etkili olan Jacobs dışsallıklarının varlığını, Filiztekin (2020), ileri teknoloji endüstrileri için olumlu çeşitlilik etkisinin olduğunu, Kıymalıoğlu (2005), çalışmasında Jacobs dışsallıklarına dair kanıt bulamamıştır. Ancak ihracat değerlerinin analize katılmasıyla Jacobs dışsallıklarına dair kanıtlar bulunabileceğini, belirtmektedirler.

- **Olumlu Porter dışsallıklarının tespit edildiği çalışmalar**

De Lucio vd. (1996), Batisse (2002), Van Soest vd. (2002), Kıymalıoğlu (2005), Van Soest vd. (2006), Baykul ve Maden (2020), çalışmaları olumlu Porter dışsallıklarının etkili olduğunu ortaya koymaktadırlar. Olumlu Porter dışsallıkları etkilerinin görüldüğü diğer çalışmalardan; Glaeser vd. (1991), bilgi yayılmalarının endüstriler arasında gerçekleşeceği yönündeki bulgudan ve rekabetin olumlu etkisinden dolayı Porter teorisine dair karışık sonuçlara, Daştan vd. (2015), 4 imalat sanayi alt sektörü için etkili olan Porter dışsallıklarının varlığını, Filiztekin (2020), sektöre bağlı değişen rekabet etkisini, belirtmektedirler.

Verilen çalışmaların olumlu sonuçlarının verilmesi ve olumsuz sonuçların ayrıca değerlendirilmesinin nedeni, MAR ve Jacobs dışsallıklarının birlikte var olamayacağından kaynaklanmaktadır.¹³ Bu durumdan farklı olarak dipnot 4'te belirtildiği üzere 2 dışsallık türünün birlikte var olduğunu ortaya koyan Paci ve Usai (1999), çalışmasından başka çalışmaların olduğu, bunlardan; Henderson (1994), çalışmasının bulgularına göre MAR ve Jacobs dışsallıklarının birlikte var olduğu ancak Jacobs dışsallıklarının önemi az iken MAR dışsallıklarının çok önemli olduğu, Blien ve Suedekum (2015), çalışmasının bulgularına göre ise imalat ve hizmetler sektörlerinden sadece hizmetler sektörü için MAR ve Jacobs dışsallıklarının her ikisinin de geçerli olduğu, şeklindeki çalışmalardır.

¹³ Bu durum Porter dışsallıkları ile diğer dışsallık türleri olan MAR ve Jacobs dışsallıkları için geçerli değildir. Yani Porter dışsallıkları verilen çalışmaların bulgularından da anlaşıldığı üzere MAR ya da Jacobs dışsallıklarıyla birlikte ortaya çıkabilmektedir. Bunun nedeni Porter dışsallıklarının tamamıyla MAR ya da Jacobs dışsallıklarına ters olmamasından ileri gelmektedir. Porter teorisinin bu ara durumu; Glaeser vd. (1991), çalışmalarının Porter teorisine dair karışık sonuçlara ulaşılmasından da anlaşılmaktadır. Bununda nedeni; Glaeser vd. (1991), çalışmasının bilgi yayılmalarının endüstriler arasında gerçekleşeceği yönündeki bulgusu ve rekabetin olumlu etkisine dair bulgudan kaynaklanmaktadır. Tüm bunlardan dolayı olumsuz etkileri tespit edilen MAR ve Jacobs dışsallıklarının bulunduğu çalışmalar ayrıca belirtilmese de olumsuz ya da etkisiz Porter dışsallıklarının tespit edildiği çalışmalar ayrıca belirtilmiştir.

- **Olumsuz ya da etkisiz Porter dışsallıklarının tespit edildiği çalışmalar**

Combes (2000), De Lucio (2000), Almeida (2005), Kıymalıoğlu ve Ayoğlu (2006), Lim (2007), Zheng (2010), çalışmaları Porter dışsallıklarının olumsuz ya da etkisine dair kanıt bulunmayan ve etkisinin bulunmadığı çalışmalardır.

- **Çalışmalara dair diğer bulgular**

Verilen çalışmalardan; Dekle (2002), dinamik dışsallıkların imalat sanayi için (bu konudaki çoğu çalışmanın aksine) mevcut olmadığını ancak finans, hizmetler ve toptan ve perakende ticaret sektörleri için mevcut olduğunu, Deidda vd. (2002), farklı sektörler için belirleyici olan dışsallıkların tespitinin yanında sosyal sermaye ve ağ dışsallıklarının yerel büyümeye katkıda bulunduğunu, Beaudry ve Schifffauerova (2009), yapılan çalışmalarda kullanılan farklı yöntemlerin farklı sonuçlara sebep olduğunu yani yöntem farklılığının dışsallık çalışmalarının sonuçlarına etki ettiğini, Türkcan (2012), bilgi dışsallıklarının ağyapı ilişkilerinin sonucunda ortaya çıktığını, ortaya koymaktadırlar.

- **Yığılma Türleri ve Bilgi Dışsallıklarına Dair Yapılan Dışsallık Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi**

Yığılma türleri ve bilgi dışsallıklarına dair yapılan çalışmaların maddeler halinde sınıflandırılmasının nedeni kesinlikle MAR ya da Jacobs dışsallıklarından birisinin geçerli olduğunun tam olarak ortaya koyulamamasından kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda MAR dışsallıkları geçerli iken bazı durumlarda Jacobs dışsallıkları geçerlidir. Kullanılan yöntem farklılığı, mekân farklılığı ve bazen de sektör farklılığı gibi nedenler bu duruma yol açabilmektedir. Sektör farklılığı dışsallık türüne etki etse de bazı çalışmalarda aynı sektör olmasına rağmen farklı sonuç alma yerine aynı sonuçlara ulaşılabilir. Daha açıklayıcı olması adına yapılan çalışmalardan bir karşılaştırmayla örnek verilecek olursa; Combes (2000), Hizmet sektörlerinde her zaman olumsuz uzmanlaşma yani MAR dışsallıkları etkilerinin görüldüğünü, Blien ve Suedekum (2006), MAR dışsallıklarının sadece hizmetler sektörü için geçerli olduğu sonuçlarından da anlaşılacağı üzere her iki çalışmada da aynı sektör için yani hizmetler sektörü için farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu durumdan hangi tür bilgi dışsallıklarının etkili olduğunun tam olarak ortaya koyulamayacağı anlaşılmaktadır.¹⁴

¹⁴ Birçok benzer faktör olmasına rağmen yapılan çalışmaların farklı bilgi dışsallıklarının tespitinin temelinde yatan nedenin ne olduğuna dair çalışmaya literatürde pek rastlanmamaktadır. Araştırmacıların üzerine düşmesi gereken bir konu olarak ortadadır.

2.1.3. Bilgi Yayılmalarına Dair Yapılan Dışsalılık Çalışmaları

Çeşitli teknik gelişmelerden kaynaklanabilen bilgi yayılmaları, bu gelişmeleri firmalar arasında yayabilmektedir. Bilgi yayılmaları işçi alışverişi, girdi üreticileri, resmi olmayan toplantılar ve müşteriler gibi çeşitli kaynaklar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Kümelenme bu kaynaklara erişimi kolaylaştırmakta ve endüstrinin ekonomik canlılığını sağlamaktadır. Bilgi yayılmalarının, ekonomik coğrafya ve büyüme literatüründe, yığılmaya kaynaklık eden ve yığılmayı teşvik eden pozitif dışsalılıklara neden olduğu kabul edilmektedir (Norman ve Pepall, 2002: 2). Dinamik dışsalılıklar, bilgi yayılımı teorileriyle açıklanabilmektedir (Kalça ve Atasoy, 2008: 97). Ancak literatürün bu kısmının bilgi dışsalılıklarından ayrı olarak ele alınmasının nedeni yapılan çalışmalarda bilgi dışsalılıkları teriminden ziyade bilgi yayılmaları teriminin kullanılmasıdır. Bu açıdan bu çalışmada da terminolojik hassasiyet nedeni ile böyle bir ayrıma gidilmiştir.

Audretsch ve Feldman (1996), yenilikçi faaliyetlerin mekânsal olarak kümelenmesiyle endüstrideki bilgi yayılmaları arasındaki ilişkiyi incelemekte ve çalışmada yer alan bu konudaki temel varsayım, bilgi dışsalılıklarının yeni ekonomik bilginin daha etkin olan endüstrilerde yaygın olduğu şeklindedir. Çalışmada 163 dört basamaklı Standart Endüstriyel Sınıflandırma endüstrisi verisi kullanılmıştır. Sıradan En Küçük Kareler (OLS) ve üç aşamalı en küçük kareler tahmin yöntemi ile regresyon analizi, tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrislerinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak bilgi yayılımının, endüstrilerin coğrafi yoğunlaşmasının yani kümelenmenin kilit bir belirleyicisi olduğu bulunmuştur.

Genel olarak dışsalılık literatürünün Glaeser vd. (1991),¹⁵ çalışmasından bu yana dışsalılıklar sınıflandırmasında biri uzmanlaşmayı diğerinin ise çeşitliliği savunduğu MAR ve Jacobs dışsalılıklarının, yapılan çalışmalarda birbirine zıt olduğu ve birinin ortaya çıkışının diğerinin var olmasını engellediği yönünde olduğu ve başka bir deyişle bu iki dışsalılık türünden yalnız birinin var olabileceğini belirttiğini ifade eden Paci ve Usai (1999), çalışmalarında Marshall ve Jacobs dışsalılıklarının belirtilenin aksine bir arada var olabileceğini kanıtlamışlardır. Çalışmalarında; endüstriyel uzmanlaşma ve çeşitliliğin yenilikçi faaliyetlerin mekânsal olarak yığılması üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Zengin veri ile yaptıkları ekonometrik analiz sonucunda hem uzmanlaşmaya bağlı Marshall dışsalılıklarının hem de çeşitliliğe bağlı Jacobs dışsalılıklarının yerel bir endüstride ki

¹⁵ Glaeser vd. (1991)'den önce dışsalılıklar çeşitli şekillerde sınıflandırılmış olsa da sistematik olarak ilk sınıflandırma bu çalışmada yapılmıştır.

yenilikçi faaliyetleri olumlu bir şekilde etkiledikleri anlaşılmıştır. Çalışmada ayrıca çeşitliliğe bağlı Jacobs dışsallıklarının daha çok metropol alanlarda ve yüksek teknoloji sektörlerinde etkili olduğu bulunmuştur.

İstihdamın coğrafi olarak yoğunlaşmasının bilgi yayımları üzerindeki rolü hakkındaki teoriye rağmen yerel yoğunlukların yenilikleri teşvik etmedeki rolünün büyük oranda incelenmediğini belirten Carlino vd. (2001), Çalışmalarında bilgi yayımlarının Büyükşehir İstatistik Alanları (MSA) düzeyindeki yenilikler üzerindeki rolünü ele almışlardır. Bir MSA'daki yenilik ölçütü olarak, bir MSA'da kişi başına düşen patentler veri olarak kullanılmıştır. Model, OLS yöntemi kullanılarak log biçiminde tahmin edilmiştir. Değişen varyansı (heteroskedasticity) hesaba katmak için White'ın değişen varyansa dirençli standart hatalar (White robust standard errors) seçeneği kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; bir MSA'nın yüksek oranda kentleşmiş alanının istihdam yoğunluğu ile patent alma oranının pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Bulgular; yenilik ve büyüme yaratan fikir akışının ortaya çıkarılmasında, ülkenin en yoğun yerlerinin çok büyük bir rol oynadığına dair yaygın görüşü doğrulamaktadır. Bulgular ayrıca, yerel tekelin ve uzmanlaşmanın, yeniliği teşvik ettiğini savunan MAR görüşüne dair, çok az destek sunmaktadır. Yenilik oranının, yerel olarak rekabetçi ve endüstriyel çeşitliliğin olduğu yerlerde yüksek olduğuna dair çok az kanıt bulunmuştur.

Forni ve Paba (2001), çalışmalarında sektörler arası dinamik bağlantıların doğası ve özelliklerine odaklanmışlardır. Büyümeye hangi endüstriyel faaliyet bileşiminin elverişli olduğunu her 3 haneli endüstri için analiz etmektedirler. 1971 ve 1991 yılları için İtalya'nın 955 bölgesinde bulunan 101, 3 haneli endüstrinin Girdi-Çıktı Analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda; her sektörün kendine özgü çeşitliliği olması durumunda, çeşitliliğin büyüme için önemli olduğu bulunmuştur. Ayrıca dinamik dışsallıkların olduğu endüstriler için kümelenmeye dair kanıtlar ortaya koyulmuştur.

King III vd. (2003), çalışmalarında 1963-1997 dönemi verilerini kullanarak, ABD'de bulunan 315 bölgedeki reklam ajanslarının panel veri analizi yöntemi ile Porter'in dinamik dışsallık kaynakları olarak alıcı ve satıcı kümeleri teorisinin ekonometrik bir testini yapmaktadırlar. Bunun yanında ayrıca, konum ve bilgi yayılma konularını bir ticari hizmet endüstrisi bağlamında araştırmaktadırlar. Çalışma sonucunda; MAR dışsallıklarının yani uzmanlaşmanın ve Jacobs dışsallıklarının yani çeşitliliğin büyüme üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak Porter dışsallıklarının yani rekabetin, büyümeye katkı

sağladığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca çalışmada medya ve reklam kampanyaları için kullanılan girdi kaynaklarından daha önemli olan müşterilerden gelen bilgi yayımlarının olduğu ortaya koyulmuştur.

Van Stel ve Nieuwenhuijsen (2004), çalışmalarında bir dışsallık olan bilgi yayımlarının ekonomik büyüme ve yenilik açısından önemini kabul etmekle beraber etkili yayılma türünü belirlemeye çalışmaktadırlar. Sektörler arası yayımların mı yoksa sektör içi yayımların mı, bölgesel büyüme açısından daha önemli olduğunu araştırmaktadırlar. Çalışmada 40 Hollanda bölgesi için 1987-1995 dönemi için 6 sektörü kapsayan İBBS düzey-3'e göre sektörel veriler kullanılarak bir bölgesel büyüme modeli ile tahmin yapılmıştır. Bu model aynı zamanda büyüme ve yenilik üzerindeki yerel rekabet etkilerini de tahmin etmektedir. Yapılan tahminler sonucunda; uzmanlaşmanın herhangi bir etkisine rastlanmamıştır. Yerel rekabetin ise özellikle imalat ve inşaat sektörü gibi sanayi sektörlerinde ekonomik büyüme açısından önemli olduğu bulunmuştur. Çeşitliliğin yani sektörler arası yayımların temsilcisinin ise büyüme için önemi özellikle hizmet sektörlerinde ortaya çıkmıştır.

Boschma ve Ter Wal (2007), geleneksel bölge literatürünün; dışsal bilgi kaynaklarının firmaların rekabet gücünü belirlediğini, bir bölgedeki tüm firmaların bilgi dışsallıklarından yararlandığını ve dışsal bilgi ilişkilerine güvenin bölge alanıyla sınırlı olduğunu varsaydığını belirtmektedirler. Çalışmalarında İtalya'nın güneyinde yer alan Bartletta ayakkabı üretim bölgesinde, vaka çalışması yapmış ve bu varsayımların geçerli olmadığını kanıtlayan sonuçlar elde etmişlerdir. Elde ettikleri çarpıcı sonuçlardan biri, yerel olarak firmaların birbirleriyle bağlı olmasının önemli olduğu ancak yeterli olmadığıdır. Önemli olan yerel olmayan aktörlerle ve yerel olmayan bilgi ilişkilerine sahip olmaktır. Yerel olmayan aktörlerle bağlantılı olan firmaların, yerel olmayan aktörlerle bağlantılı olmayan firmalardan daha yenilikçi olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada ayrıca, coğrafi yakınlığın önemli olup olmadığını belirleyebilmek için bir kümede yer alan firmaların performansı üzerindeki firma, ağ ve yerin etkilerinin analitik olarak ayrıştırılması gerektiğine dair kanıtlar ortaya konmuştur. Çalışmada, Bartletta ayakkabı üretiminde kümelenmenin meydana gelme nedeni açıklanamamıştır. Bunun nedenini bulmak için kümenin tarihinin derinlemesine analiz edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bilgi yayımlarına dair yapılan dışsallık çalışmalarından; Paci ve Usai (1999), hem uzmanlaşmaya bağlı Marshall dışsallıklarının hem de çeşitliliğe bağlı Jacobs dışsallıklarının

yerel bir endüstrideki yenilikçi faaliyetleri olumlu etkilediği, Carlioni vd. (2001), yenilik ve büyüme yaratan fikir akışının ortaya çıkarılmasında, ülkenin en yoğun yerlerinin çok büyük bir rol oynadığını, Forni ve Paba (2001), sektörler arası dinamik bağlantıların kümelenmeye neden olduğunu, King III vd. (2003), medya ve reklam kampanyalarında kullanılan girdi kaynaklarından daha önemli olanın müşterilerden gelen bilgi yayılmalarının olduğunu, Van Stel ve Nieuwenhuijsen (2004), büyüme ve yenilik açısından en etkili bilgi yayılma türünün sanayi sektörlerinde yerel rekabetin olduğu, hizmet sektörlerinde ise çeşitlilik olduğu bulunmuş ancak bilgi yayılmaları yoluyla ekonomik büyümeye uzmanlaşmanın etkisinin olduğuna dair bulguya rastlanmadığını, Boschma ve Ter Wal (2007), firmaların yenilikçi olmalarında yerel bilgi ilişkilerinin yanında yerel olmayan aktörlerle de bilgi ilişkilerine sahip olmaları gerektiğini, Audretsch ve Feldman (1996), bilgi yayılımının, endüstrilerin coğrafi yoğunlaşmasının yani kümelenmenin kilit bir belirleyicisi olduğunu, ortaya koymaktadırlar.

2.1.4. Kümelemenin Dışsal Etkilerine Dair Yapılan Çalışmalar

Literatürde; ekonomik faaliyetlerin mekânsal açıdan yığılmasının önemli olduğu ve beraberinde dışsallıkların sağladığı avantajları getirdiği belirtilmektedir. (Ekinci, 2013: 7). Literatürün bu kısmında verilen çalışmalar, firmaların belirli bölgelerde kümelenmesinin dışsallıklar üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Yapılan birçok ampirik çalışmada, firmaların kümelenmesinin sonucunda dışsallıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

Ng ve Tuan (2003), çalışmalarında firmaların 1998 yılına ait mikro verilerini kullanarak Çin Guangdong'da doğrudan yabancı yatırım üzerinde kümelenmenin ortaya çıkarmış olduğu dışsal ekonomilerin etkilerini, firma lokasyon analizi yoluyla tahmin etmişlerdir. Doğrudan yabancı yatırımda bulunan firmalar için en kritik faktörün yığılma ekonomileri olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada özellikle KOBİ'lerin yatırım alanları tercihlerinde kümelenme etkilerinin yoğun olduğu bölgeleri seçtikleri anlaşılmıştır.

Ayaş (2003), Türk sanayiinde önemli yeri olan KOBİ'lerin bir bölgeye yığılmasının rekabet gücüne etkilerinin araştırmasını yapmıştır. Literatürdeki benzer çalışmalar gibi bu çalışmada, ekonomik faaliyetlerin yığılmasının ekonomiye etkilerini incelemektedir. Çalışmada birden fazla bilimsel araştırma tekniği uygulanmıştır. İlk olarak, literatür taraması yapılmış daha sonra kurumsal analiz yapılmıştır. Son olarak ekonometrik uygulamadan yararlanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak da anket çalışması kullanılmıştır. Araştırma örneklemini bölgede yer alan 76 tekstil işletmelerinden rastgele seçilen 35 KOBİ

oluşturmuştur. Çalışmada incelenen yeni endüstriyel bölgelerde küme ekonomilerinin ortaya çıkışının rekabeti nasıl etkilediği sorusunun çalışma sonucunda, Denizli tekstil kümesinin rekabet gücü potansiyeli taşıdığı ve ulusal düzeyde önemli ilerlemeler sağladığı ancak gelişmiş ülkelerde yer alan yeni endüstriyel bölgeler seviyesinde başarı göstermediği ortaya koyulmaktadır.

Huang vd. (2008), çalışmasında firmaların kümelenmiş bölgeye girişinde sermaye ve teknik engelleri aşmada kümelenmenin yardımcı olduğunu savunmuştur. Çalışmada, çeşitli ölçeklerdeki Wenzhou merkezli 140 ayakkabı işletmesi araştırılmıştır. Çalışmada vaka analizi alışması yapılmıştır. Bu çalışma; Wenzhou kunduracı kümelenmesinin oluşumunun ve evriminin önemini belirtmenin yanında, Çin ekonomisinin kurumsal dönüşümü ve ekonomik gelişiminin anlaşılıp yorumlanması açısından da önem taşıyan “Wenzhou Modeli”ni anlamak için de yadsınamaz öneme sahiptir.

Özpençe (2013), çalışmasında kümelenme ekonomilerinin katkılarıyla bir ekonominin nasıl yerel kalkınmaya dönüşebildiğini incelemiştir. Çalışmada birçok kümelenme eğilimine değinilmiş ve teorik açıklamalar yapılmıştır. Çalışmanın esas amacı ise kümelenme eğilimlerinin Denizli tekstil sektöründe faaliyette bulunan firmalar üzerinden araştırılmasıdır. Çalışmada veriler anket yoluyla elde edilmiş olup dört farklı uygulama yapılmıştır. Uygulamalardan ilki panel veri analizi ile yapılan ekonometrik uygulamadır. İkincisi, verilerin betimsel analizi, üçüncüsü, ikinci yöntemi tamamlayıcı analiz ve son olarak kümelenmenin ilişki ağlarının açığa çıkarılması için kullanılan pajek analiz yöntemidir. Sonuç olarak Denizli Organize Sanayi Bölgesinde kümelenme ve dışsalılık teorilerinde bahsedilen etkilerin uygulama sonucunda da ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Bengoa vd. (2017), 1980-2007 yılları arasında, Ar-Ge faaliyetlerinin TFP üzerindeki uzun vadeli etkilerini, İspanya bölgelerinde tahmin etmektedirler. Mekânsal dışsalılıklar olarak ele alınan sosyal sermaye için eş bütünleşme panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Bulgular; Ar-Ge sermayesinin verimlilik düzeyleri üzerinde az da olsa olumlu etki ettiğini ortaya koymaktadır. Ar-Ge faaliyetleri, coğrafi olarak belli bölgelerde yoğunlaşmış ve sınırlı düzeydedir. Teknoloji ithalatıyla birlikte, Ar-Ge açığı İspanya’da kısmen dengelenmiştir. Eğitim ve sosyal sermaye ise bölgesel üretkenliği artırmada etkili bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. TFP seviyesinin düşük çıkmasında, coğrafi dışsalılıkların ve mekânsal dağılımların rolü olduğu belirtilmektedir. Kamu kurumlarının ve özel firmaların sosyal sermaye yayılmalarından yararlanamamalarından dolayı yenilik yapma ve üretkenliklerinin

azaldığı belirtilmektedir. Üretkenliğin artması için ağ genişletmelerin yanında aktif katılımında olması gerektiği önerilmektedir. Kümelenmenin sonucunda ortaya çıkan dışsallıkları tespit eden yukarıda yer alan çalışmaların yanında, Tablo 6 bu konudaki diğer çalışmaları sunmaktadır.

Tablo 6
Kümelenmenin Dışsallık Etkilerine Dair Yapılan Diğer Çalışmalar

Yazar(lar)/ yıl	Amaç	Yöntem	Sonuç
Yücer (2008)	Bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları ve nedenlerinden yola çıkarak sektörel ve bölgesel kümelenmelerin Türkiye'nin imalat sanayinde dışsallık etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.	ISIC Revize 3 sınıflamasına göre Türkiye'de bulunan, 78 ile ait 22 imalat sanayinin alt sektöründe 1997-2001 döneminin 5 yıllık katma değer, istihdam ve çıktı verilerinden faydalanılmıştır. Sektörel ve bölgesel kümelenme indeksleri HHI (Hirschman-Herfindahl İndeksi) ile hesaplanmıştır. Sektörlerde ve illerde dışsallık etkilerinin olup olmadığı, çoklu doğrusal regresyon yöntemi aracılığıyla tespit edilmiştir.	İllerin katma değerleri üzerinde kümelenen istihdam, pozitif dışsallığa neden olmakla birlikte, illerde kümelenen istihdamın, çıktılar üzerinde pozitif dışsallık etkisinin olmadığı saptanmıştır. Kümelenmenin istihdam dışındaki faktörleri, İstanbul ve Kocaeli illerinde katma değer üzerinde pozitif dışsallık etkisine yol açarken İstanbul, Kocaeli ve İzmir illerinde ise diğer illere göre çıktılar üzerinde yüksek pozitif dışsallık etkilerinin olduğu bulunmuştur.
Cangel (2011) ¹⁶	Türkiye'de beyaz eşya sektörünün rekabetçi bir sektör olmasında büyük öneme sahip beyaz eşya yan sanayiinde üretimde bulunan firmaların kümelenmesi sonucunda ortaya çıkardıkları dışsallıkların, yer seçim kararı üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır.	Makale, rapor ve dergi incelemesi gibi ikincil veri kaynakları kullanılmasının yanında ayrıca, birincil veri kaynağı olan anket tekniği de uygulanmıştır. Toplanan veriler; Güvenirlilik Analizi, Faktör Analizi ve Korelasyon Analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir.	Kümelenen firmaların yer seçim kararında; gelişmiş altyapı hizmetleri, uzmanlaşmış işgücüne kolay erişim, hammaddeye yakınlık, müşterilerle aynı şehirde etkinlikte bulunmak ve nakliye kolaylığı gibi pozitif dışsallıkların etkili olduğu tespit edilmiştir.
Phelan (2015) ¹⁷	Mega kaynak projelerinin ortaya çıkardıkları sosyal dışsallıkları belirlemek ve projelere karar verilirken sosyal dışsallıkların ölçülmesini dikkate alarak bölgesel topluluklarda, hızlı ekonomik kalkınmanın yaşam kalitesini ne ölçüde etkilediğinin anlaşılmasını sağlamak amaçlanmaktadır.	Veriler yarı yapılandırılmış mülakat ve anket yöntemiyle toplanmıştır. Toplanan veriler Eş Zamanlı Karma Yöntemler yaklaşımı ile analiz edilmiştir.	Artan ekonomik eşitsizlik, yaşam kalitesindeki değişiklikler ve geleceğe ilişkin belirsizlik duygusunun yaşam standardı ve sosyal sermaye üzerinde önemli etkilerinin olduğu saptanmıştır.

¹⁶ Cangel (2011), çalışmasının sonucunda her ne kadar firmaların yer seçim kararlarında etkili olan dışsallıkları ortaya koysa da yığılmaya ve yer seçimine etkisine dair yapılan dışsallık çalışmaları kısmında ele alınmamasının nedeni literatür bölümünün başlangıç kısmında da belirtildiği üzere literatürde yer alan çalışmaların temel ayırım noktasının çalışma amaçlarından kaynaklandığıdır.

¹⁷ Phelan (2015), çalışmasının kümelenme değil de mega kaynak projelerinin ortaya çıkardıkları dışsallıkları incelediği bilinmekle birlikte yaklaşım açısından çalışmaya bu kısımda yer verilmesi uygun görülmüştür.

Kümelenmenin ortaya çıkardığı dışsallıklara dair yapılan çalışmaların elde ettikleri sonuçlardan yola çıkarak genellikle kümelenme sonucunda pozitif dışsallıkların ortaya çıktığı ve ortaya çıkan bu dışsallıkların Cangel (2011), çalışmasında da görüldüğü üzere aynı zamanda firmaların yer seçimi ve yığılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yani kümelenmenin ortaya çıkardıkları dışsallıklar aynı zamanda kümelenmeye sebep olan dışsallıklar olabilmektedir.

2.1.5. Kalkınmaya Dair Yapılan Dışsallık Çalışmaları

Bazı endüstriyel bölgeler, bölgenin avantajlarından yararlanarak gelişme göstermektedirler. SV, Üçüncü İtalya Bölgesi gibi daha birçok örneği olan bu bölgeler beraberinde kalkınmayı sağlayabilmektedir. Bu bölgeleri başarıya götüren ve kalkınmaya sürükleyen bölgeye özgü avantajlar, genellikle o bölgelerde yığılmanın, dışsallıkların ve bunun ötesinde gelişmiş sosyal ağların varlığıdır. Kalkınmaya kaynaklık eden dışsallıklara odaklanan çalışmalara bu kısımda yer verilmeye çalışılmıştır.

Krugman (1991), makalesinde endüstriyel organizasyon teorilerinden türetilen model ve tekniklerin uygulanmasının ardından ekonomik coğrafyanın yeniden değerlendirilmesinin gerektiğini belirtmektedir. Makalede, endüstrileşmiş “çekirdek” ve tarımsal “çevre” olarak bir ülkenin nasıl farklılaştığına dair bir model geliştirilmiştir. Nakliye maliyetlerinin en aza indirilmesi ve ölçek ekonomilerinden faydalanmak için üretim gerçekleştiren firmaların, talebin yoğun olduğu bölgelerde konumlandığı belirtilmektedir. Ancak imalatın dağılımının talebin yerinde belirleyici olduğu da ortaya koyulmaktadır. Ayrıca ölçek ekonomileri, ulaşım maliyetleri ve imalatın milli gelir içindeki payının “çekirdek-çevre” örüntüsünün belirleyicileri olduğu vurgulanmaktadır.

Krugman (1981:1), dünyanın zengin ve fakir uluslara bölünmesinin nedenine odaklanmıştır. Bunu yaparken; Baran (1951), Frank (1967) ve Wallerstein (1974) gibi Marksistlerle ilişkilendirilen, ayrıca Marksist olmayan Myrdal (1957) ve Lewis (1977) gibi savunucuları olan “eşitsiz gelişme” doktrininin esaslarını şematik olarak sunmaya çalışan bir model ortaya koymuştur. İki bölgeyi bir dünyayı tasvir eden model, bölgelerin sanayi sektörlerinin sermaye birikimi yoluyla büyüdüğünü belirtmektedir. Kubo (1995), çalışmasında Krugman’ın eşitsiz kalkınma modelinin uzantısını sunan bir model geliştirmiştir. Ancak bu model her bölgedeki ölçek ekonomilerine ek olarak bölgeler arasındaki bölgesel dışsallıkları da içerir. Model, net ölçek ekonomilerinin nispi büyüklüklerine bağlı olarak iki bölgenin, eşitsiz kalkınma, istikrarlı veya ortak kalkınma

veya ikisinin karışımı gibi farklı bölgesel kalkınma kalıpları gerektirir. Bölgesel ekonomik kalkınma modelinin eşitsiz mi, istikrarlı mı, yoksa hem eşitsiz hem istikrarsız mı olduğu; bölgesel dışsallıkların, bölgelerde ölçek ekonomilerinden daha güçlü ya da daha zayıf olmasına bağlı olduğu belirtilmektedir.

Gao (2004), çalışmasında yerel kalkınmanın kapsamlı bir şekilde karakterize edilen üç kaynağını ele alan bölgesel unsurları incelemektedir. Bunlar; bilgi taşımalarından kaynaklanan dinamik dışsallıklar, doğal avantaj ve yerel pazar koşulları ve dış ticaret ve doğrudan yatırımdır. Çalışmada 1985-1993 yılları arasında iki haneli Çin endüstriyel sınıflandırma endüstrilerine ilişkin il düzeyindeki veriler kullanılarak, rekabetin bölgesel endüstriyel büyümeyle pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca iyi bir ulaşım sistemine sahip olmanın büyümeye yardımcı olduğuna ve daha küçük bir devlet sektörüne sahip olan illerde, büyümenin daha hızlı olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur. Bölgesel endüstriyel büyüme üzerinde ayrıca doğrudan yabancı yatırım ve ihracatında etkileri olduğu bulunmuştur.

Bun ve Makhoulfi (2007), çalışmalarında yerel kalkınma üzerinde endüstriyel yapının etkisini Fas örneğinde analiz etmektedirler. Çalışmada; 1985-1995 yılları için 6 kentsel alan ve 18 sanayi sektörü yıllık verileri ile dinamik panel veri modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; olumlu uzmanlaşma ve çeşitlilik etkilerinin yerel kalkınma üzerinde önemli düzeyde olduğu ancak rekabetin önemli düzeyde olumsuz etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Fas'ın Kasablanka bölgesi için yapılan benzer bir analizde, 7 ilçe ve 18 sektör verileri ile bölge açısından önemli dışsallıklar bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kauffman ve Kumar (2008), çalışmalarında Hindistan'daki Bilgi Teknolojisi (BT) endüstrisi kümelerinde ortaya çıkan dışsallıkların doğasının ne olduğu, bu dışsallıkların BT endüstrisindeki büyümeyi nasıl açıkladığı ve ölçek, kapsam ve birleşik ölçek ve kapsam dışsallıklarının, BT endüstrilerindeki büyümeyi etkilemedeki rollerinin ne olduğu sorularını ele almaktadırlar. Çalışmada politika analizi ve vaka çalışması analizi yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca yığılma perspektifi kullanılarak, Hindistan'daki BT endüstrilerinin büyümesi açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak çalışmada; ortak konuma sahip BT endüstrilerinin, ölçek kapsamında büyüme eğiliminde olduğu ve zamanla büyüme sağlayan BT endüstrilerinin ortaya çıkmasına sebep olduğu bulunmuştur. Ayrıca BT endüstrilerinin büyümesinin ikinci ve üçüncü dereceden etkileri ulusal kalkınma üzerinde etkili olduğu ortaya koyulmuştur.

Verilen kalkınmaya dair yapılan dışsalılık çalışmalarında; dışsalılıkların belli bölgeleri, ön plana çıkardığı ve kalkınmasını sağladığı şeklindeki teori ile uyumlu sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Kalkınmayı sağlayan dışsalılıkların ne olduğuna bakıldığında ise nakliye maliyetleri avantajı başta olmak üzere pazar koşullarının ve bilgi yayılmalarından kaynaklanan dinamik dışsalılıklar gibi etkenlerin olduğu görülmektedir.

2.1.6. Sosyal İlişkiler Literatürü

Literatürün sosyal ilişkiler boyutunu ele alan bu kısımda yer alan çalışmalar, belli bölgelerde faaliyet gösteren insanların aralarında gerçekleştirdikleri sosyal ilişkilerin ne olduğu ve bu sosyal ilişkilerin ortaya çıkardıkları etkileri incelemektedirler.

Erdentuğ (1980), çalışmasında fabrikanın üretim bölümünde çalışan kadın işçilerin iş esnasında oluşturdukları sosyal ilişkilerin niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada işçilerin yakın çevresi ve ailesiyle olan ilişkilerinin işçinin sosyal ilişkilerine etkisini de araştırmaktadır. Alan araştırması kapsamında çalışmada; çeşitli yazılı kaynaklar ve istatistiklerden yararlanılmış ve gözlem tekniği de anket tekniğine ek olarak uygulanmıştır. Çalışmada ayrıca gerekli kişilerle mülakatlar yapılmıştır. Anket elde edilen veriler SPSS paket programına aktarılmış olup frekans tabloları ve çapraz tablolar ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak fabrika içi sosyal gruplaşmalarda aile ve yakın çevrenin etkili olduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın önemli bir bulgusu da çalışanların işe başlamalarındaki temel motivasyon ekonomik güdülerin olmasıdır.

Uzbilek (2006), örgütsel güvene, örgüt içinde ortaya çıkan sosyal ilişkilerin etkilerini incelemiştir. Çalışmada anket yoluyla veri toplanmıştır. Anket çalışmasıyla toplanan veriler, istatistiki uygulamaya aktarılarak analizlerde bulunulmuştur. Sonuç olarak örgütsel güvene; arkadaşlık ilişkileri, kişilerin birbirini tanıma derecesi ve iş ilişkileri gibi sosyal ilişkilerin etki ettiği kanıtlanmıştır. Yani iş ilişkisi, arkadaşlık ilişkileri ve kişiler arası tanıma derecesi gibi sosyal ilişkiler düzeyi artıkça, örgütsel güveninde arttığı ortaya çıkmıştır. Bir sosyal ilişki türü olan arkadaşlık ilişkisinin örgütsel güvene en fazla etki ettiği sonucuna varılmıştır.

Demirel (2009), çalışmasında yönetici-çalışan ilişkilerine örgütsel adaletin etkisini belirlemeye çalışmaktadır. Çalışmada basit tesadüfi örneklem ile 212 çalışana anket tekniği uygulanmış ve Pearson Korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Sonuç olarak örgütsel adaletin yönetici-çalışan ilişkilerini pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

Doğan (2014), çalışmasında sosyal ilişkilerin seçmenin siyasal davranışı üzerindeki etkisi Türk seçmenleri bağlamında incelenmiştir. Çalışmada nicel veri toplama tekniği, 12 ilde yer alan 2579 kişilik örneklem üzerinde uygulanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; siyasal davranış üzerinde en etkili olan sosyal grupların başında ailenin geldiği ve sosyal ilişkilerin sürekliliğine ve sosyal ilişki gruplarının niteliğine göre değişmekle beraber siyasal davranış üzerinde sosyal ilişkilerin etkisi olduğu bulunmuştur.

Uludağ (2017), kişilik özellikleri ve sosyal ilişkilerin, iş tatmini üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen veriler çeşitli ekonometrik analizlerle test edilmiştir. Araştırma sonucunda kişilik özellikleri ve sosyal ilişkilerin, iş tatmini üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak sosyal ilişki alt boyutlarından siyaset, ekonomi ve sağlığın iş tatmini üzerine etkisinin olmadığına ulaşılmıştır. Bunun yanında altı sosyal ilişki alt boyutunun, iş tatmini üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analía vd. (2020), çalışmalarında küçük mikro işletmelerin üzerinde sosyal sermayenin etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada anket tekniği ile toplanan verilerin yanında ilgili çeşitli kurumlardan toplanan ikincil verilerde kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; Güven, ağlar ve normlar şeklindeki sosyal sermayenin KOBİ'lerin performansını etkilediği kanıtlanmıştır.

Sosyal ilişkilere dair verilen çalışmalara bakıldığında; arkadaş ilişkileri ve aile ilişkileri gibi sosyal ilişki alt boyutlarının incelenen konu üzerinde temel belirleyiciler olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda sosyal ilişkilerin incelenen konu ya da değişkenler üzerinde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Verilen çalışmalarda genelde sosyal ilişkilerin etkisi incelenirse de Demirel (2009), çalışması adaletin yönetici-çalışan ilişkileri üzerindeki etkisini incelemesi açısından farklılaşmaktadır. Bu farklılığa dikkat çekmenin nedeni, sosyal ilişkiler üzerinde nelerin etki ettiğine değinmektir. Sosyal ilişkiler literatürü başlığı altında verilen çalışmalar, genel olarak sosyal ilişkilerin etkisi üzerine olan çalışmalardır. Ancak burada verilen Analía vd. (2020), çalışması sosyal sermayenin etkisine dairdir. Yine de bu çalışmaya yer verilmesinin nedeni hem yöntemsel benzerlikten kaynaklanmakta hem de düşünsel altyapı açısından bu çalışmayla benzerlik göstermesinden ileri gelmektedir. Bir başka neden olarak da çalışmada ki sosyal sermayenin temelinde yatan güven, ağlar ve normların temelinde de sosyal ilişkilerin bulunmasıdır. Son olarak, sosyal

ilişkilerin etkilerini inceleyen çalışmalara bakıldığında genel olarak verilerin anket tekniği ile toplandığı görülmektedir.

2.1.7. Sosyal İlişkilerin Dışsallıklar Üzerindeki Etkisi Literatürü

Literatürde endüstriler arasında gelişen güçlü sosyal ilişkilerin ve ağ yapılarının endüstri bölgelerinde ortaya çıkacak olan dışsallıklar üzerindeki önemi vurgulanmaktadır. Becattini ve Dei Ottati gibi İtalyan araştırmacıların üzerinde durduğu temel nokta, endüstriyel bölgelerin gelişmesinin odak noktasında gelişmiş sosyal ilişkilerin olmasıdır. Gelişmiş endüstriyel bölgelerde, Üçüncü İtalya Bölgesi ve bu bölgeye benzer bölgelerde olduğu gibi başarıya ulaşmanın; gelişmiş, sadece belli alanlarla sınırlı olmayan ve genele yayılan sosyal ilişkilere bağlı olduğu belirtilmektedir. (Alberti, 2001; Çetin, 2006).

Dışsallık ve sosyal ilişkiler literatürüne bakıldığında iki kavramın birbiri üzerindeki etkilerinin teorik olarak ifade edilmesinden öte araştırmalara pek rastlanmamaktadır. Neo-Marshallcı endüstriyel bölge olarak da adlandırılan, Marshall'ın başlangıçta belirttiği endüstriyel bölge kavramına sosyal sermaye kavramının eklenmesiyle oluşan yeni endüstriyel bölgeler kavramı önem kazanmıştır. Teoride üzerinde durulan ve literatürde ampirik çalışmalarına pek rastlanmayan konuya odaklanan bu çalışmada sosyal ilişkilerin endüstri bölgelerinde ortaya çıkan dışsallıklar üzerinde etkileri incelenmektedir. Burada üzerinde durulması gereken nokta; sosyal sermayenin belirli seviyeye gelen sosyal ilişkilerin sonucunda ortaya çıktığı noktasıdır. Çünkü sosyal ilişkiler zamanla beraberinde sosyal sermaye ortaya çıkarmakta ve bu çıkardığı sosyal sermayede literatürde de belirtildiği gibi pozitif dışsallıklar içermektedir.¹⁸

Sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkileri için literatüre bakıldığında bir boşluğun olduğu görülmektedir. Ancak literatürdeki bu boşluğa rağmen 2 çalışma dikkati çekmektedir. Bu çalışmalardan ilki Galunic vd. (2012), çalışmasıdır. Çalışmada; sosyal sermayenin ortaya çıkardığı dışsallıklar, günlük işlerinde yatırım bankacılarının birbirlerine nasıl değer kattığı üzerinden incelenmiştir. Yaklaşık 2.200 bankacının katma değerli derecelendirme verileri kullanılmış, regresyon analizi ile hipotezler test edilmiştir. Sonuç olarak sosyal sermayenin olumlu dışsallıklar içerdiği tespit edilmiştir. Diğer çalışma ise Nugroho vd. (2019), çalışmasıdır. Çalışmada ekonomik ve sosyal dışsallıkların belirlenmesi, Endonezya'da sigara endüstrisinin varlığı üzerinden incelenmiştir. Çalışmada hem birincil

¹⁸ Bu çalışmada kullanılan anket sorularının dışsallığı ölçen kısmı hazırlanırken sosyal sermaye kavramı dikkate alınmıştır.

hem de ikincil veriler kullanılmıştır. Çalışmada birincil veriler 40 çalışan ve 30 toplum katılımcısından elde edilen görüşme tekniği ile elde edilmiştir. İkincil veriler ise Endonezya Merkezi İstatistik Kurumundan elde edilen 2010-2017 yılları arası zaman serisi verileridir. Veriler tanımlayıcı istatistiklerle analiz edilmiştir. Sonuç olarak çalışan ve toplumun gelirinin artmasında sigara endüstrisinin varlığının etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca toplumda istihdam alanlarının mevcut oluşu ve ortaya çıkışı konusunda olumlu algılar bulunurken fabrikaların ürettiği atıklar gibi olumsuz algılarda mevcuttur.

Bu iki çalışmadan başka bazı aktörlerin belirli bölgelerde ortaya çıkması sonucunda, çalışanlar açısından değil de o bölgede bulunan toplum açısından oluşturdukları dışsallıkların incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan biri Phelan (2015),¹⁹ çalışması iken diğeri ise Rahmadhani ve Herianingrum (2016), çalışmasıdır.

¹⁹ Phelan (2015), çalışması kümelenmenin dışsallık etkilerine dair yapılan diğer çalışmalar başlıklı tabloda ayrıntılı olarak ayrıca yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL İLİŞKİLERİN DIŞSALLIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA: ERZURUM TEKSTİLKENT ÖRNEĞİ

3.1. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sanayi bölgelerinde dışsallık etkilerinin ortaya koyulması, yeni kurulacak olan firmaların ilgisini çekmektedir. Organize sanayi bölgelerinde son zamanlarda Testilkent Projesi adı altında özellikle ülkenin az gelişmiş bölgelerine devlet destekli teşvikler ile tekstil firmaları kurulmaktadır. Geri kalmış ve dezavantajlı bölgelerin sanayi sektörünün geliştirilmesi yoluyla bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmeleri için sanayi faaliyetlerinin kümelenmesi ve kümelenmenin sonucunda ortaya çıkan dışsallıklardan faydalanması büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla gelecekte kurulacak olan devlet destekli sanayi faaliyetlerinin ortaya çıkaracakları dışsallık etkilerinin tespit edilmesi politika yapıcılara bir yol haritası sunacaktır. Ayrıca firmalar üretimde bulunurken işçiler arasında gelişen sosyal ilişkilerden kaynaklanan faydalardan yararlanabilmektedirler. İşçiler arasında gelişen sosyal ilişkilerin, işlerine olumlu yansıyor yansımayacağına tespiti, firmalar için önem taşımaktadır. Olumlu etki etmesi halinde firmaların işçiler arasındaki sosyal ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmaları faydalarına olacaktır. Bu yüzden bu çalışmanın amacı, organize sanayi bölgelerinde kurulan yeni TekstilKent firmalarının ortaya çıkardığı dışsallıkların incelenmesi ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkilerinin Erzurum TekstilKent örneği üzerinden analiz edilmesidir.

Bu çalışma daha önce literatürde teorik olarak vurgulanan sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini, uygulamalı olarak analiz etmektedir. Bu çalışma, TekstilKent fabrikalarının OSB'lerde kurulmasından sonra ortaya çıkaracağı dışsallıklar konusunda politika önerilerinde bulunması açısından öncü nitelik taşımaktadır.

3.2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Araştırma, Erzurum 2. OSB'de faaliyette bulunan firmaları kapsamakta ve özellikle organize sanayi içinde faaliyet gösteren tekstil firmaları başta olmak üzere TekstilKent'te kurulan organize sanayi bölgelerindeki diğer firmalara da önerilerde bulunabilir. Genelde ise politika yapıcılara bu konuyla sınırlı olmak üzere politika önerilerinde bulunabilir.

Erzurum 2. OSB de kurulan TekstilKent daha yeni sayılabilecek bir yapıdır. Sektörlerde dışsallıkların oluşumu zaman boyutu itibariyle farklı süreler alabilmektedir. Dışsallıkların ortaya çıkması şüphesiz sadece zaman boyutu ile de ilgili değildir. Yan sanayinin mevcudiyeti, pazara yakınlık, bağlantılı sektörlerin varlığı gibi birçok değişken bu süreçte belirleyici olmaktadır. Türkiye’de özellikle son dönemde TekstilKent yatırımları kamu eliyle desteklenmekte ve birçok altyapı çalışmaları yapılmaktadır. Yeni yeni sonuçları gözlemlenmeye başlanılan TekstilKent yapılarının özellikle istihdam alanında önemli kazanımlar sağlaması beklenmektedir. Özellikle gelir seviyesi düşük bölgelerde konumlandırılmaya çalışılan TekstilKentlerin yaratacağı dışsallıklarla bölge ekonomilerinde önemli birer aktör olması beklenmektedir. Bu nokta bu tez çalışmasının motivasyonunu oluşturmaktadır. Erzurum TekstilKent’in henüz çok yeni kurulmuş olması şüphesiz yaratabileceği dışsallıklarda sınırlamaktadır. Ancak oluşacak dışsallıkların zaman içerisinde takip edilmesi ve değerlendirilmesi hem Erzurum’da kurulan TekstilKent’in hemde başka bölgelerde kurulması planlanan TekstilKentler için son derece önemlidir. Bu çalışma kapsamında dışsallıkların daha ziyade çalışanlar üzerinden hareketle sosyal ilişkiler bağlamında incelenmesi ve bağlantılı sektörlerin henüz gelişmemesinden dolayı sadece tekstil firmaları ekseninde yapılması çalışmanın sınırlılıkları içerisinde değerlendirilmektedir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı da uygulanan anket tekniğinin varsayımlara dayanmasıdır. Anket tekniğinin dayandığı en çarpıcı varsayım, katılımcıların soruları içtenlikle, okuyarak ve anlayarak cevapladığı varsayımdır.

3.3. ÇALIŞMANIN EVRENİ VE VERİ SETİ

Çalışmanın bu kısmında ilk olarak evrenin genel yapısı Erzurum 2. Organize Sanayi Bölgesi ve TekstilKent Projesi başlığı altında ortaya koyulacak, daha sonra evren tanıtılacaktır. Evren tanıtımından sonra çalışmanın veri setinden bahsedilecek ve nicel bir veri toplama tekniği olan anket çalışmasının ölçeği tanıtılacaktır. Ayrıca çalışmada kullanılan ve nitel veri toplama tekniği olan mülakat formundan bahsedilecektir.

3.3.1. Erzurum 2. OSB ve TekstilKent Projesi

İşletmelerin, devlet ya da devlete bağlı kamu kuruluşlarınca sağlanan mal, hizmet ve tesislerden dolayı ya da dolaysız bir şekilde yararlanmaları sonucu üretimlerinin çeşitli evrelerinde pazar dışından elde edilen dışsal ekonomilerde denilen avantajlar ortaya çıkmaktadır. Bölünemezlik özelliğine sahip olan ve devletçe büyük yatırımlar sonucu

gerçekleştirilen alt ve üst yapı tesislerinin, tek bir işletmenin hatta birden çok işletmenin bile birlikte yapması mümkün olmadığından, bunlardan yararlanamazken bazen hiçbir karşılık ödemedi işletmeler; itfaiye, kanalizasyon vb. hizmetlerden yararlanmakta, bazen de maliyetlerinin altında belirlenen bir fiyat ödeyerek yararlanmaktadırlar. İşletmelere sunulan bu dışsal ekonomiler; alt-yapı hizmetleri, mahalli vergi ve teşvik önlemleri niteliğindeki avantajlardır. Bu durum işletmelerin bir bölgeye yığılmasını teşvik etmektedir (Dinler, 1978: 65-66). Erzurum 2. OSB’de de altyapı çalışmaları devlet tarafından desteklenmekte ve bundan dolayı da Tekstilkent’te faaliyet gösteren firmalar bu bölgeyi tercih etmektedirler.

Bu çalışmanın örnekleminin büyük kısmını Tekstilkent firmaları oluşturduğundan tekstil sektörüne kısaca değinmek faydalı olacaktır. Uluslararası tekstil sanayiinin belirleyicisi 19. yy. boyunca İngiltere olmuştur. Ancak düşük işgücü maliyeleri ve hammadde avantajlarından dolayı son çeyrek yy.da gelişmekte olan ülkeler önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Türkiye, Hindistan, Mısır, Brezilya, Meksika ve Pakistan gibi ülkeler pamuk üreticisi olduklarından rekabet üstünlüğü sağlamışlardır (Gürdal, 2000: 45). Tekstil sektörü sanayi devriminin itici gücü olan bir sektör olmuş, ayrıca dünya mal üretimi ve ticaretinde günümüzde de önemli bir paya sahiptir. Tekstil sektörü ayrıca ortaya büyük miktarlarda istihdam çıkaran bir sektördür. Tüm bunlardan dolayı tekstil sektörü kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır (Alptekin, 2010: 74). Tekstil sektörünün kalkınma açısından önemini belirten bir örnekte; Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde toplanan Birinci İktisat Kongresinde, kalkınmanın ve sanayileşmenin hedefleri belirlenirken öncelikle ele alınması gereken sektörün tekstil sektörü olduğudur. Yani Türkiye’de geleneksel bir sektör olan tekstil sektörü ancak Cumhuriyet döneminde devlet politikası olarak ele alınmış ve desteklenmiştir (Gürdal, 2000: 47-48). Geçmişten günümüze kalkınma açısından önem taşıyan tekstil sektörünün bir bölgesel uygulaması şeklinde olan Erzurum Tekstilkent Projesi ile tekstil yatırımcılarına altyapı, teşvik vb. destekler sunulmuştur.

Erzurum 2. Organize Sanayi Bölgesi’nde kurulan ve Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı tarafından yürütülen bununla birlikte Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı (CMDP) kapsamında desteklenen Erzurum Tekstilkent Projesi kapsamında 4 adet fabrika binası inşa edilip tekstil/hazır giyim imalatçılarına sunulmuştur. Her bir bina 25 dönümlük bir alanda yer alıp 4.300 m² kapalı alana sahiptir. 2019 yılında faaliyete başlayan Erzurum Tekstilkent kurulduğunda 500 kişiye istihdam olanağı sağlamıştır. Hedeflenen istihdam ise 2000 kişi olarak belirlenmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019a: 68-69).

Erzurum ve dolayısıyla Erzurum 2. OSB, Bölgesel Teşvik Uygulamaları kapsamındaki 5. bölge kapsamında bulunmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021: 24). Ancak Erzurum aynı zamanda Cazibe Merkezleri kapsamında yer alan iller kapsamında da bulunduğundan organize sanayi bölgelerinde gerçekleştirilecek bölgesel, büyük ölçekli ve stratejik teşvik uygulamaları kapsamındaki yatırımlar, tabi olunan uygulama kapsamında 6. Bölgede uygulanan desteklerden aynı miktar, süre, oran ve şartlarda yararlanır, şeklindeki madde kapsamına alınmaktadır. Cazibe Merkezleri Programı kapsamında yer alan bölgeler SGK ve vergi muafiyeti bakımından alt bölge desteğinden yararlandığından daha avantajlıdır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019b). Erzurum'un yararlandığı CMDP, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından programlanıp uygulanan ve kaynaklandırılan merkezi nitelik taşıyan bir bölgesel gelişme programıdır. CMDP'nin amacı ise geri kalmış bölgelerde katma değeri yüksek üretim, istihdam, ihracat, teknoloji ve yenilikçilik kapasitelerin artırılmasıdır. CMDP'nin ilk pilot uygulaması 2008 yılında yapılmış ve 2010 yılından itibaren ise her yıl düzenli bir şekilde uygulanmaktadır. İlk defa 9. Kalkınma Planı'nda yer alan CMDP az gelişmiş bölgelerin fiziki ve sosyal altyapısını güçlendirmeyi hedeflemektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020). CMDP aslında Türkiye'de yıllardan beri yatırımların kalkınmaya öncelikli bölgelerde yapılması halinde teşvik edileceği uygulamasının günümüzdeki şeklidir, denilebilir.

3.3.2. Evren ve Veri Seti

Araştırmanın evrenini Erzurum 2. OSB'de faaliyette bulunan firmalar oluşturmakla birlikte araştırmanın odaklandığı soruların asıl muhatabı evren Erzurum 2. OSB'de faaliyette bulunan Tekstilkent firmaları ve çalışanlarıdır. Araştırmanın örnekleme ulaşmak için 'basit tesadüfî örneklem yöntemi' kullanılmıştır. Araştırma başlangıcında 2. OSB'de Tekstilkent firmalarıyla birlikte toplamda 9 firma faaliyette bulunmaktaydı. Ancak çeşitli sebeplerden ötürü faaliyetlerine ara veren firmalar olduğundan çalışma toplamda 7 firma yer almaktadır. Bu 7 firmadan ikisini Tekstilkent firması diğer 5 firmayı ise tekstil imalatı yapan tekstil kent bölgesi dışındaki firmalar oluşturmaktadır. Çalışmanı sosyal ilişkilerin dışsalılıklar üzerindeki etkisini inceleyen bölümünde tekstil kentte faaliyet gösteren 2 firmanın çalışanları üzerinden anket yoluyla veri toplanmıştır. Çalışma kapsamında veri toplanan birinci tekstil kent firmasının 400 olan çalışanının 231 kişisine, çalışan sayısı 60 olan ikinci firmanın ise 53 çalışanına anket uygulanmıştır. Çalışma kapsamında anakütleyi oluşturan 460 kişiden 284'üne anket uygulanmıştır. Örneklem, toplam Tekstilkent çalışan işçi sayısı içinde, %95

güven seviyesinde ve 0,05 güven aralığında www.surveysystem.com websitesi üzerinden hesaplanmıştır. Hesaplanan ve uygulanan örneklem büyüklüğü olan 210 sayısından daha fazladır. Krejcie ve Morgan'ın önerdiği "örneklem büyüklüğünü belirleme tablosu"nda belirtilen büyüklüklerin üzerindedir. Yani her bir örneklem kendi ana kütesini temsil yeterliliğine sahiptir.

Çalışmanın amacına ulaşması için anket uygulamasının yanında bahsedilen TekstilKent firmaları yöneticileri ve uzman personellerine ayrıca yarı yapılandırılmış mülakat uygulanmıştır. Bahsedilen TekstilKent firmalarından ilkinde toplam yönetici ve uzman personel sayısı 20 olmakla birlikte bunlardan 8 kişi ile mülakat yapılarak veri toplanmıştır. İkinci TekstilKent firmasının ise yönetici ve uzman personel sayısı toplamda 10 olmakla birlikte bunlardan 2 kişiden mülakat yöntemi ile veri toplanmıştır. Çalışmada ayrıca Erzurum 2. OSB'de bulunan ancak TekstilKent dışında faaliyet gösteren 5 firmadan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile veri toplanmıştır. Bu beş firmadan birinde iki diğer her bir firma yöneticileriyle birer mülakat olmak üzere toplamda altı mülakat görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatların yapılmasının nedeni araştırma sorusu olan TekstilKent kurulmasıyla ortaya çıkan dışsallıklar ve dışsallıkların sosyal ilişkiler üzerindeki etkisini, Erzurum 2. OSB'de bulunan ancak TekstilKent dışında faaliyet gösteren firmaların gözünden değerlendirmektir.

Anket formları sanayi danışmanı²⁰ yardımı ve desteği oluşturulmuş ve veri toplama aacı olarak kullanılmıştır. 2-3 aylık bir süre içerisinde firmanın işleyişine engel olmayacak bir şekilde anket katılımcılara uygulanmıştır. Mülakatlar ise bizzat araştırmacı tarafından yüz yüze görüşmelerle ve yine 2-3 aylık bir sürede gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar izin verildiği takdirde ses kaydı alınarak daha sonra yazılı hale getirilmiş, ses kaydına izin vermeyenlerin görüşmeleri ise görüşme esnasında yazılı olarak kayda geçirilmiştir. TekstilKent firmaları ile yapılan her bir mülakat görüşmesi ortalama 30-45 dakika sürmüştür. 2. OSB içinde bulunan ancak TekstilKent dışı olan firmaların ise ortalama görüşme süresi 20-30 dakikadır. TekstilKent firmaları ile yapılan görüşmelerin daha uzun sürmesinin nedeni mülakat yapılan kişilerin konuya olan ilgi, alaka ve yaklaşım tarzlarından kaynaklanmaktadır. Yani TekstilKent firmalarının yönetici ve uzman personelleri yöneltilen soruları cevaplamada genel olarak daha istekli davranmışlardır.

²⁰ Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklendiğinden dolayı sanayi danışmanına ihtiyaç duyulmuştur. Buradaki sanayi danışmanı, TekstilKent firmalarından birinde yer alan kişiyi ifade etmektedir.

3.3.3. Veri Toplama Araçlarının Geliştirilmesi ve Nitelikleri

Bu çalışmada değişkenler, dışsallıklar ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisine dair teorik literatürden yola çıkılarak belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışmada bu değişkenlere ait daha önce kullanılan ölçeklerden ve araştırmacı tarafından oluşturulan sorulardan oluşan anket ve mülakat formu ile ölçüm yapılmıştır.

3.3.3.1. Anket Formu

Anket formu, iki ana bölüm ve 5'li Likert Ölçeği kullanılan toplamda 35 sorudan oluşmaktadır. Bu iki ana bölümden ilki olan ve anket formunun ilk 17 sorusunu oluşturan ve bireyin çalıştığı iş dolayısıyla elde ettiği, aslında bireysel dışsallıklarda denilebilecek kısmı ölçmektedir. 17. sorudan itibaren olan sorular ise çalışmanın bir diğer değişkeni ve anket formunun ikinci ana bölümü olan sosyal ilişkiler düzeyini ölçmek için kullanılacak sorulardan oluşmaktadır. Ayrıca anket formunun başında 6 demografik soru yer almaktadır. Demografik sorular, hangi demografik değişkenlerin ölçülmesinin çalışma açısından önem taşıyacağı tartışmasından yola çıkılarak belirlenmiştir.

Literatürde kullanılan birçok sosyal ilişki ölçeği bulunmakta ve genel olarak önerilen de daha önce kullanılan bir ölçeğin tercih edilmesidir. Ancak daha önce kullanılan hiçbir ölçek tam olarak bu çalışmanın ölçmek istediğini vermeyeceği düşüncesinden yola çıkarak daha önce kullanılan çeşitli sosyal ilişkiler ölçeklerinden derlenen ve buna ek olarak araştırmacı tarafından eklenen sorular yer almaktadır. Anket formunun dışsallıkları ölçen kısmında yer alan sorular ise bireysel dışsallıkları ölçmeyi hedeflediğinden daha önce kullanılan firma dışsallıkları ölçeklerinden yararlanılsa da bir ölçek olduğu gibi kullanılamamıştır. Anket formunun dışsallıkları ölçen kısmında bazı sorular olduğu gibi bazıları ise araştırmacı tarafından çalışmaya uyarlanmıştır. Anket formunun dışsallıkları ölçen kısmında yararlanılan çalışmalar şu şekildedir; Özpençe (2013), İş Tatmin Boyutu Anketi ve Kurum Kültürü Değerlendirme Anketi ve Uçar (2016), Grup Aidiyeti Ölçeği. Anket formunun sosyal ilişkileri ölçen kısmında yararlanılan çalışmalar ise şu şekildedir; Phelan (2015), çalışmasında kullanılan anket, Sharma (2014), çalışmasında kullandığı anket, Erdentuğ (1980), çalışmasında kullandığı anket, Uzbilek (2006), çalışmasında sosyal ilişkileri ölçmek için kullandığı anket kısmı, Özpençe (2013), Kurum Kültürü Değerlendirme Anketi ve Uçar (2016), Grup Aidiyeti Ölçeği.

Anket formunun güvenilirliği Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ile belirlenmiş ve anket formunun **Cronbach's Alpha değeri 0.951** olarak hesaplanmıştır. Cronbach's

Alpha değeri 0,70 üzerinde çıkan anket formları güvenilir kabul edilmektedir. Alpha katsayısının değerlendirilmesinde uyulan kriterlere göre söz konusu Alpha değeri anketin güvenilir olduğunu göstermektedir. Anket formu Ek 1’de sunulmuştur.

3.3.3.2. Mülakat Formu

Çalışmada iki ayrı görüşme formu yer almaktadır. Bu görüşme formları yarı yapılandırılmış şekilde tasarlanmıştır. Yani yanıtlayıcı tamamen önceden belirlenmiş yanıt kategorileri içinde sınırlı kalmamış ancak önceden belirlenen soruların dışına da çıkmamıştır. Biri Tekstilkent firmalarının diğeri ise OSB’de yer alıpta Tekstilkent kapsamında yer almayan diğer firmaların yönetici ve uzman personellerine uygulanmıştır. Uygulanan mülakat ile Tekstilkent’in firma düzeyinde ortaya çıkaracakları dışsalılıkları belirlemek amaçlanmıştır. Tekstilkent ile yapılan görüşme formunda yer alan sorular, daha önce yapılmış bazı çalışmalardan faydalanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Sorular; Özpençe (2013), Cangel (2011), Sharma (2014), Robellotti (2017), Kaygalak (2011), Ayaş (2003) çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Organize sanayi bölgesi içinde bulunan ancak tekstilkent dışındaki firmalarla yapılan görüşme formu da aynı şekilde daha önce yapılan çalışmalardan faydalanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Sorular yine yukarıda belirtilen çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Mülakat formları EK 2 ve EK 3’te sunulmuştur.

3.4. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında, öncelikle çalışmada kullanılan probit modelinden genel olarak bahsedilmiş ve sırasıyla probit modelin tahmini, probit modelde uyum iyiliği ve sapma ölçütleri, probit modelde katsayıların önemlilik testleri olan wald testi ve olabilirlik oran (LR) testilerine değinilmiştir. Daha sonra Probit modelde marjinal etkilerin hesaplanması ve son olarak ise birden çok açıklayıcı değişkenle probit regresyon modelinin gösterimine yer verilmiştir.

3.4.1. Bir Nitel Bağlanım Modeli: Probit Model

Bağımlı değişkeni sayısal yahut eş aralıklı ölçekte ölçülmeyen modeller, nitel tepkili bağlanım modelleridir. En basit nitel tepkili bağlanım modeli, iki şıklı doğrusal olasılık modeli (DOM)’dir. Ancak DOM, gerçekleşme olasılığının açıklayıcı değişkenin düzeyiyle birlikte doğrusal arttığı varsayımı nedeniyle zayıf bir modeldir. Logit ve probit modellerinde bu çok sınırlayıcı varsayım bulunmamaktadır (Gujarati ve Porter, 2012: 581). Bu yüzden

Probit modeli, DOM'a alternatif olarak C. R. Bliss tarafından olasılık birimi (probability unit) olarak adlandırılan ve Finney (1971) tarafından geliştirilen bir modeldir. Probit model, kısaltılmış hali normit olan normal olasılık birimi (normal probability unit) olarak da adlandırılmaktadır. Ancak daha geniş kullanımından dolayı normit olarak değil genellikle probit olarak bilinmektedir (Akkuş ve Özkoç, 2018: 42).

Logit modeli kadar kullanımının yaygın olmaması ve logit modeline göre anlaşılma ve yorumlanma zorluğu bakımından probit modeli daha karmaşık bir modeldir (Tarı, 2010: 253). Buna rağmen logit ve probit modeli çoğu uygulamada hayli benzerlik göstermektedir. Temel farklılık ise P_i koşullu olasılığı 0'a ya da 1'e probite göre logitte biraz daha yavaş yaklaşmasıdır. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta, bazen normit modeli adını alan probit modelinde marjinal etkilerin dikkate alınmasıdır ki bu durum logit modeli için de geçerlidir (Gujarati ve Porter, 2012: 566, 571, 573). Probit modelde olasılık 0-1 aralığında kalmakta ve katsayılar doğrusal olmamaktadır (Özer, 2004:70). Logit ve probit modelde açıklayıcı değişkendeki bir birim değişikliğin marjinal etkisi sadece o değişkenin katsayısına değil, ayrıca değişikliğin ölçüldüğü olasılık düzeyine bağlıdır. Logit modelde hata terimi lojistik dağılıma sahipken probit modelde hata terimi normal dağılıma sahiptir. Uygulamada logit ya da probit modellerinden birini tercih etmek için zorlayıcı bir neden bulunmamaktadır. (Gujarati, 2011: 146-147, 151, 153).

3.4.2. Probit Modelin Tahmini

EKK yöntemi probit modelini tahmin etmede uygun bir yöntem değildir. Probit modelinin parametrelerinin tutarlı tahminlerini elde etmek en çok benzerlik yöntemi ile mümkündür (Tarı, 2010: 253). Probit modeli, normal kümülatif dağılımın bir varyantını kullanarak lineer olasılık modelinden kaynaklanan sınırsızlık probleminin üstesinden gelmek için kukla bağımlı değişkenlere sahip denklemlere uygulanan bir tahmin tekniğidir ve tipik olarak aşağıdaki denklem formundaki modele maksimum olabilirlik teknikleri uygulanarak tahmin edilir (Studenmund, 2005: 462):

$$P_i = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{Z_i} e^{-s^2/2} ds \quad (3.1)$$

Denklemdaki;

P_i = kukla değişkenin bire eşit olma olasılığı ($D_i = 1$)

$Z_i = \beta_0 + \beta_1 X_i$

s = standartlaştırılmış normal değişkeni ifade etmektedir.

3.4.3. Probit Modelde Uyum İyiliği ve Sapma Ölçütleri

Olasılık modellerinde, lojistik regresyonda olduğu gibi normal dağılım kısıtı olmadığından dolayı t ve F testi gibi parametrik testler yerine ki-kare ve G^2 gibi parametrik olmayan testlerden yararlanılmaktadır (Akkuş ve Özkoç, 2018: 47).

3.4.3.1. Sapma Ölçütü (Deviance)

Doğrusal regresyonda artık karelerin toplamı lojistik regresyonda ise sapma ölçütüne dikkat edilir. Modele girecek açıklayıcı değişkenlerin belirlenmesi ve kurulan modelin önemliliğinin test edilmesi için G^2 yaklaşımı kullanılmaktadır.

$$D = -2\log \frac{(\text{Kestirilen modelin olabilirliği})}{(\text{Doygun modelin olabilirliği})} \quad (3.2)$$

D değeri genellikle n-p serbestlik dereceli bir ki-kare değeri ile karşılaştırılır (Akkuş ve Özkoç, 2018: 47-48).

3.4.3.2. Model Geçerlilik Testi

Doğrusal regresyon analizindeki tüm katsayıların (sabit terim hariç) = a eşit olduğu şeklindeki birleşik hipotezini test etmek için kullanılan K-1 (K, sabit terimi de içeren toplam değişken sayısını göstermektedir.) ve N-K serbestlik dereceli F dağılımının karşılığı, olasılık modellerinde olabilirlik modeline dayanmaktadır. LR istatistiği aşağıdaki eşitlikte verilmektedir.

$$C = -2\log(L0 / L1) = (-2\log L0) - (-2\log L1) = -2(\log L0 - \log L1) \quad (3.3)$$

Burada L1, tam model için olabilirlik fonksiyon değerini, L0 ise sabit terim dışında diğer tüm katsayıların 0 olduğu durumdaki olabilirlik fonksiyonunun maksimum değerini göstermektedir. Ki-kare dağılımı gösteren bu istatistik, a yanılma düzeyinde K-1 serbestlik dereceli ki-kare tablo değeri ile karşılaştırılır (Akkuş ve Özkoç, 2018: 48).

3.4.3.3. Uyum Ölçütleri

R^2 , DOM için zayıf bir uyum ölçüsüdür. Bu durum probit ve logit regresyonlar içinde geçerlidir. İkili bağımlı değişkenli modellerin uygunluğunun iki ölçüsü olarak, “kestirim doğruluk oranı” ve “yapay- R^2 ” verilebilir. Kestirim doğruluk oranı şu kuralı kullanır: eğer $Y_i = 0$ ve kestirimi yapılan olasılık %50’nin altında ise veya $Y_i = 1$ ve kestirimi yapılan olasılık %50’nin üzerinde ise, Y_i ’ ye doğru kestirilmiş denir. Bu uygunluk ölçüsünün

dezavantajı kestirimin niteliğini yansıtmamasıdır. Örneğin, $Y_i = 1$ ise tahmini olasılığın %51 veya %90 olduğuna bakılmaksızın, gözlem doğru olarak tahmin edilmiş sayılır. Yapay- R^2 ise olasılık fonksiyonunu kullanarak modelin uygunluğunu ölçer (Stock ve Watson, 2011: 402-403).

3.4.4. Probit Modelde Katsayıların Anlamlılık Testleri

Bir olasılık model şekli olan probit modelde de klasik doğrusal regresyonda olduğu gibi bağımlı değişken üzerinde, açıklayıcı değişkenlerin etkilerinin olup olmadığına karar vermek için parametre tahminlerinin tek tek elde edilmesi gerekmektedir. Doğrusal regresyon modelinde bu analiz, t test istatistiği ile yapılmakta ancak probit modelde ise Wald testi ve LR testi ile yapılmaktadır (Akkuş ve Özkoç, 2018: 50).

3.4.4.1. Wald Testi

Logit ve Probit modellerinde dışlama kısıtlamalarını test etmek için modelin sıfır hipotezi altında test edilmesi gerekmektedir. Wald testi ise sadece kısıtlanmamış modelin tahminini gerektirmektedir. Wald istatistiği, basit bir dönüşümden sonra, esasen F istatistiğini verir, bu yüzden Wald istatistiğini ayrıca vermeye gerek yoktur. Wald testi, Asimptotik bir ki-kare dağılımına sahiptir. Serbestlik derecesi ile test edilen kısıtlamaların sayısına eşittir (Wooldridge, 2009: 579).

3.4.4.2. Olabilirlik Oran Testi (Likelihood Ratio Test)

Hem kısıtlı hem de kısıtsız modellerin tahmin edilmesi kolaysa o zaman (LR) testi daha tercih edilebilir hale gelir. LR testi, doğrusal bir modeldeki F testi ile aynı konseptte dayanmaktadır. LR testi, modelden değişkenler çıkarıldığında karesi alınan artıkların toplamındaki artışı ölçer. LR testi kısıtlanmamış modeller için log-olabilirlik fonksiyonlarındaki farklılığa dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, değişkenler bir regresyondan çıkarıldığında R-karenin hiçbir şekilde artmamasıdır.

LR istatistiği log-olabilirliklerdeki farkın iki katıdır:

$$LR = 2(L_{ur} - L_r), \quad (3.4)$$

Burada, L_{ur} kısıtlanmamış model için log-olabilirlik değeri ve L_r kısıtlı model için log-olabilirlik değeridir. Çünkü $L_{ur} \geq L_r$ olduğundan, LR negatif değildir ve kesinlikle pozitiftir. LR istatistiğini hesaplarken, log-olabilirlik fonksiyonunun her zaman negatif bir sayı olduğunu bilmek gerekir. Çünkü örneğin, $Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i$ modelinde Y ya sıfır ya da

birdir ve log fonksiyonu içindeki her iki değişkende kesinlikle sıfır ile bir arasındadır, bu da onların doğal loglarının negatif olduğu anlamına gelir. Log olabilirlik fonksiyonlarının her ikisinin de negatif olması, LR istatistiğini hesaplama şeklini değiştirmez sadece denklemdeki negatif işaretlerin korunması gerekir. LR'nin H_0 altında yaklaşık bir ki-kare dağılımına olması için iki ile çarpılması gerekir. Bu, q dışlama kısıtlamalarını test eder. $LR \sim^a X_q^2$, H_0 hipotezini %5 düzeyinde test etmek için X_q^2 dağılımındaki 95. yüzdelerlik dilimin kritik değeri olarak kullanıldığı anlamına gelir (Wooldridge, 2009: 579-580).

3.4.5. Probit Modelde Marjinal Etkilerin Hesaplanması

Probit model katsayıları doğrudan yorumlanamadığından marjinal etkilerin hesaplanması gerekmektedir. Marjinal etkilerin hesaplanması ise şu şekildedir (Özer, 2004: 73):

$$\frac{dP_i}{dX_i} = \frac{dF(\beta_0 + \beta_1 X_i)}{dX_i} = \frac{dF(Z_i)}{dX_i} = F'(Z_i) \frac{dZ_i}{dX_i} = f(Z_i) \beta_1 \quad (3.5)$$

Burada $f(Z_i) = f(\beta_0 + \beta_1 X_i)$, Z_i nin standart normal olasılık yoğunluk fonksiyonudur.

3.4.6. Birden Çok Açıklayıcı Değişkenle Probit Regresyon

Bütün regresyon sorunlarında olduğu gibi probit regresyonda da dahil edilen açıklayıcı değişkenlerle karşılıklı korelasyon ilişkisi olan ve bağımlı değişkenin belirleyicisi olan bir değişkenin atlanması, dışlanan değişken yanlılığı meydana gelmektedir. Bu sorun açıklayıcı değişkenlerin doğrusal regresyona dahil edilmesi ile çözülmektedir. Birden çok açıklayıcı değişkenli probit model, z-değerini hesaplamak için tek değişkenli probit modelin daha başka açıklayıcı değişkenler ilave edilerek genişletilmiş halidir. Buna göre, altı açıklayıcı değişkeni X_1, X_2, X_3, X_4, X_5 ve X_6 olan kitle probit regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Pr(Y = 1 | X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6) = \Phi(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_6 X_6) \quad (3.6)$$

Burada, Φ : birikimli standart normal dağılım fonksiyonunu,

Y: Bağımlı değişkeni

$X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6$: açıklayıcı değişkenleri,

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6$: katsayıları, ifade etmektedir.

X'deki bir değişimin Y üzerindeki etkisi, X'deki bir değişimden kaynaklanan Y'deki beklenen değişimdir. Y ikili olduğu zaman, Y'nin koşullu beklenen değeri, koşullu

olasılık olacağından, bire eşit olup X'deki bir değişimin Y üzerinde tahmin edilen etkisi, $Y = 1$ olasılığındaki değişmeyi vermektedir.

$X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6$ değerleri veri iken, $Y = 1$ olasılığının kestirilmesinde, z-değeri, $z = \beta_0 + \beta_1X_1 + \beta_2X_2 + \beta_3X_3 + \beta_4X_4 + \beta_5X_5 + \beta_6X_6$ hesaplamakla ve daha sonra normal dağılım tablosundaki bu z-değerine bakarak bulunmaktadır.

Bir açıklayıcı değişkendeki bir değişimin etkisi üç aşamada hesaplanmaktadır:

- 1) Açıklayıcı değişkenlerin başlangıç değerleri için olasılığın kestirimini hesaplama;
- 2) Açıklayıcı değişkenlerin yeni veya değişen değerleri için olasılığın kestirimini hesaplama;
- 3) İlk ikisinin farkının alınması (Stock ve Watson, 2011: 394-395).

Bu çalışmada kullanılan beş açıklayıcı değişkeni; Sosyal ilişkiler, Yaş, Doğum yeri, Medeni hal, Öğrenim durumu ve Cinsiyet olan kitle probit regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Pr(Y = 1 \mid \text{Sosyal ilişkiler, Yaş, Doğum yeri, Medeni hal, Öğrenim durumu, Cinsiyet}) = \Phi(\beta_0 + \beta_1\text{Sosyal ilişkiler} + \beta_2\text{Yaş} + \beta_3\text{Doğum yeri} + \beta_4\text{Medeni hal} + \beta_5\text{Öğrenim durumu} + \beta_6\text{Cinsiyet}) \quad (3.6a)$$

3.5. AMPİRİK BULGULAR

Ampirik bulgular, ilk olarak anket ile toplanan nicel verilerin SPSS programı ile analiz edildiği nicel veri analizi, daha sonra mülakat tekniği ile toplanan nitel verilerin NVivo ile analiz edildiği kısımdan oluşmaktadır.

3.5.1. Nicel Veri Analizi Sonuçları

SPSS ortamına aktarılan anket verileri analiz esnasında yeniden tanımlanmıştır. Bireysel dışsallık düzeyini ölçen 5'li Likert soruları 0 “düşük” bireysel dışsallık düzeyini ve 1 “yüksek” bireysel dışsallık düzeyini temsil edecek şekilde, sosyal ilişkiler düzeyini ölçen 5'li Likert soruları için ise 0 “düşük” sosyal ilişkiler düzeyini ve 1 “yüksek” sosyal ilişkiler düzeyini temsil edecek şekilde yeni değişken tanımlaması yapılmıştır. Dışsallık alt boyutu sorularının ortalaması alınarak dışsallık değişkeninin sayısal değeri elde edilmiştir. Elde edilen bu değerler 1-5 arası değerler almaktadır. 1 ile 2.50 aralığına dışsallığın olmadığını ifade eden 0 değeri atanmıştır. 2.51 ile 5 aralığı ise 1 değerini alarak dışsallığın olduğu durum

olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde sosyal ilişkiler alt boyutu sorularının da ortalaması alınmış ve sosyal ilişkiler değişkeninin sayısal değeri elde edilmiştir. Elde edilen bu değerler de 1-5 arası değerler almaktadır. 1 ile 2.50 aralığına sosyal ilişkilerin olmadığını ifade eden 0 değeri atanmıştır. 2.51 ile 5 aralığı ise 1 değerini alarak sosyal ilişkilerin olduğu durum olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 7’de verilen frekans ve yüzde değerlerine göre dışsallık düzeyi düşük olan bireylerin %64,9’u düşük sosyal ilişkilere ve %35,1’i yüksek sosyal ilişkilere sahipken dışsallık düzeyi yüksek olan bireylerin %37,7’si düşük sosyal ilişkilere ve %62,3’ü ise yüksek sosyal ilişkilere sahiptir. Dışsallık düzeyi düşük olan bireylerin %59,5’i 17-26 yaş aralığında yer alırken, %29,7’i 27-36 yaş aralığında, %10,8’i ise 37 ve üzerindeki bir yaşta bulunmaktadır. Dışsallık düzeyi yüksek olan bireylerin %64,8’i 17-26 yaş aralığında, %25,8’i 27-36 yaş aralığında ve %9,4’ü ise 37 ve üzerindeki bir yaşta bulunmaktadır. Dışsallık düzeyi düşük olan bireylerin %13,5’i diğer, %86,5’i Erzurum’da yaşamaktadır. Dışsallık düzeyi yüksek olanların %13’ü diğer, %87,0 ise Erzurum’da yaşamaktadır. Dışsallık düzeyi düşük olan bireylerin %35,3’ü evli, %64,7’si bekdir. Dışsallık düzeyi yüksek olan bireylerin ise %30,3’ü evli, %69,7’si bekdir. Dışsallık düzeyi düşük olan bireylerin %5,7’si ilkokul, %8,6’sı ortaokul, %45,7’si lise ve %40 ise üniversite ve üzeri düzeydeki eğitim seviyesine sahiptir. Son olarak cinsiyet değişkenine bakıldığında, dışsallık düzeyi düşük olan bireylerin %81,1’i kadınlardan %18,9’u erkeklerden oluşmaktayken dışsallık düzeyi yüksek bireylerin %93,3’ü kadınlardan %6,7’si erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 7
Değişkenlere ait Frekans ve Yüzde Bilgileri

	Dışsallık	
Değişken	Düşük	Yüksek
Sosyal ilişkiler		
<i>Düşük</i>	24 (64,9)	93 (37,7)
<i>Yüksek</i>	13 (35,1)	154 (62,3)
Yaş		
<i>17-26</i>	22 (59,5)	158 (64,8)
<i>27-36</i>	11 (29,7)	63 (25,8)
<i>37 ve üzeri</i>	4 (10,8)	23 (9,4)
Doğum yeri		
<i>Diğer</i>	5 (13,5)	32 (13,0)
<i>Erzurum</i>	32 (86,5)	215 (87,0)

Tablo 7 (Devamı)

	Dışsallık	
Değişken	Düşük	Yüksek
Medeni Hal		
<i>Evli</i>	12 (35,3)	71 (30,3)
<i>Bekar</i>	22 (64,7)	163 (69,7)
Öğrenim		
<i>İlkokul</i>	2 (5,7)	11 (4,8)
<i>Ortaokul</i>	3 (8,6)	24 (10,6)
<i>Lise</i>	16 (45,7)	117 (51,5)
<i>Üniversite ve üzeri</i>	14 (40)	75 (33,0)
Cinsiyet		
<i>Kadın</i>	30 (81,1)	224 (93,3)
<i>Erkek</i>	7 (18,9)	16 (6,7)

Bartlett testi sonuçlarına göre Hesaplanan X^2 değerine ilişkin p olasılık değeri 0,000'dır. $0,000 < 0,05$ olduğundan Bartlett testinin sonucu anlamlı çıkmıştır. Değişkenler arasında yüksek korelasyonların bulunduğu ve verilerin çoklu normal dağılımdan geldiği tespit edilmiştir. KMO (Kaiser-Mayer-Olkin) katsayısı 0,901 olarak hesaplanmış olup araştırmanın örnek büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu belirlenmiştir. Tablo 8'de verilen döndürülmüş faktör matrisi sonuçlarına göre ankette yer alan 11 soru tek tek çıkarıldığında ilgili soruların ilgili faktörlere yüklendiği tespit edilmiştir. Maddeler, yük değeri yüksek olan fatör ile daha çok ilişkilidir. Bu yüzden Tablo 8'de koyu renk ile gösterilen maddeler, yük değeri diğer faktöre göre yüksek olan faktördür. Dışsallıkları ölçen sorular fatör 1'in içinde yer alırken sosyal ilişkileri ölçen sorular ise faktör 2'nin içinde yer almaktadır.

Tablo 8

Döndürülmüş Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör 1	Faktör 2
Bu işte çalışmam, başarılı olduğum hissini verip özgüvenimi artırır.	0,731	0,052
Burada çalışmak, bana iş güvencesi sağlar.	0,731	0,092
Bu işte çalışmam, beni maddi sorunlardan kurtarmaktadır.	0,684	0,072
Bu işte çalışmam kendi işimi kurma arzumu artırır.	0,483	0,389
Bu iş farklı sektörlerde çalışma şansımı artırıyor.	0,646	0,266

Tablo 8 (Devamı)

	Faktör 1	Faktör 2
Burada çalışmak, bana yaşamımda birtakım kolaylıklar sağlıyor.	0,78	0,114
Çalıştığım firmadan mutlaka olumlu sonuçlar elde edeceğimi düşünüyorum.	0,749	0,06
Çalıştığım firma bana, herhangi bir maliyete katlanmadan yeni olanaklar elde etmeyi sağlıyor.	0,752	0,124
Burada çalışmak, sosyal yaşamımda saygınlığımı artırır.	0,656	0,254
Bu işe başladıktan sonra, insanlarla daha kolay iletişim kuruyorum.	0,604	0,214
Bu işte çalışmam, daha önce tanışamadığım kişilerle tanışma fırsatı sağlıyor.	0,766	0,092
Yaptığım iş, herhangi bir maliyete katlanmadan bilgi ve becerilerimi geliştiriyor.	0,807	-0,005
Bu işte çalışarak, daha önce ulaşamadığım bilgilere ulaşabiliyorum.	0,748	0,1
Bu işe başladıktan sonra, zamanı daha faydalı kullanıyorum.	0,692	0,115
Bu işte çalışıyor olmam, evde kaliteli zaman geçirmemi sağlıyor.	0,559	0,302
Bu işe başladıktan sonra, sağlığıma daha çok dikkat ediyorum.	0,551	0,282
İş arkadaşlarımla ve amirlerimle özel hayatımda da / fabrika dışında da görüşüyorum.	0,148	0,673
Birlikte çalıştığım arkadaşlarımla, sosyal medyada sık sık iletişim kuruyorum.	0,191	0,608
Bu işe arkadaşlarım sayesinde başladım.	-0,044	0,461
Şu an yaptığım işe başlamamda, TekstilKent çalışanlarının çok büyük etkisi oldu.	0,489	0,51
TekstilKent çalışanlarının çoğunu tanımaktayım.	0,023	0,832
TekstilKent çalışanlarıyla, yoğun iş ilişkisi içerisindeyim.	0,141	0,654
TekstilKent çalışanlarıyla, yoğun arkadaşlık ilişkisi içerisindeyim.	0,056	0,82
Çalıştığım firmada, sosyal ilişkilerin beraberinde getirdiği ortak amaçlar vardır.	0,431	0,514
Bartlett $X^2= 2593,313$; $p=0,0000$		
KMO=0,901		

Bağımlı değişken olan dışsallığın olması olasılığı dikkate alınarak ikili lojistik ve ikili probit regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Model seçim kriterleri dikkate alındığında ikili probit modelinin daha tercih edilebilir olduğu görülmüştür. İkili probit modelinin tahmin sonuçlarına ilişkin bulgular, Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9
Probit Regresyon Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Dışsallıklar				
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Dirençli Standart Hata	z-İstatistiği	Olasılık
Sosyal ilişkiler	0,738	0.212	3,47	0,001
Yaş	0,009	0.021	0,44	0,657
Doğum yeri	0,165	0.329	0,50	0,615
Medeni hal	0,0593799	0.2705809	0,22	0,826
Öğrenim Durumu (Referans Kategori: İlkokul)				
Ortaokul	0,375	0.583	0,64	0,519
Lise	-0,001	0.505	-0,01	0,998
Üniversite	-0,111	0.502	-0,22	0,824
Cinsiyet	-0,904	0.337	-2,68	0,007
Sabit	1,273	1.133	1,12	0,261
McFadden's $R^2 = 0,073$ Hosmer-Lemeshow $X^2=5,97$; $p=0,65$ Pearson Ki-Kare (96) = 136.55; $p= 0,07$ Tahmin Başarısı = 86.83%				

Hosmer-Lemeshow ve Pearson ki-kare test istatistiklerine göre modelde tanımlama hatası olmadığını öne süren sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilemeyerek (Hosmer-Lemeshow $X^2=5,97$; $p=0,65$; Pearson Ki-Kare (96) = 136.55; $p= 0,07$), modelde tanımlama hatasının bulunmadığına karar verilmiştir. Probit modelinin doğru tahmin etme başarısı %86,83'dür.

İkili probit modelinden elde edilen sonuçlara göre, cinsiyet ($z=-2,68$; $p=0,007$) ve sosyal ilişkiler ($z=3,47$; $p=0,001$) değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Cinsiyetin etkisinin negatif, sosyal ilişkilerin ise dışsallık üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Modele dahil edilen yaş, doğum yeri, medeni hal değişkenleri ise istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. İkili probit modeline ait marjinal etkilere ait sonuçlar, Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10²¹**Probit Regresyon Modeli Marjinal Etkiler**

Bağımsız Değişkenler	dy/dy*	Standart Hata	z-İstatistiği	Olasılık
Sosyal ilişkiler	0.143	0.040	3.53	0.000
Yaş	0.001	0.004	0.45	0.656
Doğum yeri	0.032	0.063	0.50	0.615
Medeni hal	0.011	0.052	0.22	0.826
Öğrenim Durumu (Referans Kategori: İlkokul)				
Ortaokul	0.057	0.097	0.58	0.559
Lise	-0.000	0.097	-0.00	0.998
Üniversite	-0.023	0.098	-0.23	0.816
Cinsiyet	-0.175	0.066	-2.62	0.009
*Marjinal etkileri göstermektedir.				

Diğer değişkenler sabit tutulduğunda, sosyal ilişkiler puanı arttığında bireyin dışsallık düzeyinin yüksek olma olasılığını %14,32 artıracaktır. Ayrıca erkeklerin referans sınıf olan kadınlara göre dışsallık düzeyinin yüksek olma olasılığının %17,53 daha az olduğu tespit edilmiştir.

3.5.2. Nitel Veri Analizi Sonuçları

Sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda çok farklı türden veri biçimlerinin kullanıma açılması son zamanlarda nitel yöntemlere olan ilginin artmasına yol açmıştır. Nitel verilerin toplamasında ve özellikle de çözümlenmesinde uzmanlaşmış teknikler kullanılmaktadır (Punch, 2011: 60). Nitel veri analizleri genelde verilerin azaltılması, düzenlenmesi ve sonuçlandırılması aşamalarından oluşmaktadır.

Bu çalışmada firma düzeyinde ortaya çıkan dışsallıkları ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla nitel veri toplama yöntemi olan mülakat tekniği ile toplanan veriler NVivo programıyla analiz edilmiştir. Görüşme formları tek bir dosyada toplanıp NVivo'ya aktarılmıştır. Görüşmede en çok kullanılan kavramların ve kelimelerin ortaya çıkarılması için kelime bulutu oluşturulmuştur. Kelime bulutunda daha büyük yazı boyutları ile yazılan kelime ve kavramların daha çok vurgulandığı anlaşılmaktadır. Böylece Şekil 7'de, öne çıkan kavram ve ifadelerin neler olduğuna dair kelime bulutu yer almaktadır.

²¹ Tablodaki parametre anlamlılıklarına bakıldığında anlamsız parametrelerin olduğu görülmektedir. Bundan dolayı en anlamsız olandan başlayarak değişkenler tek tek çıkarılarak model tahmini yapıldığında, parametre anlamlılıklarında herhangi bir değişiklik tespit edilmemiştir. Bu yüzden yorumlamalarda anlamlı olan sosyal ilişkiler ve cinsiyet değişkenleri üzerinden yapılmıştır.

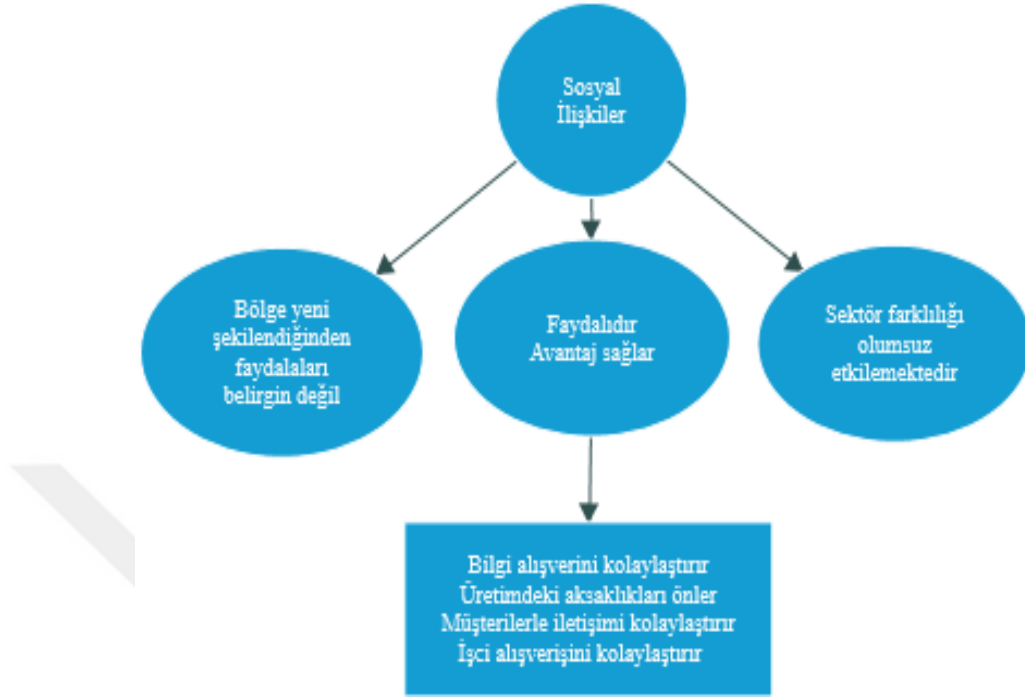
Kelime Bulutu

Elde edilen kelime bulutuna göre sosyal, ilişki, avantaj, rekabet, organize, sektör, bilgi, firma ve fayda kelimelerinin en sık kullanılan kelimeler olduğu anlaşılmaktadır. Frekansı en yüksek olan kelimenin sosyal ilişki kelimesi olduğuna dair bilgi, kelime bulutundan elde edildikten sonra sosyal ilişki kelimesinin cevaplarının tek dosya haline getirildiği görüşme formlarında geçtiği yerler ve diğer kavramlarla dizilişi gibi bilgilere dair ilişkileri incelemek için kelime ağacı oluşturulmuştur. Kelime ağacı frekansı en yüksek olan sosyal ilişki kavramının etrafında oluşan kelime gruplarını görselleştirmiştir. Kelime ağacı büyük boyutlu olduğundan okunmasının kolaylaşması adına Ek 4’te sunulmuştur.

Kelime ağacına bakıldığında sosyal ilişkilerin avantajlar sağlayabileceği ancak sektör farklılığından dolayı diğer firmalarla ilişkisinin pek söz konusu olmadığı, sosyal ilişkilerin, arkadaşlık ilişkilerinin ve işbirliğinin geliştirilmesi ile bilgi alışverişi, üretim, müşterilerle iletişim konularında faydanlanılabileceği, arkadaşlık ilişkilerinin olumlu etkilerinin olduğu, faydaların etkilerinin şu an görülmediğini, bunun nedeninin ise bölgenin daha çok yeni şekillenmeye başlamasının olduğu, sosyal bir ağın varlığının bilgi alışverişini kolaylaştırması gibi faydalarının olacağını, sosyal alanların oluşturulmasının bölgeye canlılık katacağı, sosyal ilişkilerin gelişmesinin işçi alışverişini kolaylaştırdığı gibi sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sonuçlar, model olarak NVivo programı ile görselleştirilen Şekil 8’de yer almaktadır.

Şekil 8
NVivo Model Şeması

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tekstil firmaları ile yapılan birinci katılımcılara A1'den başlayarak A10'a kadar kodlama yapılmış ve OSB'de bulunup da Tekstilkent dışında değerlendirilen firmalarda yer alan katılımcılara ise B1'den başlayıp B6'ya kadar kodlama yapılmıştır.

Önemli noktaların vurgulandığı ve kelime ağacından çıkarılan sonuçlardan yola çıkarak mülakat sorularına kaynaklar tarafından verilen bazı cevaplar ve bu cevapların değerlendirmeleri aktarılacak olursa;

OSB'deki diğer tekstil firmaları ile rekabet içinde misiniz? Rekabet içindeyseniz bu size avantaj mı dezavantaj mı sağlamaktadır? Sorusuna katılımcılar genel olarak rekabetin avantaj olduğuna ve bu durumun genelde üretim miktarını artırma ve işgücü temini konularında fayda sağladığını ifade etmişlerdir. Bu konuda A1, A3, A8 ve A4 şunları ifade etmişlerdir:

Kaliteli ürün, işçi şartları, personel şartları konularında Tekstilkent'teki diğer firmalarla rekabet içindeyiz. Tekstilkent'teki personellerle ilgili olarak diğer firmalardan ayrılan personelleri daha çabuk değerlendirmeye alıyoruz. Yani tecrübeli personellere ulaşabiliyoruz. Bu rekabetin bizim firmaya avantajları var. Rekabet sayesinde kaliteli ürün daha çok ortaya çıkıyor (A1).

...işgücü rekabetinin sağladığı faydalar mevcut, örneğın diğer tekstil firmalarının oluşu sebebiyle çalışanları kendi firmamıza yöneltmek açısından gelişmeler yapıyoruz... (A3).

Rekabet içindeyiz ama bizim firmamız daha büyük diğerlerine göre buda bize avantaj sağlıyor. Daha çok müşteri kapabilir (A4).

...firmalar arası rekabet olduğundan dolayı firma daha çok öne çıkmak isteyebilir bu yüzden rekabet üretim miktarını artırabilir. Organize Sanayi Bölgesinde olmak daha avantajlı çünkü bir birlik var yan yana kurulmuş fabrikalar var. Rekabet ve tutunma çabası var o yüzden (A8).

OSB’de olmanın rekabet açısından daha çok avantaj sağladığını belirten A8 ve firma ölçeğinin büyük olmasının rekabet avantajı sağladığını belirten A4’ün yanında katılımcıların genel olarak rekabetin avantaj sağladığına yönelik görüş bildirmesi, rekabetin olumlu etkilerinin olacağı yönündeki Porter dışsallıkları teorisiyle uyushmaktadır.

Çalışanlar arasındaki sosyal ilişkilerin gelişmesinde Tekstilkent’in faydaları oluyor mu? Sorusuna katılımcılar genel olarak sosyal ilişkilerin faydasının olduğunu ancak sektör farklılığından dolayı sosyal ilişkilerden yararlanılamadığını ifade etmişlerdir.

Bu konudaki bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

Organize Sanayi Bölgesinde sektörler farklı olduğundan herhangi bir konuda fayda sağlanamamaktadır. Sektör farklılığından dolayı sosyal ilişkilerde bulunulamamaktadır (B1).

Tekstilkent ile herhangi bir bağlantımız yoktur. Bizim Tekstilkent ile bağlantımız olmadığından, sosyal ilişkilerimizde bulunmamaktadır. ...Personeller arasında da firma yöneticileri arasında da bir ilişki yoktur. Ancak kendi firmamız içinde sosyal ilişkilerden yararlanıyoruz. OSB dışındaki bağlantılı olduğumuz firma yöneticileriyle sosyal ilişki kuruyoruz ve bu kaçınılmazdır (B2).

Henüz OSB’de sosyal ilişkilerin geliştiğı ve bundan faydalanıldığı söylenemez. Bunun en büyük nedenlerinden birisi farklı sektörlerin bir arada bulunuşu ve birbirini tamamlayıcı sektörlerin bulunmamasından kaynaklı olmakla birlikte, bölgede bulunan fabrikaların (bizim fabrikamızda dahil olmak üzere) çok yeni olduğundan kaynaklanmaktadır. Ancak ileride Tekstilkent’in bölgeye canlılık katıp sosyal ilişkilerden daha çok yararlanacağımızı da düşünmekteyim. Tekstilkent beraberinde sosyal ilişkileri geliştirebilir. Tekstilkent ile sosyal ilişkiler gelişebilir ve bilgi alışverişinden de yararlanılabilir (B6).

Verilen bu ifadeler Tekstilkent firmaları dışındaki firmalara aittir. Benzer bir soru tekstil firmalarında bulunan katılımcılara sorulduğunda, örneğın, **Tekstilkent’te bulunan diğer firmaların işgücü temin etmenizde faydası var mıdır ve işçilerin diğer firma**

işçileriyle arasında kurmuş olduğu sosyal ilişkilerden faydalandığınızı düşünüyor musunuz? sorusuna aynı endüstri dalında faaliyet gösterdiklerinden sosyal ilişkilerin faydasını gördüklerini belirtmektedirler:

Yani tabi yönlendirme yapılıyor. Onların aradığı kalifiye eleman bizde fazlaysa biz oraya yönlendirme yapıyoruz onlarda aynı şekilde yönlendirme yapıyorlar. Tabi. İşçilerin bize belirttiği, diğer fabrikalarda olup da burada istedikleri şeyi de bizde yapmaya çalışıyoruz veya onlarda aynı şekilde. Sosyal ilişkiler sayesinde personel teminimiz de kolaylaşıyor (A1).

...firma içi sosyal ilişkilerden yararlanıyoruz. Gün içinde ürün yetiştiğinde motivasyon artıyor. Personeller aralarında ne kadar sosyal ilişki geliştirirse avantajlı olur. Çünkü ekip ruhu sektör için önemli. Personeller arasında sosyal ilişkiler gelişmezse üretimde aksamalar olabiliyor (A7).

Yine benzer bir soru Tekstil Kent katılımcılarına sorulduğunda ancak bu kez tekstil kent dışındaki firmalar açısından sorulduğunda onlarda diğer firmaların katılımcılarına (yukarıda yer alan B1, B2 ve B6) benzer olarak sektör farklılığına dikkat çekmektedirler.

Tekstil dışındaki firmalarla ilişkileriniz var mı? sorusuna cevap olarak A1, A7 ve A10 katılımcılarının ifadeleri şu şekildedir:

...sektör farklılığından dolayı bir ilişki geliştiremiyoruz. ...Genel olarak ilişki var ama yani ihtiyaçtan dolayı yani işçi alımıdır verimdir konularında sektör farklılığından dolayı bir ilişki yok (A1).

Hiçbir ilişkimiz yok çünkü, tekstil sektörü ile iletişimdeyiz. Sektör farklılığından dolayı iletişime geçme konusu ve gereksinimi olmuyor (A7).

Farklı sektörler olduğundan dolayı ilişki kuramıyoruz. Ama sosyal düzeyde ilişkimiz var. Tanışma durumumuz var ama firmalarla ortak bir yanımız olmadığından dolayı ilişkimiz yok (A10).

Katılımcıların genel olarak sektör farklılığının olumsuzluğuna vurgu yapması, sektör çeşitliliğinin bilgi alışverişi konusunda fayda sağladığını belirten Jacobs teorisiyle çakışmaktadır. Bilgi alışverişi sosyal ilişkilerin gelişmesiyle arttığından dolayı böyle bir sonuca varılabilir.

İş birliğinin hangi faaliyet alanlarından oluştuğunu ve ilişki türünüzün nasıl olduğunu açıklayınız. Sorusuna katılımcılar genel olarak iş birliğinin bilgi alışverişi ve işgücü konularında olduğunu ve ilişki türlerinin ise karşılıklı güvene, kişisel çabalara ve uzmanlaşmaya dayandığını ifade etmişlerdir:

...iş birliğimiz daha çok eleman konusunda oluyor. Çevre düzenleme konusunda da iş birliğimiz oluyor ama daha çok kalifiyeli personel alımı konusunda bağlantı kuruyoruz. Bu kurumlarla ilişki türümüz bilgi alışverişine, karşılıklı güvene, kişisel çabalara uzmanlaşmaya dayanmaktadır. Coğrafi yakınlığa dayalı olarak ta Tekstilkent firmaları ile ilişkilerimiz bulunmaktadır (A1).

Karşılıklı güven kesinlikle olmalı. Ayrıca ticarete kişisel çabalar olmak zorundadır. Ayrıca ticari olarak bilgi alışverişine dayalı iş birliği de olur... (A2).

Üniversite ile stajyer alıp verme konusunda iş birliğimiz var. ...İşe alım konusunda iş birliği oluyor (A8).

İlişki türümüz öncelikle uzmanlaşmaya dayalıdır. Karşılıklı güvene dayalı ilişki türlerimizde vardır. Ama genel olarak uzmanlaşmaya dayalı bir ilişki türümüz mevcuttur. Bunun nedeni yeni bir fabrika olmamızdan kaynaklanıyor. Bilgi alışverişine dayalı ve kişisel çabalara dayalı ilişki türlerinin bulunduğu durumlarda vardır... (A9).

Resmi olmayan özel sektörlerle karşılıklı güvene dayalı mal ve hizmet alıyoruz. Genellikle bilgi alışverişine dayalı ilişkilerimiz oluyor... (A10).

Tekstilkent'in eğitim programları uygulamanız açısından faydası oluyor mu?

Sorusuna verilen cevaplar şu şekildedir:

...diğer tekstil fabrikalarından çıkıp ta buraya tecrübeli bir şekilde işçi geliyorsa o zaman işimiz daha kolay oluyor. Öğrenme süreci hızlı oluyor. Ama her aldığımız personeli yine eğitime alıyoruz yine üretim bandından geçiriyoruz ama öğrenme süreçleri daha hızlı oluyor (A4).

Eğitim programları konusunda Tekstilkent'in faydası oluyor mu açıkçası personeller değiştiği zaman acemilik dönemini geçmiş olarak işe başlama avantajı sağlıyorlar... (A6).

Mesela diğer firmada eğitimini sağlayıp bizim firmamıza donanımlı bir şekilde işçi gelirse faydası olabilir. Ama bu konuda işçinin diğer firmadan ayrılıp bizim firmamıza gelmesine bağlı (A8).

İş birliğinin genellikle işgücü ve bilgi alışverişi konularında gerçekleşmesi ve ilişki türünün uzmanlaşmaya dayanması durumu ve işçilerin diğer tekstil firmalarından uzmanlaşmış bir şekilde gelmesinin fayda sağladığına yönelik ifadeler, MAR dışsallıklarına işaret etmektedir.

OSB'de bulunmak size altyapı maliyetleri ve nakliye konularında ne gibi avantajlar sağlamaktadır? Tekstilkent'in bu avantajlardaki rolünü açıklayınız.

Sorusuna genellikle altyapı OSB’de bulunmanın altyapı avantajı sağladığının ve teşviklerin çok büyük etkisinin olduğu ifade edilmektedir:

Organize Sanayi Bölgesinde bulunmanın altyapı maliyetleri açısından avantajlarına gelince, örneğin depo açısından avantajlıyız çünkü bölgede genişleyebiliyoruz. Kullandığımız alan fazla bu açıdan avantajlıyız. Ayrıca personellerimizin hareket alanı daha fazla. Tekstil firması olduğumuzdan bir ürün girişi ürün çıkışı birazcık daha kolaylıkla sağlanıyor burada. Ürün indirme ve yükleme konularında avantajlara sahibiz. Onun dışın da elektrik, su, doğal gaz, gibi konularda da avantajlar sağlıyor. Organize Sanayi Bölgesinde bulunmak işte örnek veriyorum 6. Bölge teşvikleri içinde bulunmakta bize fayda sağlıyor (A6).

Tekstilkent teşvikle kurulduğundan altyapı maliyetleri ile ilgili faydası oluyordur (A8).

Teşviklerden dolayı OSB’de bulunmak bizim açımızdan bir avantaj. Bulunduğumuz bölgeye mali yardımlarda bulunulması bizim açımızdan bir avantaj sağlıyor. Elektrik, su, kanalizasyon ve depo konularında OSB’de bulunmak elbette avantaj sağlamaktadır (A9).

Firmanızı OSB’de kurma nedenleriniz nelerdir? Sorusuna verilen cevaplar ise şu şekildedir:

Firmanın organize sanayi bölgesinde kurulma nedeni tabi ilk önce teşvikler, altıncı bölge teşviğine girdiğinden dolayı Erzurum ondan dolayı kuruldu. Artı olarak gerekli olan işgücünün daha fazla olduğundan dolayı burada kuruldu (A2).

Erzurum ilinin teşvik bölgesi kapsamında yer alması, firmamızı Erzurum OSB’de kurmamızdaki en büyük nedendir. Firmamız kadın istihdamını sağlamakta ve kadın işgünün fazla olması da bir diğer nedendir. Ayrıca sanayi kültürünü yaygınlaştırmakta firmamızı burada kurmamızdaki bir diğer nedendir. Arsanın devlet tarafından tahsis edilmiş olması bizim açımızdan bir avantajdır. Yani arsanın hazır verilmesi, teşvik bölgesi olması, OSB’de kurulan ilk firma oluşunun sağladığı rekabet avantajı ve eleman alımı açısından seçme hakkının oluşu avantajları firmanın OSB’de kurma nedenleri olarak sayılabilir (A3).

Firmamızı OSB’de kurmamızın nedeni teşvik bölgesi kapsamında yer almasından kaynaklanmaktadır... (A7).

Personel alımlarında vergi alımlarından dolayı teşvikle olduğu için firmamızda bu bölgeye yatırım yaptı. 6. Bölge teşviki kapsamında... (A10).

OSB’de firma kurma nedeninin, genelde bölgesel teşvik kaynaklandığı ve ayrıca işgücü teminin kolay oluşundan kaynaklandığı ifade edilmektedir.

OSB’de bulunup ancak tekstil firması olmayan firmaların katılımcılarına, Firmanızın müşterilerle ilişki kurmasında, tekstil firmalarının varlığı avantaj sağlamakta mıdır? Sorusuna genel olarak verilen cevap müşterilerin adres olarak bize ulaşmaları konusunda faydasının olduğunu ifade etmektedirler:

Tekstilkent’in sadece adres bulmada faydası oluyor (B1).

Sadece adres bulmada Tekstilkent adı fayda sağlar... (B2).

Adres tarifinde şimdi bura Tekstilkent olarak bilindiği için müşterilerle ilişkimiz açısından sadece adres bulmada faydası oluyor. Yani 2. Organize dendiğinde kimse bilmiyor da Tekstilkent dendiğinde adres olarak bulunuluyor sadece (B3).

Evet sağlamaktadır, nedenini de izah edecek olursak; müşteriler çoğu Tekstilkent’in varlığından haberdar buraya geldiklerinde bir merak oluşuyor acaba burada ne var diye bize de faydası dokunuyor. Tekstilkent’in varlığı şu anda bizim için bir avantaj diye düşünüyorum. Ayrıca Tekstilkent açık bir adres olduğundan bizim içinde iyi oluyor. Mesela bizim firmanın adını bilmeyip te Tekstilkenti bilen dışarıda bulunan firmalarda var. Tekstilkenti tarif ettiğimiz zaman gelen müşteriyle hemen iletişim kurabiliyoruz gelen müşteriyle (B4).

OSB’de Tamamlayıcı ve destekleyici hizmetler olarak hangi sektörlerle ihtiyaç var ve yakın gelecekte hangi sektörler burada belirebilir? Sorusuna katılımcılar genel olarak ara girdi malı üreticilerine ihtiyaç olduğunu ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği alanların kurulmasının bölgeye canlılık katacağını ifade etmektedirler:

Yani mesela iplik sektörüne ihtiyaç var. Kumaş dışarıdan geliyor ip yok. Makine sektörüne ihtiyaç var. İğne sektörü yani buna dayalı olarak birbirini tamamlayan şeylere ihtiyaç var. Buraya daha çok dokuma, iplik gibi sektörler gelir yani Tekstilkent olduğu için onların gelmesi daha uygun (A1).

Kumaş teminini İstanbul’dan yapıyoruz. Kumaş fabrikası, aksesuar, makine ve iplik sağlayan firmaların OSB’de olması ve yıkama merkezlerinin olması iyi olurdu. Sektörel hammadde ve girdi sağlayan firmaların oluşu da bizim firmamız açısından fayda sağlardı. Çalışanların mola vakitlerinde sosyal aktivitelerde bulunabilecekleri parklar vs. oluşu çalışanlara fayda sağlardı. OSB’de fabrika satış merkezi, AVM olsa Erzurum halkıda buraya gelir, canlılık katar, şehir açısından da yenilik sağlar. OSB’de kurulacak bir fabrika satış merkezinin şehir için yenilik olacağını düşünüyorum (A3).

Tekstil fabrikası eğer burada çok kurulursa şu an açılmaya devam ediyorlar. İp iğne gibi destekleyici hizmetler burada olursa ara girdi mallarını temin etme süremiz kısalabilir. Çünkü mesela biz bir ipin teminini günlerce beklediğimiz oluyor. Ara malları temininin geciktiği durumlar oluyor. Yani tekstili destekleyecek ürünler olursa iyi olur bence. Ara girdi mallarını

sağlayan firmaların OSB’de olması bizim için avantaj. Mesela fabrika satış mağazası olursa bizim açımızdan iyi olabilir. Küçük hatalı ürünleri ya da uygun fiyata satılan ürünleri temin etmek kolaylaşabilir. Sosyal bir AVM ya da fabrika satış mağazası olabilir (A8).

Sizce Tekstilkent kısa-orta-uzun vadede nasıl bir dışsallık (avantaj ya da dezavantaj) yaratacaktır? Sorusuna katılımcılar genel olarak istihdam sağlama yönünden, sektörel açıdan sektörün tanıtılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması gibi avantajların sağlanacağını ifade etmektedirler:

Bölgesel kalkınma açısından avantajları var. En başta istihdam avantajı sağlar. Sektör açısından sektörün tanıtılmasını sağlar, bölgede (A1).

...il, bölge ve ülke için istihdam açısından fayda sağlayacaktır. Sektör açısından düşünürsek de sektör daha çok tanıtılıp duyulur hale gelecektir bölgede (A4).

Öncelikle işgücü açısından kısa-orta-uzun vadede de Tekstilkent avantaj sağlıyor. Bir sanayi kültürü oluşuyor. Tekstil çok dinamik bir sektör ve sirkülasyon çok yüksek dolayısıyla bu işgücünün ve istihdam oranının durmadan artacağını gösteriyor. Biz geliştikçe işgücü ihtiyacımız artacak, işgücü ihtiyacımız artıkça istihdam seviyemizde artacak. Böylece şehirdeki ya da bölgedeki insanları istihdam etme oranımızda artacak. Sektör konusunda kısa vadede kaliteli üretim gerçekleştirmek, buda uzun vadede sektörün önemli aktörü olarak sektörü geliştirmek. Bağlantılı sektörlerle ilişkilerimizi üst seviyede tutarak teknolojik gelişmeyi sağlayarak sektöre yenilik katma avantajı sağlamak. İl, bölge ve ülke açısından düşünülürse; daha önceden Doğu Anadolu Bölgesi’nde hayvancılık, tarım faaliyetleri aktifken belki coğrafi şartların değişmesiyle, küresel ısınmayla ya da belki insanların yaşam tarzlarının değişmesiyle artık Doğu Anadolu Bölgesi’nin kaderi tarım ve hayvancılık değil. Doğu Anadolu bölgesi de sanayiye doğru evrilmekte. Tekstilde bu açıdan Doğu Anadolu Bölgesine çok avantaj kazandıracak bir sektör olarak belirlemekte (A6).

Bölge ekonomisi açısından fayda sağlayabilir. İstihdam açısından faydası olacaktır (B2).

Tekstilkent’in varlığı bize ve bölgede olan diğer firmalara artı kattığını hiç şüphesiz söyleyebiliriz. Alt yapıda olsun ulaşımında olsun, adres tarifinde olsun, müşterilerde merak uyandırması açısından olsun bize avantaj sağlamaktadır. Uzun vadede de avantajı olacağını düşünüyorum (B4).

Hem Tekstilkent’in hem de bizim fabrikamızın bölgede çok yeni oluşundan kaynaklı, herhangi bir olumlu ya da olumsuz etkinin olmadığını ifade etmeliyim. Tekstilkent’in bölge ekonomisi açısından ve ortaya koyduğu istihdam yapısından dolayı faydalı olacağını düşünmekteyim. Personel, üretim vb. konularda faaliyetlerinden ötürü ileride bir canlılık katacaktır bölgeye... (B6).

SONUÇ

Endüstriyel bölgelerde birçok nedenden kaynaklı avantajlar sağlanabilmektedir. Bu avantajlar genellikle firmaların kümelenmesi sonucu ortaya çıkan dışsallıklar şeklindedir. Ancak bir endüstriyel bölgenin gelişip bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmeye dönük evrilmesi sadece dışsallıklar kanalıyla mümkün olmamakta aynı zamanda bölgedeki firmalar ve çalışanlar arasında gerçekleşen ilerlemiş etkileşimin sonucunda gerçekleşebilmektedir.

Çalışmada endüstriyel bölgelerde “endüstriyel atmosfer”in ana kaynağının gelişen sosyal ilişkiler olduğu düşüncesinden hareketle bir endüstriyel bölge şekli olan OSB’lerde Tekstilkent kurulması ile ortaya çıkan dışsallıklar ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisinin Erzurum 2. OSB üzerinden ortaya koyulması amaçlanmıştır. Daha yeni sayılabilecek Erzurum 2. OSB de kurulan Tekstilkent firmalarının bağlantılı sektörler, yan sanayi, pazara yakınlık gibi birçok belirleyici değişkenin hesaba katılamaması Erzurum Tekstilkent’in yaratabileceği dışsallıkları da sınırlamaktadır. Son dönemlerde Türkiye’de özellikle Tekstil kent yatırımları, kamu eliyle olan birçok alt yapı çalışmaları ve teşviklerle desteklenmektedir. Özellikle istihdam alanında önemli kazanımlar sağlaması beklenen Tekstil kent yapılarının ortaya çıkaracakları sonuçlar yeni yeni gözlemlenmeye başlanmaktadır. Özellikle nispeten dezavantajlı sayılabilecek bölgelerde konumlandırılmaya çalışılan Tekstil kentlerin yaratacağı dışsallıklar, bölge ekonomileri açısından önemli birer aktör olması beklenmektedir. Dolayısıyla bu durum, bu tez çalışmasının motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Oluşacak dışsallıkların zaman içerisinde takip edilmesi ve değerlendirilmesi hem Erzurum’da kurulan Tekstil kent’in hemde başka bölgelerde kurulması planlanan Tekstil kentler için son derece önem taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında dışsallıkların daha ziyade çalışanlar üzerinden hareketle sosyal ilişkiler bağlamında incelenmesi ve bağlantılı sektörlerin bölgede henüz gelişmemesinden dolayı sadece tekstil firmaları ekseninde yapılması çalışmanın sınırlılıkları içerisinde değerlendirilmektedir.

Çalışmada, SPSS’e aktarılan anket verilerinin değişkenlerine ait frekans ve yüzde bilgilerine göre dışsallık düzeyi yüksek olan bireylerin yüksek sosyal ilişkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Dışsallık düzeyi yüksek bireylerin yüksek yaş aralıklarından ziyade düşük yaş aralığında bulunduğu ve doğdukları memlekette çalışanların dışsallık düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dışsallık düzeyinin evlilere göre bekarlarda daha yüksek olduğu ve eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin daha yüksek dışsallık düzeyine

sahip olduğu tespit edilmiştir. Son olarak cinsiyet değışkeni için bakıldığında, kadınların dışsallık düzeyinin erkeklerin dışsallık düzeyinden çok daha fazla oduğu görölmüştür.

İkili probit regresyon modeli sonuçlarına göre sosyal ilişkiler, yaş, doğum yeri, medeni hal, öğrenim durumu ve cinsiyet değışkenlerinden sadece sosyal ilişkiler ve cinsiyet değışkenlerinin bağımlı değışken olan dışsallıklar üzerinde anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Sosyal ilişkiler değışkeninin dışsallıklar üzerinde pozitif anlamlılığı tespit edilmiştir. Yani sosyal ilişkiler puanı arttığında bireyin dışsallık düzeyinin yüksek olma olasılığı artacaktır. Ayrıca erkeklerin referans sınıf olan kadınlara göre dışsallık düzeyinin yüksek olma olasılığının daha az olduğu tespit edilmiştir

Çalışmada firma düzeyinde ortaya çıkan dışsallıkları ve sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla nitel veri toplama yöntemi olan mülakat ile toplanan veriler NVivo programıyla analiz edilmiştir. Görüşmede en çok kullanılan kavramların ve kelimelerin ortaya çıkarılması için kelime bulutu oluşturulmuştur. Frekansı en yüksek olan kelimenin sosyal ilişki kelimesi olduğuuna dair bilgi, kelime bulutundan elde edildikten sonra sosyal ilişki kelimesinin kelime ağacı oluşturulmuştur. Kelime ağacına bakıldığında sosyal ilişkilerin avantajlar sağlayabileceği ancak sektör farklılığından dolayı diğer firmalarla ilişkinin pek söz konusu olmadığı, sosyal ilişkilerin, arkadaşlık ilişkilerinin ve işbirliğinin geliştirilmesi ile bilgi alışverişi, üretim ve müşterilerle iletişim konularında faydalanılabileceği, arkadaşlık ilişkilerinin olumlu etkilerinin olduğu, faydaların etkilerinin şu an görölmediğini, bunun nedeninin ise bölgenin daha çok yeni şekillenmeye başlamasının olduğu, sosyal bir ağın varlığının bilgi alışverişini kolaylaştırması gibi faydalarının olacağını, sosyal alanların oluşturulmasının bölgeye canlılık katacağı, sosyal ilişkilerin gelişmesinin işçi alışverişini kolaylaştırdığı gibi sonuçlara ulaşılmaktadır. Mülakatların genel olarak analizi sonucunda ise elde edilen en önemli bulgulardan biri, sektör çeşitliliğinin sosyal ilişkiler gerektiren bilgi alışverişi, işgücü transferleri vb. konuları olumsuz yönde etkilemesidir. Aksine belirli bir sektör içinde gelişen uzmanlaşmanın ise sosyal ilişkileri olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca çoğu katılımcı rekabetin avantaj sağlayacağını ifade etmiştir. Başka bir önemli bulgu olarak ise bölgesel devlet teşviklerinin firmaların OSB’nde kurulmalarının en büyük nedenini oluşturmasıdır. Tekstilkent’in sektöre yönelik uzman işgücü oluşturacağı ve bununla bölgeye istihdam avantajı sağlayacağı belirtilmiştir. Böylece ileride Tekstilkent’in kurulduğu bölgelere yatırım yapacak yeni tekstil yatırımcılarının uzman işgücü dışsallıklarından dolayı avantajlı

olacağı söylenebilir. Erzurum Tekstilkent'in 2. OSB'de; altyapı, uzman işgücü, bilgi alışverişi gibi dışsallıklar ortaya çıkardığı tespit edilmiştir.

Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde bu çalışmanın, sosyal ilişkilerin dışsallıklar üzerindeki etkisi yönündeki genel hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

Mülakat katılımcılarının genel olarak rekabetin avantaj sağladığına yönelik görüş bildirmesi, rekabetin olumlu etkilerinin olacağı yönündeki Porter dışsallıkları teorisiyle uyusmaktadır. İş birliğinin genellikle işgücü ve bilgi alışverişi konularında gerçekleşmesi ve ilişki türünün uzmanlaşmaya dayanması durumu ve tekstil sektörüne yönelik uzmanlaşmış işgücünün oluşmasının fayda sağladığına yönelik ifadeler, MAR dışsallıklarına işaret etmektedir. Ayrıca katılımcıların genel olarak sektör farklılığının olumsuzluğuna vurgu yapması, sektör çeşitliliğinin bilgi alışverişi konusunda fayda sağladığı yönündeki Jacobs teorisiyle çakışmaktadır.

Son olarak katılımcılar, genel olarak Tekstilkent'in, bölgeye sektörün tanıtılmasını ve istihdam olanağı sağlayacağını ayrıca bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi için beraberinde birçok avantajı getireceğini ifade etmişlerdir.

Devletin bölgesel kalkınmayı sağlaması adına OSB gibi endüstriyel bölgelerde altyapı, uzman işgücü, bilgi alışverişi, ara girdi malı temini kolaylığının getirdiği üretim artışı gibi dışsallıklar sağlayan teşvikleri arttırması ve bu teşvikleri sosyal ilişkilerin faydalarından kaynaklanan avantajlardan yararlanmaya yönelik yatırımlarla desteklemesi büyük önem taşımaktadır. Sosyal ilişkilerden benzer sektörlerde olan firmaların kümelenmesi ile daha çok yararlanılabileceği tespit edilmiş bu yüzden devletin benzer sektörleri bir araya getirmesi, sosyal ilişkiler bağlamında ortaya çıkacak olumlu dışsallıkları arttıracığı öngörülmektedir.

Halihazırda sosyal ilişkilerin oluşturduğu dışsallıklar bireysel alanda daha baskın haldedir. Bu dışsallıkların sektörel bazda etkilerini gösterebilmesi ve sektörün bu dışsallıklardan daha fazla yararlanabilmesi için firmaların bu durumun farkında olması ve sosyal ilişkileri geliştirici faaliyetler planlaması gerekmektedir. Daha açık bir ifade ile firmalar ikincil ilişkileri birincil ilişkilere dönüştürmeye yönelik faaliyetler geliştirmeye çabalamalıdır.

Bağlantılı sektörlerinde bölgelerde uygulanan teşvik kapsamına alınması oluşacak dışsallıkların çarpan etkilerini arttırabilecektir. Bölgede ye alan firma sayısının arttırılması için sektörün ulusal ve uluslararası pazara entegrasyonu noktasında güçlü bağlantıların

yapılması ve bir ağın kurulması sektör için faydalı olabilecektir. Sektörün bölgede gelişebilmesi için eğitim faaliyetlerin düzenli ve sistemli bir şekilde yapılması, sektörün verimliliğini ve yeni girişimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Yeni Tekstilkent yatırımı yapılacak bölgelerde sektör ve yatırımlar için bölgelerde öncelikli olarak bir farkındalığın yaratılması beraberinde önemli bir sinerji yaratabilir.

Tekstilkent bölgelerinde oluşan dışsallıkların zaman içerisinde periyodik olarak takip edilmesi ve ileri-geri bağlantılı sektörlerin analizlere dahil edilmesi, bu alanda çalışacak araştırmacılar ve sektör için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, P. S. & Kwon, S. W. (2002). "Social capital: Prospects for a New Concept." **Academy of Management Review**, 27 (1), 17-40.
- Akgüngör, S. & Falcıoğlu, P. (2005). "European Integration and Regional Specialization Patterns in Turkey's Manufacturing Industry". **Dokuz Eylül University Faculty of Business Department of Economics**. Working Paper No: WP/05/01.
- Akkuş, Ö. ve Özkoç, H. (2018). **Stata uygulamaları ile Nitel Veri Analizi: Tercih Modelleri-Logit Modeller-Probit Modeller** (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktaş, A. (2019). **Ağ Dışsallıklarının Kamu Maliyesi Açısından Önemi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alberti, F. (2001). "The Governance of Industrial Districts: A Theoretical Footing Proposal". **Liuc Papers**, 5 (82), 1-31.
- _____ (2008). "Industrial districts and Firms". Fernando G. Alberti vd. (Ed.). **Entrepreneurial Growth in Industrial Districts: Four Italian Cases**. Cheltenham UK: Edward Elgar Publishing, (15-40).
- Almeida, R. (2005). "Local Economic Structure and Growth". **World Bank Policy Research**, Working Paper No: 3728. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/8654/wps3728.pdf> (12.10.2021).
- Alp, S. (2009). "Küme Ekonomilerine Bir Bakış ve Spesifik Bir Örnek Olarak Bursa PVC Makine Endüstri Kümesi". **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 5 (10), 187-202.
- Alptekin, E. (2010). **Tekstil Sektöründe Teknolojik Gelişme ve Rekabet Gücü: Denizli Bölgesi Üzerine Bir Uygulama** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Analia, D. vd. (2020). "The Impact of Social Capital on the Performance of Small Micro Enterprises". **Jurnal Ekonomi Malaysia**, 54 (1), 81-96.
- Antonelli, C. (2008). "Pecuniary Knowledge Externalities: The Convergence of Directed Technological Change and the Emergence of Innovation Systems". **Industrial and Corporate Change**, 17 (5), 1049-1070.

- Arıcıoğlu, E. (2011). “İktisat Teorisinde Unutulmuş Bir Kavram: “Mekân””. **Ekonomik Yaklaşım**, 22 (81), 17-44.
- Atasoy, Y. (2007). **Dinamik Dışsallıkların İnovasyon ile Büyüme Üzerinde Etkileri ve Türkiye’nin Mevcut Durumu** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayaş, N. (2003). **Bölgesel Rekabet Gücünü Geliştirmeye Yönelik Alternatif Bir Yaklaşım: Yeni Endüstriyel Bölgeler Yaklaşımı (Denizli Örneği)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baloğlu, B. (2004). “İktisadın sosyal boyutu”. **Istanbul Journal of Sociological Studies**, 0 (29), 99-119.
- Batisse, C. (2002). “Dynamic Externalities and Local Growth: A Panel Data Analysis Applied to Chinese Provinces”. **China Economic Review**, 13 (2-3), 231-251.
- Bator, F. M. (1958). “The Anatomy of Market Failure”. **The Quarterly Journal of Economics**, 72 (3), 351-379.
- Baumol, W. J. (1964). “External Economies and Second-Order Optimality Conditions”. **The American Economic Review**, 54 (4), 358-372.
- _____ (1972). “On Taxation and the Control of Externalities”. **The American Economic Review**, 62 (3), 307-322.
- Bayhan, V. (2020). “Sosyoloji-Toplumbilim”. Ünal Şentürk (Ed.). **Sosyoloji: Kavramlar-Kurumlar-Kuramlar** (1. Baskı). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınevi, (25-49).
- Baykul, A. & Maden, S. I. (2020). “The Effects of Agglomeration Externalities on Sectoral Employment Growth in Turkey”. **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (35), 67-102.
- Beaudry, C. & Schiffauerova, A. (2009). “Who's Right, Marshall or Jacobs? The Localization Versus Urbanization Debate”. **Research Policy**, 38 (2), 318-337.
- Becattini, G. (2004). **Industrial Districts: A New Approach to Industrial Change**. Edward Elgar Publishing.

- _____ (2017). “The Marshallian Industrial District as a Socio-Economic Notion”. **Revue D'économie Industrielle**, 1 (157), 13-32.
- Benan, A. ve Durmaz, M. G. (2019). “Lisansüstü Öğrencilerinin Sosyal İlişkiler Ağı Geliştirme Davranışlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma”. **Management and Political Sciences Review**, 1 (2), 111-130.
- Bengoa, M. vd. (2017). “Do R&D Activities Matter for Productivity? A Regional Spatial Approach Assessing the Role of Human and Social Capital”. **Economic Modelling**, 60, 448-461.
- Benk, S. (2006). Çevresel Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Kullanılan Regülasyon ve Hukuki Sorumluluk Sistemlerinin Değerlendirilmesi. **Çimento İşveren Dergisi**, 20 (5), 25-33.
- _____ (2007). **Kentiçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Blien, U. & Suedekum, J. (2005). “Local Economic Structure and Industry Development in Germany, 1993-2001”. **SSOAR**. Working Paper No: WP/1/2005.
- Boschma, R. (2005). “Proximity and Innovation: A Critical Assessment”. **Regional Studies**, 39 (1), 61-74.
- Boschma, R. A. (2005). “Social Capital And Regional Development: An Empirical Analysis of the Third Italy”. Boschma, R.A. and Kloosterman, R.C. (Ed.), **Learning from Clusters: A Critical Assessment from an Economic-Geographical Perspective** (80. Baskı). Netherlands: Springer.
- Boschma, R. A. & Ter Wal, A. L. (2007). “Knowledge Networks and Innovative Performance in an Industrial District: The Case of a Footwear District in the South of Italy”. **Industry and Innovation**, 14 (2), 177-199.
- Bozkurt, V. (2005). **Değişen Dünyada Sosyoloji** (3. Baskı). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Branstetter, L.G. (1998). “Looking for International Knowledge Spillovers a Review of the Literature with Suggestions for New Approaches”. **Annales d'Economie Et De Statistique**, 49 (50), 517-540.
- Brass, D. J. vd. (2004). “Taking Stock of Networks and Organizations: A Multilevel Perspective”. **Academy of Management Journal**, 47 (6), 795-817.

- Buchanan, J. M. & Stubblebine, W. C. (1962). "Externality". **Economica**, 29 (116), 371-384.
- Buğra, A. (2015). **İktisatçılar ve İnsanlar** (10. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bun, M. J. & Makhoulfi, A. E. (2007). "Dynamic Externalities, Local Industrial Structure and Economic Development: Panel Data Evidence for Morocco". **Regional Studies**, 41 (6), 823-837.
- Cainelli, G. & Leoncini R. (1999). "Externalities and Long-Term Local Industrial Development: Some Empirical Evidence from Italy". **Revue D'économie Industrielle**, 90 (4), 25-39.
- Cangel, A. (2011). **Türkiye Beyaz Eşya Yan Sanayi Firmalarının Yer Seçim Kararlarında Kümelenme Dışsallıklarının Etkisinin İncelenmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Carlino, G. A. (2001). "Knowledge Spillovers: Cities' Role in the New Economy". **Business Review Q**, 4 (1), 17-24.
- Carlino, G. A. vd. (2001). "Knowledge Spillovers and the New Economy of Cities". **Federal Reserve Bank of Philadelphia**. Working Paper No: WP/01/14.
- Cevizci, A. (2000). **Felsefe Sözlüğü** (4. Basım). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coase, R. H. (1994). **Essays on Economics and Economists**. Chicago: University of Chicago Press.
- Combes, P. P. (2000). "Economic Structure and Local Growth: France, 1984–1993". **Journal of Urban Economics**, 47 (3), 329-355.
- Çağlar, E. (2006). "Türkiye'de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri". **Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı**. Ankara: Tepav Yayını, 305-316.
- Çetin, H. (2001). "Liberalizmin Temel İlkeleri". **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2 (1), 219-237.
- Çetin, M. (2006). "Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye ve Güven: Üçüncü İtalya Örneği". **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 6 (1), 74-86.

- Çitçi, U. S. (2011). **Örgüt Teorilerinde Yöneticinin Yeniden Konumlandırılması İçin Bir Araç Olarak Sosyal Ağlar** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Daştan, H. vd. (2015). “Knowledge Externalities: An Application to the Turkish Manufacturing Industry”. **Advances in Economics and Business**, 3 (10), 455-464.
- Dawkins, C. J. (2003). “Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments”. **Journal of Planning Literature**, 18 (2), 131-172.
- Deidda, S. vd. (2002). “Spatial Externalities and Local Economic Growth”. **European Regional Science Association (ERSA)**. Working Paper No: WP/02/06.
- Dei Ottati, G. (2002). “Social Concentration and Local Development: The Case of Industrial Districts”. **European Planning Studies**, 10 (4), 449-466.
- Dekle, R. (2002). “Industrial Concentration and Regional Growth: Evidence from the Prefectures”. **Review of Economics and Statistics**, 84 (2), 310-315.
- De Lucio, J. J. vd. (1996). “Externalities and Industrial Growth: Spain 1978-1992”. **FEDEA**. Working Paper No: WP/96/14.
- _____ (2002). “The Effects of Externalities on Productivity Growth in Spanish Industry”. **Regional Science and Urban Economics**, 32 (2), 241-258.
- Demirdöğen, O. (1993). **Kuruluş Yeri Alternatifi Olarak Organize Sanayi Bölgelerinin Değerlendirilmesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Y. (2009). “Örgütsel Adaletin Yönetici-Çalışan İlişkileri Üzerine Etkisi: Farklı Sektör Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma”. **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 9 (17), 137-154.
- Dertli, G. (2020). **Kümelenme ve Organize Sanayi Bölgeleri: TR 63 Bölgesi Üzerine Bir Uygulama** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Dinler, Z. (1978). **Bölgesel İktisat** (2. Baskı). Bursa: Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

- _____ (2013). **İktisada Giriş** (19. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dogan, E. (2001). “External Scale Economies in Turkish Manufacturing Industries”. **International Review of Applied Economics**, 15 (4), 429-446.
- Doğan, A. (2014). **Sosyal İlişkilerin Türk Seçmeninin Siyasal Davranışına Etkisi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2015). “Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri”. **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1 (38), 325-351.
- Echeverri-Carroll, E. L. & Brennan, W. (1999). “Are Innovation Networks Bounded by Proximity?”. M. M. Fischer vd. (Ed.). **In Innovation, Networks and Localities**. Berlin: Springer-Verlag, 28-49.
- Ekinci, E. D. (2013). **Yığılma Ekonomilerinin Nedenleri ve Etkileri: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama (1990-2009)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, E. D. ve Ersungur, Ş. M. (2013). “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri”. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17 (3), 205-224.
- Emirbayer, M. & Goodwin, J. (1994). “Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency”. **American Journal of Sociology**, 99 (6), 1411-1454.
- Erdentuğ, S. A. (1980). **Bursa Pamuk Sanayiindeki Bir Fabrikada Çalışan Bir Grup Kadın İşçinin Fabrika İçi ve Aileyle Olan Sosyal İlişkileri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergil, D. (1984). “Toplumsal Örgütlenmenin Yapısı”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 39 (01), 15-31.
- Erkal, M. E. (2006). **Sosyoloji (Toplum Bilimi)** (13. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Eser, U. ve Köse, S. (2005). “Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayi: İmalat Sanayilerinin Analizi”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 60 (2), 97-139.
- Eyüboğlu, D. (2005). “2000’li Yıllarda Organize Sanayi Bölgelerimiz”. **Verimlilik Dergisi**, (3), 49-80.

- Ferri, M. & White, T. J. (1999). "Regionalism, Cooperation, and Economic Prosperity: Effective Autonomy in Emilia-Romagna". **Mediterranean Quarterly**, 10 (3), 89-106.
- Filiztekin, A. (2020). "Agglomeration and growth in Turkey, 1980-1995". **Ekonomi-tek**, 9 (1), 1-24.
- Forni, M. & Paba, S. (2001). "Knowledge Spillovers and the Growth of Local Industries". **Centre for Economic Policy Research**. Working Paper No: 2934.
- Frenken, K. vd. (2007). "Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth". **Regional Studies**, 41 (5), 685-697.
- Freyer, H. (2015). **Sosyoloji Kuramları Tarihi** (3. Basım). çev. Tahir Çağatay, Ankara: Doğu Batı yayınları.
- Fujita, M. & Mori, T. (2005). "Frontiers of the New Economic Geography". **Papers In Regional Science**, 84 (3), 377-405.
- Fukuyama, F. (1995). "Social Capital and the Global Economy". **Council on Foreign Relations**, 74 (5), 89-103.
- _____ (2000). "Social Capital and the Civil Society". **IMF**. Working Paper No: WP/00/74.
- Gabbay, S. M. & Leenders, R. T. (1999). "CSC: The Structure of Advantage and Disadvantage". In **Corporate Social Capital and Liability**. Boston: Springer, 1-14.
- Galunic, C. vd. (2012). "The Positive Externalities of Social Capital: Benefiting from Senior Brokers". **Academy of Management Journal**, 55 (5), 1213-1231.
- Gao, T. (2004). "Regional Industrial Growth: Evidence From Chinese Industries". **Regional Science and Urban Economics**, 34 (1), 101-124.
- Gençer, M. (2017). "Sosyal Ağ Analizi Yöntemlerine Bir Bakış". **Yıldız Social Science Review**, 3 (2), 19-34.
- Giddens, A. (2008). **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori** (3. Baskı). çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2012). "Sosyoloji Nedir?", "Örgütler ve Ağlar". Cemal Güzel (Ed.). **Sosyoloji** (1. Baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları, (36-63, 680-727).

- Glaeser, E. L. (1991) "Growth in Cities," **National Bureau of Economic Research**. Working Paper No: 3787.
- Greenwald, B. C., & Stiglitz, J. E. (1986). "Externalities in Economies with Imperfect Information and Incomplete Markets". **The Quarterly Journal of Economics**, 101 (2), 229-264.
- Gujarati, D. (2011). **Econometrics by Example** (1. Baskı). New York: Palgrave Macmillan
- Gujarati, D. ve Porter, D. C. (2012). **Temel Ekonometri** (5. Basım). çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güneş, İ. (2000). **Dışsalıklar, Kamunun Düzenleyici Rolü: Enerji Sektöründe Bir Uygulama** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürdal, O. (2000). **Tekstil Endüstrisinde Enformasyon Olgusu** (34. Baskı). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2012). **Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika** (7. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hanson, G. H. (1998). "North American Economic Integration and Industry Location". **Oxford Review of Economic Policy**, 14 (2), 30-44.
- _____ (2001). "Scale Economies and the Geographic Concentration of Industry". **Journal of Economic Geography**, 1 (3), 255-276.
- Hart, N. (1996). "Marshall's Theory of Value: the Role of External Economies". **Cambridge Journal Of Economics**, 20 (3), 353-369.
- He, C. vd. (2008). "Globalization, Institutional Change, and Industrial Location: Economic Transition and Industrial Concentration in China". **Regional Studies**, 42 (7), 923-945.
- Henderson, J. V. (1994). "Externalities and Industrial Development", *Cityscape a Journal of Policy Development and Research*, 1 (1), 75-93.
- _____ (2003). "Marshall's Scale Economies". **Journal of Urban Economics**, 53 (1), 1-28.

- Henderson, J. V. vd. (1995). “Industrial Development in Cities”. **Journal of Political Economy**, 103 (5), 1067-1090.
- Helmsing, B. (2001). “Externalities, Learning and Governance: New Perspectives on Local Economic Development”. **Development and Change**, 32 (2), 277-308.
- Heywood, A. (2015). **Siyaset** (16. Baskı). çev. Bekir Berat Özipek vd., Ankara: Adres Yayınları.
- _____ (2018). **Küresel Siyaset** (5. Baskı). çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara: BB101 yayınları.
- Huang, Z. vd. (2008). “The Role of Clustering in Rural Industrialization: A Case Study of the Footwear Industry in Wenzhou”. **China Economic Review**, 19 (3), 409-420.
- Junius, K. (1997). “Economies of scale: A Survey of the Empirical Literature”. **The Kiel Institute of World Economics**. Working Paper No: 813.
- Kalça, A. ve Atasoy, Y. (2008). “Ekonomik Büyüme Aracı Olarak Bilgi Yayılımları ve İnovasyon”. **The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management**, 3, 95-110.
- Kar, M. (2020). “Ağ Dışsallıkları: Türkiye Mobil İletişim Piyasası için Ampirik Bir Analiz”. **Journal of Yasar University**, 15 (57), 72-83.
- Karaca, M. (2018). **Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarının Kurumsal Analizi: Kalkınma Ajansları Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010). “Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri”. **Maliye Dergisi**, 159, 183-202.
- Katz, M. L., & Shapiro, C. (1985). “Network Externalities, Competition, and Compatibility”. **The American Economic Review**, 75 (3), 424-440.
- Kauffman, R. J. & Kumar, A. (2008). “Mapping The Multi-Tiered Impacts on the Growth of IT Industries in India: A Combined Scale-And-Scope Externalities Perspective”. **Information Technology for Development**, 14 (3), 225-252.
- Kaya, K. (2008). **Küçük Gruplar Sosyolojisi** (2. Baskı). Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.

- Kaygalak, İ. (2011). **Türkiye’de Sanayi Kümelenmesi: Uşak Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kent, O. (2015). **Agglomeration Economies and Geographic Distribution of Manufacturing Industries in Turkey** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keskin, H. ve Dulupçu, M. A. (2010). “Kümelenmeler: Bir Literatür İncelemesi”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15 (1), 441-461.
- Keskin, H. ve Sungur, O. (2010). “Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi”. **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (21), 271-293.
- Kıymalıoğlu, Ü. (2004). “Yığılma ekonomileri”. DPT-PAÜ (Haz.). **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu**. DPT, 364-384.
- _____ (2005). **Dışsalıklar, Yığılma Ekonomileri ve Türkiye’de Kentlere Göre Yığılmaların Belirlenmesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıymalıoğlu, Ü. ve Ayoğlu, D. (2006). “Türk İmalat Sanayinde Yığılma Ekonomileri”. **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7 (2), 198-209.
- King III, C. vd. (2003). “Knowledge Spillovers and Growth in the Disagglomeration of the US Advertising-Agency Industry”. **Journal of Economics & Management Strategy**, 12 (3), 327-362.
- Kirat, T. & Lung, Y. (1999). “Innovation and Proximity: Territories as Loci of Collective Learning Processes”. **European Urban And Regional Studies**, 6 (1), 27-38.
- Kivisto, P. (2008). **Sosyolojinin Temel Kavramları** (2. Baskı). çev. İhsan Çapcıoğlu ve Sefer Yavuz, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kubo, Y. (1995). “Scale Economies, Regional Externalities, and the Possibility of Uneven Regional Development”. **Journal of Regional Science**, 35 (1), 29-42.
- Küçüker, C. (2012). “Endüstriyel Kümelenme Yaklaşımları: Bir Değerlendirme”. **ECONSTOR**. Working Paper No: 2012/13.

- Krejcie, R. V. & Morgan, D. W. (1970). "Determining Sample Size for Research Activities". **Educational and Psychological Measurement**, 30 (3), 607-610.
- Krugman, P. (1981). "Trade, Accumulation, and Uneven Development". **Journal of Development Economics**, 8 (2), 149-161.
- _____ (1991). "Increasing Returns and Economic Geography". **Journal of Political Economy**, 99 (3), 483-499.
- _____ (1998). **Development, Geography and Economic Theory** (4. Baskı). United States of Amerika: The Massachusetts Institute of Technology Press.
- _____ (1998). "What's New About the New Economic Geography?". **Oxford Review of Economic Policy**, 14 (2), 7-17.
- _____ (1999). "The Role of Geography in Development". **International Regional Science Review**, 22 (2), 142-161.
- Krugman, P. ve Wells, R. (2012). **Mikro İktisat** (2. Baskı). çev. Sayım Işık, vd. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Lafourcade, M. & Mion, G. (2007). "Concentration, Agglomeration and the Size of Plants". **Regional Science and Urban Economics**, 37 (1), 46-68.
- Leana III, C. R. & Van Buren, H. J. (1999). "Organizational Social Capital and Employment Practices". **Academy of Management Review**, 24 (3), 538-555.
- Leblebici, D. N. (2008). "Örgüt Kuramının Temelleri". **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 9 (1), 111-129.
- Lim, U. (2007). "Knowledge Externalities, Spatial Dependence, and Metropolitan Economic Growth in the United States". **Environment and Planning A**, 39 (4), 771-788.
- Ildırar, M. (2004). **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri** (1. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İnan, M. (2018). "Kamu Ekonomisi ve Dışsalılıkların İçselleştirilmesi". **Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2 (2), 76-107.
- Macionis, J. J. (2012). **Sosyoloji** (13.Baskı). çev. Vildan Akan, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Markusen, A. (1996). Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts. **Economic Geography**, 72 (3), 293-313.

- Marshall, A. (2013). **Principles of Economics** (8. Baskı). London: Palgrave Macmillan.
- Marshall, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**. çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Maurel, F. & Sédillot, B. (1999). “A Measure of the Geographic Concentration in French Manufacturing Industries”. **Regional Science and Urban Economics**, 29 (5), 575-604.
- Mcauley, J. vd. (2019). “Örgüt Kuramı: Nedir ve Neden Önemlidir?”. Mahmut Hızıroğlu (Ed.). **Örgüt Kuramı: Meydan Okumalar ve Bakış Açıları** (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, (9-48).
- McCann, P. (2013), **Urban and Regional Economics** (8. Baskı). Oxford: Oxford University Press.
- Mccormick, D. (1999). “African Enterprise Clusters and Industrialization: Theory and Reality”. **World Development**, 27 (9), 1531-1551.
- Meade, J. E. (1952). “External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation”. **The Economic Journal**, 62 (245), 54-67.
- Melike, K. (2011). “İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı”. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (30), 235-255.
- Merriam-Webster. (2022). “Socialism” <https://www.merriam-webster.com/dictionary/socialism>. (15.01.2022).
- Millward, R. (1970). “Exclusion Costs, External Economies, and Market Failure”. **Oxford Economic Papers**, 22 (1), 24-38.
- Mishan, E. J. (1971). “The Postwar Literature on Externalities: an Interpretative Essay”. **Journal of Economic Literature**, 9 (1), 1-28.
- Mukkala, K. (2004). “Agglomeration Economies in the Finnish Manufacturing Sector”. **Applied Economics**, 36 (21), 2419-2427.
- Mutlu, A. Ç. (1989). **Dışsal Ekonomiler ve Çevre Kirlenmesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi.

- Neffke, F. vd. (2011). “The Dynamics of Agglomeration Externalities Along the Life Cycle of Industries”. **Regional Studies**, 45 (1), 49-65.
- Ng, L. F. & Tuan, C. (2003). “Location Decisions of Manufacturing FDI in China: Implications of China’s WTO Accession”. **Journal of Asian Economics**, 14 (1), 51-72.
- Norman, G. & Pepall, L. (2002). “Knowledge Spillovers, Mergers and Public Policy in Economic Clusters”. **Tufts University**. Working Paper No: 02155.
- Nugroho, J. P. vd. (2019). “The Economic and Social Externalities of the Existence of the Cigarette Industry”. **Atlantis Press**, 86, 237-241.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2022). **Regional Development Policy**. <http://www.oecd.org/gov/> (19.04.2022).
- Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kurumu (OSBÜK) (2022). **Türkiye’de ve Dünya’da OSB Uygulamaları**. <https://osbuk.org/view/menu/goster.php?Guid=d745cb99-4c4b-11ec-83b3-00090faa0001> (03.05.2022).
- Özdemir, A. A. (2008). “Sosyal Ağ Özellikleri Bakış Açısıyla Sosyal Sermaye ve Bilgi Yaratma İlişkisi: Akademisyenler Üzerinde Yapılan Bir Alan Araştırması”. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8 (2), 81-102.
- Özer, H. (2004). **Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller: Teori ve Bir Uygulama** (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özgüler, V. C. (2003). “Ağ Etkisi-Ağ Dışsallıkları ve Türkiye’deki Klavye Tartışmaları”. **İş Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 5 (2), 0-0. <https://www.isguc.org/?p=main&vol=5&num=2&year=2003> (20.02.2022)
- Özkalb, E. (2005). **Sosyolojiye Giriş** (14. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Özpençe, A. İ. (2013). **Kümelenmenin Pozitif Dışsallıklara Etkisi: Denizli Örneği** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özüğurlu, A. (2006). “Sosyal Sermaye: Kamunun Trajedisi ya da Emeğin Sömürgeleştirilmesinde Yeni Bir Eşik1”. **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (12), 188-213.

- Paci, R. & Usai, S. (1999). "Externalities, Knowledge Spillovers and the Spatial Distribution of Innovation". **Geojournal**, 49 (4), 381-390.
- Perry, M. (1999). **Small Firms and Network Economies** (6. Baskı). London and New York: Routledge Studies in Small Business
- Pettinger, T. (2019a). "Pozitive Externalities". <https://www.economicshelp.org/micro-economic-essays/marketfailure/positive-externality/> (25.01.2022).
- _____ (2019b). "Negative Externalities". <https://www.economicshelp.org/micro-economic-essays/marketfailure/negative-externality/> (25.01.2022).
- Phelan, A. (2015). **Evaluation of Social Externalities of Rapid Economic Development Associated With Major Resource Projects in Regional Communities** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Queensland University of Technology MEng (Mech) Georgia Institute of Technology.
- Puga, D. (1999). "The Rise and Fall of Regional Inequalities". **European Economic Review**, 43 (2), 303-334.
- _____ (2010). "The Magnitude and Causes of Agglomeration Economies". **Journal Of Regional Science**, 50 (1), 203-219.
- Punch, K. F. (2011). **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar** (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Putnam, R. D. (2000). **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community** (1. Baskı). New York: Simon and Schuster.
- Rahmadhani, E. R. & Herianingrum, S. (2016). "Dampak Eksternalitas Positif PT. Petrokimia Gresik Terhadap Masyarakat Dalam Perspektif Maqashid". **Jurnal Ekonomi Syariah Teori Dan Terapan**, 3 (10), 782-799.
- Rand, A. (2005). "Kapitalizm Nedir?". çev. Necdet Kandemir, **Liberal Düşünce Dergisi**, 10 (37), 165-184.
- Rabellotti, R. (1997). **External Economies and Cooperation in Industrial Districts** (1. Baskı). Great Britain: Macmillan Press Ltd.
- Rosenthal, S. S. & Strange, W. C. (2001). "The Determinants of Agglomeration". **Journal of Urban Economics**, 50 (2), 191-229.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019a). **Kalkınma Ajansları 2019 Yılı Genel Faaliyet Raporu**. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.

_____ (2019b). **Sanayi Yatırımlarına Verilen Destekler ve Teşvik Programları**. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü.

_____ (2020). **Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı (CMDP)**. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. <https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/raporlar-ve-yayinlar/01127b>. (10.05.2022).

_____ (2021). **Sanayinin Üretim Üssü Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)**. <https://sanayi.gov.tr/sanayi-bolgeleri/organize-sanayi-bolgeleri-hizmetleri>. (10.05.2022).

Seyidoğlu, H. (2017). **Uluslararası İktisat; Teori, Politika ve Uygulama** (21. Baskı). İstanbul: Güzem Cem Yayınları.

Sezal, İ. (Ed.) (2014). **Sosyolojiye Giriş** (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Schaefer, R. T. (2013). **Sosyoloji** (12. Baskı). çev. Simten Coşar, Ankara: Palme Yayıncılık.

Sharma, P. (2014). **Enterprise Social Networks: Engaging Employees and Sustaining Participation** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Massachusetts Institute of Technology.

Shaw, A. T. & Gilly, J. P. (2000). "On the Analytical Dimension of Proximity Dynamics". **Regional Studies**, 34 (2), 169-180.

Solmaz, B. (2011). "Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler". **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 32 (32), 35-58.

Stock, J. H. Ve Watson, M. W. (2011). **Ekonometriye Giriş** (1. Basım). Ankara: Efil Yayınevi.

Studenmund, A. H. (2005). **Using Econometrics: A Practical Guide** (5. Baskı). Boston: Addison Wesley.

- Swedberg, R. (2003). **Principles of Economic Sociology** (4. Baskı). New Jersey: Princeton University Press.
- Taban, S. ve Kar M. (2008). **Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular** (2. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tarı, R. (2010). **Ekonometri** (6. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tosuner, M. ve Aktan, C. C. (1986). “Dışsal Ekonomiler”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1 (1), 139-153.
- Trigilia, C. (2002). **Economic Sociology: State, Market, and Society in Modern Capitalism** (12. Baskı). Oxford: Blackwell Publishing.
- Tunç, M. (1997). **Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkcan, B. (2012). **Yüksek Teknolojili Endüstriler ve Dinamik Bilgi Dışsallıklarının Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türko, E. S. (2006). **Organize Sanayi Bölgeleri ve Yenilik: Erzurum Alt Bölgesinde Bir Uygulama** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2013). **Endüstriyel Bölgelerde Dışsal Ekonomiler ve İşbirliği Türkiye Ayakkabı Endüstrisinde Bir Uygulama** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türko, E. S. ve Ersungur, Ş. M. (2016). “Yeni Endüstriyel Bölgelerde İşbirliği”. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20 (2), 615-630.
- Uçar, E. (2016). “Sosyal Sermaye Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. **İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 01-23.
- Uludağ, Y. (2017). **İş Tatmininde Kişilik Özelliklerinin ve Sosyal İlişkilerin Rolü: Bir Enerji İşletmesinde Araştırma** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Uzbilek, A. (2006). **Örgütlerde Oluşan Sosyal İlişkilerin Örgütsel Güvenin Alt Boyutlarına Etkileri: Başkent Üniversitesi Örneği** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, E. M. (2012). **Mikro İktisat** (9. Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Van Soest, D. P. (2002). “Knowledge Externalities, Agglomeration Economies, and Employment Growth in Dutch Cities”. **Tilburg University**. Working Paper No: WP/2002/41
- Van Soest, D. P. vd. (2006). “Spatial Impacts of Agglomeration Externalities”. **Journal of Regional Science**, 46 (5), 881-899.
- Van Stel, A. J. & Nieuwenhuijsen, H. R. (2004). “Knowledge Spillovers and Economic Growth: an Analysis Using Data of Dutch Regions in the Period 1987–1995”. **Regional Studies**, 38 (4), 393-407.
- Venables, A. J. (1996). “Equilibrium Locations of Vertically Linked Industries”. **International Economic Review**, 37 (2), 341-359.
- _____ (2001). “Trade, Location, and Development: An Overview of Theory”. **Patterns of Integration in the Global Economy**. England: London School of Economics and CEPR, 1-35.
- Verhoef, E. T. (1997). “Externalities”. **Research Memorandum**. Working Paper No: 31.
- Viner, J. (1932). “Cost Curves and Supply Curves”. **Journal of Economics**, 3 (1), 23-46.
- Von Mises, L. (1951). **Socialism** (1. Baskı). çev. Jacques Kahane, New Haven: Yale University Press.
- Wooldridge, J. M. (2009). **Introductory Econometrics: A Modern Approach** (4. Baskı). ABD: South-Western.
- Yarci, S. (2011). “Pierre Bourdieu’da Sosyal Sermaye Kavramı”. **Akademik İncelemeler Dergisi**, 6 (1), 125-135.
- Yaylalı, M. (2004). **Mikroiktisat** (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yıldız, E. (2021). “Sosyolojinin Piyasayı Keşfi: Ekonomi Sosyolojisi”. **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 41 (1), 127-152.

- Yıldız, Z. ve Topuz, H. (2011). “Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. **In Journal of Social Policy Conferences**, 2 (61), 201-226.
- Yücer, S. (2008). **Türkiye’nin İmalat Sanayinde Sektörel ve Bölgesel Kümelenmelerin Dışsalılık Etkileri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zheng, X. P. (2010). “A Cointegration Analysis of Dynamic Externalities”. **Japan and the World Economy**, 22 (2), 130-140.

EKLER

Ek 1

Anket Formu

FİRMA İÇİ ÇALIŞANLARA YÖNELİK DIŞSALLIK VE SOSYAL İLİŞKİ ANKET FORMU

Sayın Katılımcı,

Bu anket formu TÜBİTAK 2210-D Yurt İçi Sanayiye Yönelik Yüksek Lisans Burs Programı tarafından desteklenen “Organize Sanayi Bölgelerinde Tekstil Kent ile Ortaya Çıkan Dışsallıklar ve Sosyal İlişkilerin Dışsallıklar Üzerinde Etkisi: Erzurum Tekstil Kent Örneği” tezi için veri toplamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu anket çalışması yalnızca bilimsel çalışmalarda kullanılacaktır. Düşünceleriniz hiçbir şekilde açıklanmayacaktır. Sizin görüşleriniz araştırmanın başarısı için değerlidir. Doğru veya yanlış cevap yoktur. Lütfen sorulara içtenlik ve samimiyetle cevap veriniz. Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

D.1) Yaş:

D.2) Doğum Yeri:

D.3) Bu işe başlamadan önce nerede yaşıyordunuz:

D.4) Cinsiyet :1) Kadın 2) Erkek

D.5) Medeni Hali :1) Evli 2) Bekar

D.6) Öğrenim Durumu:1) İlkokul 2) Ortaokul 3) Lise 4) Üniversite ve üzeri

Her yargı için şu tutum belirlenmiştir:

5-Kesinlikle Katılıyorum, 4-Katılıyorum, 3-Kararsızım, 2-Katılmıyorum, 1-Kesinlikle Katılmıyorum

Her yargı için düşüncenize uygun olan tutumu işaretleyiniz.

1. Bu işte çalışmam, başarılı olduğum hissini verip özgüvenimi artırır.	1	2	3	4	5
2. Burada çalışmak, bana iş güvencesi sağlar.	1	2	3	4	5
3. Bu işte çalışmam, beni maddi sorunlardan kurtarmaktadır.	1	2	3	4	5
4. Bu işte çalışmam kendi işimi kurma arzumu artırır.	1	2	3	4	5
5. Bu iş farklı sektörlerde çalışma şansımı artırıyor.	1	2	3	4	5
6. Burada çalışmak, bana yaşamımda birtakım kolaylıklar sağlıyor.	1	2	3	4	5
7. Çalıştığım firmadan mutlaka olumlu sonuçlar elde edeceğimi düşünüyorum.	1	2	3	4	5
8. Çalıştığım firma bana, herhangi bir maliyete katlanmadan yeni olanaklar elde etmeyi sağlıyor.	1	2	3	4	5
9. Burada çalışmak, sosyal yaşamımda saygınlığımı artırır.	1	2	3	4	5
10. Bu işe başladıktan sonra, insanlarla daha kolay iletişim kuruyorum.	1	2	3	4	5
11. Bu işte çalışmam, daha önce tanışmadığım kişilerle tanışma fırsatı sağlıyor.	1	2	3	4	5
12. Yaptığım iş, herhangi bir maliyete katlanmadan bilgi ve becerilerimi geliştiriyor.	1	2	3	4	5
13. Bu işte çalışarak, daha önce ulaşamadığım bilgilere ulaşabiliyorum.	1	2	3	4	5
14. Bu işe başladıktan sonra, zamanı daha faydalı kullanıyorum.	1	2	3	4	5
15. Bu işte çalışıyor olmam, evde kaliteli zaman geçirmemi sağlıyor.	1	2	3	4	5
16. Bu işe başladıktan sonra, kendime daha çok zaman ayırıyorum.	1	2	3	4	5
17. Bu işe başladıktan sonra, sağlığıma daha çok dikkat ediyorum.	1	2	3	4	5
18. Çalıştığım firmada, herkes birbirine güveniyor.	1	2	3	4	5
19. Çalıştığım firmada, güçlü bir topluluk duygusu vardır.	1	2	3	4	5
20. Yöneticiler/amirler takım çalışmasını teşvik ediyorlar.	1	2	3	4	5
21. Çalışanların eğitim talepleri değerlendiriliyor.	1	2	3	4	5
22. Firmada çalışanlar arasında dayanışma vardır.	1	2	3	4	5
23. Bu Firmadaki yöneticilerle sık sık iletişim kurmaktayım.	1	2	3	4	5
24. İş arkadaşlarımla ve amirlerimle özel hayatımda da / fabrika dışında da görüşüyorum.	1	2	3	4	5
25. Gerçekleştirdiğim sosyal ilişkiler, işim için gereken bilgilere ulaşmamda fayda sağlıyor.	1	2	3	4	5
26. Firma içinde arkadaşlarımla birlikte çalışmaktan zevk alıyorum.	1	2	3	4	5
27. Birlikte çalıştığım arkadaşlarımla, sosyal medyada sık sık iletişim kuruyorum.	1	2	3	4	5
28. İyi arkadaşlık ilişkileri, işimi yaparken fayda sağlıyor.	1	2	3	4	5
29. Bu işe arkadaşlarım sayesinde başladım.	1	2	3	4	5
30. Çalışma sırasında beraber çalıştığım arkadaşlarıma yardım edebiliyorum.	1	2	3	4	5
31. Şu an yaptığım işe başlamamda, Tekstil Kent çalışanlarının çok büyük etkisi oldu.	1	2	3	4	5
32. Tekstil Kent çalışanlarının çoğunu tanımaktayım.	1	2	3	4	5
33. Tekstil Kent çalışanlarıyla, yoğun iş ilişkisi içerisindeyim.	1	2	3	4	5
34. Tekstil Kent çalışanlarıyla, yoğun arkadaşlık ilişkisi içerisindeyim.	1	2	3	4	5
35. Çalıştığım firmada, sosyal ilişkilerin beraberinde getirdiği ortak amaçlar vardır.	1	2	3	4	5

Ek 2

Mülakat Formu 1

Merhaba ben Kasım ULUDAĞ

Erzurum Teknik Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Programında Yüksek Lisans yapmaktayım. Organize Sanayi Bölgelerinde Tekstil Kent ile Ortaya Çıkan Dışsallıklar ve Sosyal İlişkilerin Dışsallıklar Üzerinde Etkisi: Erzurum Tekstil Kent Örneği başlıklı bir tez çalışması yapmaktayım. Bu araştırmanın sanayi ve firmaların yanında bu konuda çalışma yapacak araştırmalara yardımcı olacağını umuyorum. TÜBİTAK 2210-D Yurt İçi Sanayiye Yönelik Yüksek Lisans Burs Programı tarafından desteklenen çalışmamda firmanızın vereceği cevaplar tamamen gizli tutulacak olup kimseyle paylaşılmayacaktır. Bu çalışma için organize sanayi bölgesinde bulunan firmaların yönetici ve uzman personelleri ile görüşme yapmaktayım. Görüşmenin yaklaşık bir saat süreceğini tahmin ediyorum. Sorunlar için önerebileceğiniz çözümleri sorulardan sonra vurgulamanız faydalı olacaktır. İzin verirseniz görüşmeyi kaydetmek istiyorum. Bu sayede hem zamanı verimli kullanmak mümkün olacak hem de sorulara verilen cevapların ayrıntılı incelenmesi mümkün olacaktır. Bu araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz için şimdiden teşekkür ederim. Eğer sizin bana görüşmeye başlamadan önce sormak istediğiniz bir soru varsa öncelikle bunu cevaplandırmak isterim. İzin verirseniz sorulara başlamak istiyorum.

MÜLAKAT SORULARI

1. Firmanızı OSB’de kurma nedenleriniz nelerdir?
2. Firmanızın coğrafi konumu rakiplerinize oranla size avantaj sağlamakta mıdır? OSB’deki diğer tekstil firmaları ile rekabet içinde misiniz? Rekabet içindeyseniz bu size avantaj mı dezavantaj mı sağlamaktadır? Neden?
3. Soru: OSB’de yer alan firmalarla ortak kullandığınız sosyal ağ/ağlar var mıdır? Sosyal ağ/ağların ne gibi faydalarının olabileceğini düşünüyorsunuz. (Var olan faydaları belirtiniz).
4. Soru: Organize sanayi bölgesinde olmayan aktörlerle bağlantı kuruyor musunuz? Kuruyorsanız hangi konularda olduğunu belirtiniz.
5. OSB’de bulunan diğer tekstil firmalarının yöneticileriyle ilişki düzeyinizi belirtiniz. İş birliği yaptığınız konular ya da programlar var mıdır? Eğer varsa nelerdir?
6. Soru: İş birliği içinde bulunduğunuz kurum ve kuruluşları belirtiniz. İş birliğinin hangi faaliyet alanlarından oluştuğunu ve ilişki türünüzün nasıl olduğunu açıklayınız.
7. OSB’de bulunmak size altyapı maliyetleri ve nakliye konularında ne gibi avantajlar sağlamaktadır? Tekstil Kent’in bu avantajlardaki rolünü açıklayınız.
8. Firma için gerekli hizmetleri (Danışmanlık firmaları, tasarım, reklamcılık, Taşımacılık, Dağıtım, Tamir/bakım, tesis sağlayıcı) nereden ve nasıl sağlamaktasınız?
9. OSB’de Tamamlayıcı ve destekleyici hizmetler olarak hangi sektörlerle ihtiyaç var ve yakın gelecekte hangi sektörler burada belirebilir?
10. Soru: Tekstil Kent’te bulunan diğer firmaların işgücü temin etmenizdeki faydası var mıdır ve işçilerin diğer firma işçileriyle arasında kurmuş olduğu sosyal ilişkilerden faydalandığınızı düşünüyor musunuz? Cevabınız evetse hangi konularda olduğunu belirtiniz.

11. Yeni başlayan çalışanlarınıza eğitim programı uyguluyor musunuz? Uyguluyorsanız Tekstilkent'in bu konuda fayda/faydaları var mıdır?
12. Organize sanayi bölgesine yerleştikten bu yana işçilerinizin uzmanlık seviyesinde herhangi bir değişme farkettiliniz mi?
13. Tekstil dışındaki firmalarla ilişkileriniz var mı? İlişki kurma çabanız var mı varsa ya da olacaksa hangi sektörler?
14. Gelecek kısa-orta-uzun vadede ne tür ilişki kurmayı planlıyorsunuz? / Nasıl bir fayda yaratmayı düşünüyorsunuz?
15. Sizce Tekstilkent kısa-orta-uzun vadede nasıl bir dışsalılık (avantaj ya da dezavantaj) yaratacaktır?

Ek 3

Mülakat Formu 2

Merhaba ben Kasım ULUDAĞ

Erzurum Teknik Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Programında Yüksek Lisans yapmaktayım. Organize Sanayi Bölgelerinde Tekstilkent ile Ortaya Çıkan Dışsallıklar ve Sosyal İlişkilerin Dışsallıklar Üzerinde Etkisi: Erzurum Tekstilkent Örneği başlıklı bir tez çalışması yapmaktayım. Bu araştırmanın sanayi ve firmaların yanında bu konuda çalışma yapacak araştırmalara yardımcı olacağını umuyorum. TÜBİTAK 2210-D Yurt İçi Sanayiye Yönelik Yüksek Lisans Burs Programı tarafından desteklenen çalışmamda firmanızın vereceği cevaplar tamamen gizli tutulacak olup kimseyle paylaşılmayacaktır. Bu çalışma için Organize sanayi bölgesinde bulunan firmaların yönetici ve uzman personelleri ile görüşme yapmaktayım. Görüşmenin yaklaşık 30 dakika süreceğini tahmin ediyorum. Sorunlar için önerebileceğiniz çözümleri sorulardan sonra vurgulamanız faydalı olacaktır. İzin vererseniz görüşmeyi kaydetmek istiyorum. Bu sayede hem zamanı verimli kullanmak mümkün olacak hem de sorulara verilen cevapların ayrıntılı incelenmesi mümkün olacaktır. Bu araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz için şimdiden teşekkür ederim. Eğer sizin bana görüşmeye başlamadan önce sormak istediğiniz bir soru varsa öncelikle bunu cevaplandırmak isterim. İzin vererseniz sorulara başlamak istiyorum.

MÜLAKAT SORULARI

1. Firmanızın müşterilerle ilişki kurmasında, tekstil firmalarının varlığı avantaj sağlamakta mıdır?
2. Kısa-orta ve uzun vadede Tekstilkent'in sizin firmanıza olumlu veya olumsuz etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
3. Tekstilkent'in kısa-orta-uzun dönemde bir dışsallık (avantaj ya da dezavantaj) yaratacağını düşünüyor musunuz?
4. Tekstilkent fabrikalarının size rakip firma olmayışları avantaj mı dezavantaj mı sağlamaktadır? Neden?
5. Yenilikler yaparken (inovasyon) sosyal ilişkilerden yararlanıyor musunuz?
6. Çalışanlar arasındaki sosyal ilişkilerin gelişmesinde Tekstilkent'in faydaları oluyor mu?

Text Search Query - Results Preview

